

Metodiskā materiāla autori

- Gita Miruškina** - biedrības „Patvērums „Drošā māja”” juriste
- Inta Poudžiunas** - Dr.psych., klīniskā psiholoģe, psihoterapeite
- Lāsma Stabiņa** - Iekšlietu ministrijas Nozares politikas departamenta Politikas izstrādes nodaļas vecākā referente, Nacionālais koordinators cilvēku tirdzniecības novēršanas jautājumos
- Sandra Zalcmane** - biedrības „Patvērums „Drošā māja”” vadītāja/sociālā darbiniece

Metodiskā materiāla recenzenti

- Vineta Polatside** - Baltijas jūras valstu padomes vecākā padomniece, Darba grupas cīņai pret cilvēku tirdzniecību vadītāja (Senior Adviser and Head of Unit Task Force against Trafficking in Human Beings (TF-THB) Council of the Baltic Sea States CBSS)
- Arturs Vaišļa** - biedrības „Par brīvu Vidzemi no cilvēku tirdzniecības” valdes loceklis

Metodiskais materiāls izstrādāts projekta „Multidisciplināras iniciatīvas cilvēku tirdzniecības ierobežošanai” ietvaros, ko finansiāli atbalsta Islande, Lihtenšteina un Norvēģija. Par publikācijas saturu atbild biedrība “Patvērums “Drošā māja””

Satura rādītājs

Ievads	1
I. Cilvēku tirdzniecības apkarošanas un novēršanas tiesiskie aspekti	3
1. Cilvēku tirdzniecības apkarošanas un novēršanas starptautiski tiesiskais regulējums. Starptautiskie līgumi	6
2. Starptautisko tiesību reģionālie instrumenti cilvēku tirdzniecības apkarošanas un novēršanas jomā	12
2.1. Eiropas Padomes tiesību akti	12
2.2. Eiropas Savienības tiesību akti cīņai pret cilvēku tirdzniecības apkarošanu	19
2.2.1. Eiropas Savienības primārie tiesību akti un politikas dokumenti cīņai ar cilvēku tirdzniecību	20
2.2.2. Eiropas Savienības sekundārie tiesību akti cīņai ar cilvēku tirdzniecību	22
3. Latvijas Republikas tiesiskais regulējums cilvēku tirdzniecības apkarošanai un novēršanai	29
3.1. Latvijas Republikas Satversme un Latvijai saistošie starptautiskie līgumi	29
3.2. Latvijas Republikas Krimināllikumā noteiktais cilvēku tirdzniecības krimināltiesiskais raksturojums	30
II. Cilvēku tirdzniecības mazināšanas aktivitātes Latvijā	37
4. Latvijā veiktie pētījumi un to rezultāti	37
5. Politikas plānošana Latvijā un informācijas iegūšanas resursi	43
5.1. Starpinstitūciju sadarbības un politikas plānošanas dokumenta īstenošanas koordinēšanas mehānisms Latvijā	46
5.2. Nacionālais koordinators cilvēku tirdzniecības novēršanas jautājumos	49
5.3. Interneta portāls www.cilvektirdznieciba.lv	53

III. Cilvēku tirdzniecības upura profils **54**

6. Psiholoģiskā trauma un rehabilitācija	54
6.1. Cietušo ietekmējošie faktori	57
6.2. Pārciestas cilvēktirdzniecības psiholoģiskās un citas sekas	65
6.3. Negatīva pieredze kā risks un pārciestas vardarbības internalizācija	70
6.3.1. Atkārtotas pārciestas vardarbības sekas	70
6.3.2. Internalizācija modelis	73
6.3.3. Vardarbības un cilvēku tirdzniecības psihotraumatiskās sekas	74
7. Cilvēku tirdzniecības upura tiesības Latvijā	83

IV. Vispusīga atbalsta sniegšana cilvēku tirdzniecības upuriem Latvijā **90**

8. Nacionālais cilvēku tirdzniecības upuru atbalsta mehānisms	90
9. Kontakts ar cilvēktirdzniecībā cietušo	102
10. Sociālais darbs ar cilvēku tirdzniecībā cietušām personā	105
10.1. No cilvēku tirdzniecības cietušas personas sociālās problēmas	107
10.2. Cilvēku tirdzniecības ietekme uz upura fizisko veselību	109
10.3. Sabiedrības attieksme pret cilvēku tirdzniecībā cietušu personu	110
10.4. Cilvēku tirdzniecības ietekme uz sabiedrību	112

V. Sociālais darbinieks kā atbalsta resurss cilvēku tirdzniecības situācijās **114**

11. Sociālajam darbiniekam nepieciešamās zināšanas, prasmes un vērtības, risinot cilvēku tirdzniecības upuru sociālās problēmas	114
12. Speciālista loma un vajadzības	124
13. Institūciju kontakti	128

Kopsavilkums **131**

Summary **134**

Краткое содержание **137**

Ievads

Lai gan darbs ar cilvēku tirdzniecības upuriem Latvijā praktiski ir tikai savā sākumstadijā un vēl joprojām ir maz profesionālu sociālo darbinieku, kuri strādātu ar cietušām personām, nevalstiskajās organizācijās ir uzkrāta pieredze darbam ar šo mērķa grupu. Iegūstot vispārīgas un specifiskas sociālā darba zināšanas un prasmes, sociālais darbinieks varēs sniegt profesionālu palīdzību cilvēku tirdzniecības upuriem.

Latvijā izveidotais praktiskais starpinstitūciju un starp profesionāļu sadarbības modelis ir uzskatāms par pietiekamu, taču, mainoties cilvēku tirdzniecības tendencēm un kopējai situācijai cilvēku tirdzniecības novēršanas un apkarošanas jomā, ir nepieciešams nodrošināt atbilstošu finanšu un cilvēkresursus, un cilvēku tirdzniecības identificēšanas ietvaru: noteikt cilvēku tirdzniecības upuru identificēšanu kā prioritāti un nodrošināt politisko saistību īstenošanu, nodrošināt koordinētas nacionālās un starptautiskās cilvēku tirdzniecības upuru identificēšanas politikas piemērošanu, uzlabojot un pilnveidojot starpinstitūciju sadarbību, nodrošinot finansējumu un personālu cilvēku tirdzniecības upuru identificēšanai, nodrošinot apmācības praktiķiem, pilnveidojot datu vākšanas sistēmas un nodrošinot akadēmisku pētījumu veikšanu.

Izstrādājot Metodisko materiālu sociālajiem darbiniekiem darbam ar konkrētu mērķa grupu – cilvēku tirdzniecības upuriem, **galvenais mērķis** ir veicināt profesionālu sociālā darba attīstību Latvijā. Metodiskais materiāls veido informācijas pamata bāzi, kas veicinās **multidisciplināru** (piemēram, sociālo darbinieku sadarbība ar valsts un pašvaldību policijas darbiniekiem, psihologiem/psihoterapeitiem, medicīnas darbiniekiem u.c. speciālistiem) un **starpinstitucionālu** (piemēram, valsts un pašvaldību iestādes, nevalstiskās organizācijas Latvijā un ārpus Latvijas robežām u.c.) **sadarbības modeli** palīdzības un atbalsta nodrošināšanai cilvēku tirdzniecības upuriem.

Autoru kolektīvs cer, ka Metodiskais materiāls palīdzēs speciālistiem atpazīt ne tikai cilvēku tirdzniecības upurus, bet arī potenciālos cilvēku tirdzniecības upurus, tādējādi veicot apjomīgu preventīvo darbu iestādēs, kurās strādā sociālā darba speciālisti.

I. Cilvēku tirdzniecības apkarošanas un novēršanas tiesiskie aspekti

„Valstīm ir jāapvienojas, lai pārvarētu šos transnacionālos draudus, atbalstot un aizsargājot upurus, kamēr tiek vajāti un tiesāti noziedznieki.”

*ANO ģenerālsekretārs Bāns Kimuns savā uzrunā
Vispasaules dienā cīņai pret cilvēku tirdzniecību, 2015.gada 30.jūlijs*

Šī Metodiskā materiāla nodaļa ir veltīta starptautisko tiesību instrumentu pārskatam cilvēku tirdzniecības apkarošanas jomā. Galvenā uzmanība ir pievērsta mūsdienu starptautiskajiem līgumiem, kuri tieši regulē ar cilvēktirdzniecības apkarošanu un novēršanu saistītos jautājumus, un to aspektiem, kas tiešā vai pastarpinātā veidā var skart cilvēktirdzniecības upuru tiesības un garantijas minēto līgumu dalībvalstīs.

Saskaņā ar Eurostat pēdējiem apkopotajiem datiem¹, Eiropas Savienības (turpmāk tekstā ES) dalībvalstīs laika posmā no 2010.gadam līdz 2012.gadam tika reģistrēti 30 146 cilvēku tirdzniecības upuri, no kuriem 80 % upuru ir sievietes, bet 16 % - bērni. Būtu jāatzīmē, ka 65 % no kopējā cilvēku tirdzniecības reģistrēto upuru skaita bija ES dalībvalstu pilsoņi.

Kopumā Eurostat dati norāda uz šādām tendencēm ES dalībvalstīs:

- 69 % no cilvēku tirdzniecības reģistrētajiem upuriem tika pārdoti seksuālai izmantošanai.

¹ Eurostat Working Paper, "Trafficking in human beings", 2014 edition, p.13.

- 95 % cilvēku tirdzniecības reģistrēto upuru, kas pārdoti seksuālai izmantošanai, ir sievietes.
- 71 % cilvēku tirdzniecības reģistrēto upuru, kas pārdoti darba ekspluatācijas nolūkā, ir sievietes.
- Eurostat ziņojums parāda arī visai traģisku ainu, jo vairāk nekā 1000 cietušie no cilvēku tirdzniecības ir bērni, kuri tika pārdoti seksuālai izmantošanai.

Runājot par noziedznieku saukšanu pie kriminālatbildības, ir jāatzīmē, ka iepriekšminētajā laika posmā ES dalībvalstīs ir notiesātas 3786 personas, kuras nodarbojas ar cilvēku tirdzniecību, no kuriem 70 % noziedznieku ir vīrieši.²

Cilvēku tirdzniecība ir viens no ienesīgākajiem starptautiskās noziedzības rūpaliem. Starptautiskās Darba organizācija 2012. gadā norādīja, ka pēc tās aprēķiniem laika posmā no 2002. gada līdz 2011. gadam piespiedu darba, tajā skaitā seksuālās izmantošanas, upuru skaits pasaulē ir 20,9 miljoni, un cilvēku tirdzniecībai tiek pakļauti 5,5 miljoni bērnu. Šīs aplēses tomēr tiek uzskatītas par piesardzīgām³. Vienlaikus, pēc dažu ekspertu domām, kopējā ikgada peļņa no visa cilvēku tirdzniecības ietvaros veiktā piespiedu darba ir 28 miljardi EUR. 49% no šīs summas jeb 14 miljardi EUR tiek gūti industrializēto valstu ekonomikā.⁴

ANO jaunākā statistika norāda, ka mūsdienās cilvēku tirdzniecība skar gandrīz visas valstis un reģionus pasaulē. Kaut arī cilvēku

2 Eurostat Working Paper, "Trafficking in human beings", 2014 edition, p.13.

3 Eiropas Savienības stratēģija cilvēku tirdzniecības izskaušanai 2012.-2016. gadā /* COM/2012/0286 final */, pieejama <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=celex:52012DC0286>

4 Patrick Belser, "Piespiedu darbs un cilvēku tirdzniecība: peļņas aprēķins", darba dokuments, Ženēva, Starptautiskais Darba birojs, 2005.g., citēts pēc ES stratēģijas dokumenta „ES Stratēģija cilvēku tirdzniecības izskaušanai 2012.-2016. gadā”.

tirdzniecības upuru pārvadāšanas maršruti nemitīgi mainās, ANO Narkotiku un noziegumu apkarošanas birojs (*UNODC*) identificējis vismaz 510 tādus maršrutus visa pasaulē⁵.

Laika posmā no 2010. gada līdz 2012. gadam 152 valstu pilsoņi tika reģistrēti par cilvēku tirdzniecības upuriem 124 pasaules valstīs. Valstīs reģistrēto upuru kopējais skaits minētajā laika posmā bija 40 177 personas⁶, kas, protams, pilnībā neatspoguļo cilvēku tirdzniecības patiesos mērogus. 2011. gada statistika norāda, ka pieaugušo upuru iedalījums pēc dzimuma ir sekojošs: 49% upuru ir sievietes un 18% - vīrieši.⁷ Upuru vidū 33% personu ir bērni (no kuriem 12% ir zēni, bet 21%-meitenes), turklāt bērnu upuru skaits pasaulē no 2010.gada ir pieaudzis par 5 %.

Cilvēku tirdzniecības upura ekspluatācija var tikt īstenota dažādās formās, piemēram:

- sadzīves pakalpojumu sniegšana;
- piespiešana darboties bruņotajos formējumos;
- seksuālo pakalpojumu sniegšana;
- darbs pornogrāfijas biznesa jomā;
- darbs ražošanas jomā, vai
- cilvēka fizioloģisko parametru ekspluatācija (piemēram, nelikumīgā orgānu transplantācija vai surogātmāšu izmantošana).

Runājot par ekspluatācijas formām, visizplatītākās ir seksuālā ekspluatācija (53% gadījumu) un piespiedu darbs (40% gadījumu), bet, piemēram, tāda forma, kā orgānu izņemšana – 0,3 % gadījumu⁸.

5 UNODC, Global report on trafficking in persons (executive summary), p.2.

6 UNODC, Global report on trafficking in persons, p.17.

7 UNODC, Global report on trafficking in persons, p.33.

8 UNODC, Global report on trafficking in persons, p.33.

1. Cilvēku tirdzniecības apkarošanas un novēršanas starptautiski tiesiskais regulējums. Starptautiskie līgumi

Par modernā cilvēku tirdzniecības apkarošanas tiesiskā regulējuma pirmssākumiem tiek uzskatīts 1904.gada Starptautiskais līgums par cīņu pret balto verdzeņu tirdzniecību⁹ un Starptautiskā konvencija par cīņu pret balto verdzeņu tirdzniecību¹⁰. Sākotnēji termins „tirdzniecība” tika lietots saistībā ar sieviešu (šajā līgumā lietotajā terminoloģijā - tā saukto “balto verdzeņu”) vervēšanu Eiropas valstīs „amorālajos nolūkos” - prostitūtu darbam ārzemēs, lietojot spēku vai arī krāpšanu. Tādējādi termins „tirdzniecība” tika lietots, apzīmējot šauru noziedzīgu nodarījumu kategoriju, un neaptvēra tādus nodarījumus, kā, piemēram, orgānu izņemšanu vai piespiedu darbu. Sākot ar nākamo starptautiski tiesisko instrumentu, starptautiskajos līgumos, kuri tika slēgti pirms Otrā pasaules kara, vairs netika lietots termins “baltā verdzība”, bet gan sieviešu un bērnu „tirdzniecība”.¹¹ Taču arī šo starptautisko līgumu prasības bija vērstas pret sieviešu un abu dzimumu bērnu iesaistīšanas prostitūcijā ārzemēs novēršanu un nebija piemērojamas citiem nodarījumiem, kuri mūsdienās tiek atzīti par cilvēktirdzniecību.

9 1904 International Agreement for the Suppression of the White Slave Traffic, 24 U.K.T.S. 1, 1904.

10 1910 International Convention for the Suppression of the White Slave Traffic, 20 U.K.T.S. 269.

11 - 1921 International Convention for the Suppression of the Traffic in Women and Children, 9 L.N.T.S. 415; - 1933 International Convention for the Suppression of the Traffic in Women of Full Age, 150 L.N.T.S. 431.

ANO 1948. gada Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas¹² 3. pants nosaka, ka “katram ir tiesības uz dzīvi un personas brīvību un drošību”. Savukārt Deklarācijas 4. pants nosaka, ka “Nevienu nedrīkst turēt verdzībā vai piespiedu kalpībā; jebkāda verdzība un vergu tirdzniecība ir aizliegta” un 5. pants - ka “Nevienu nedrīkst pakļaut spīdzināšanai vai nežēlīgai, necilvēcīgai vai pazemojošai attieksmei vai sodiem”.

ANO 1949. gada Konvencijā par tirdzniecības ar cilvēkiem un citu prostitūcijas ekspluatācijas izskaušanu¹³, pēc būtības tika konsolidētas iepriekš minēto starptautisko līgumu normas. Taču jau nosaukums norāda, ka 1949.gada Konvencijas izpratnē cilvēku tirdzniecība ir sieviešu un vīriešu seksuālā ekspluatācija. Ir vienlaikus jāatzīmē, ka šis starptautiskais līgums prostitūciju kā tādu nekriminalizē un neaizliedz.

Nākamo 40 gadu laikā 1949. gada Konvencijai sekoja citu starptautisko līgumu prasības cīņai pret cilvēku tirdzniecību, kaut arī šī cīņa nebija šo līgumu noslēgšanas pamatmērķis. Tā, ANO 1979.gada Konvencija par jebkuras sieviešu diskriminācijas izskaušanu¹⁴ noteica dalībvalstu pienākumu „apspiest visassieviešu tirdzniecības un sieviešu prostitūcijas izmantošanas formas”. Ir jāatzīmē, ka Konvencijā noteiktais dalībvalstu pienākums veikt nepieciešamos pasākumus nav detalizēti izskaidrots Konvencijas tekstā. Turklāt Konvencija neietver sieviešu tirdzniecības vai

12 ANO 1948.gada Vispārējā cilvēktiesību deklarācija, pieņemta un pasludināta ar Ģenerālās Asamblejas 1948. gada 10. decembra 217. A (III) rezolūciju, pieejama <http://www.tiesibsargs.lv/tiesibu-akti/ano-dokumenti/ano-vispareja-cilvektiesibu-deklaracija/> (apskatīts 28.08.2015).

13 ANO 1949.gada Konvencija par tirdzniecības ar cilvēkiem un citu prostitūcijas ekspluatācijas izskaušanu, Latvijas Vēstnesis, 32 (3400), 23.02.2006.

14 ANO 1979.gada Konvencijas par jebkuras sieviešu diskriminācijas izskaušanu 6.pants, pieejama <http://www.humanrights.lv/doc/vispaar/sievdisk.htm>, (apskatīta 28.08.2015).

sieviešu prostitūcijas izmantošanas formu definīcijas, kas apgrūtina Konvencijas prasību interpretāciju praksē.

Nākamais starptautiskais līgums, kas tiek pieņemts ANO ietvaros, ir 1989. gada Konvencija par bērnu tiesībām, kas pieprasa novērst „bērnu laupīšanu, pārdošanu vai tirgošanu jebkuriem mērķiem vai jebkurā formā”¹⁵. Saskaņā ar šīs Konvencijas prasībām dalībvalstis apņemas aizsargāt bērnus pret jebkādu seksuālu izmantošanu un seksuālu vardarbību. Šajā nolūkā dalībvalstis veic visus piemērotos pasākumus valsts, divpusējā un daudzpusējā līmenī, lai nepieļautu, ka bērni tiek pamudināti vai piespiesti veikt kādu nelikumīgu seksuālu darbību, bērni tiek izmantoti prostitūcijā vai citās nelikumīgās seksuālās darbībās, bērni tiek izmantoti pornogrāfisku filmu un pornogrāfisku materiālu radīšanai¹⁶.

Konvencijas par bērna tiesībām papildu protokols par tirdzniecību ar bērniem, bērna prostitūciju un bērna pornogrāfiju¹⁷ paredz, ka tā dalībvalstīm ir jāaizliedz tirdzniecība ar bērniem, bērnu prostitūciju un bērnu pornogrāfiju. Saskaņā ar Protokolu „Tirdzniecība ar bērniem nozīmē jebkādu darbību vai operāciju, ar kuru jebkura persona vai personu grupa nodod bērnu citai par samaksu vai jebkādu citu atlīdzību”¹⁸.

15 ANO 1989.gada Konvencijas par bērna tiesībām 35.pants, Latvijas Vēstnesis, 237 (5297), 28.11.2014.

16 ANO 1989.gada Konvencijas par bērna tiesībām 34.pants, Latvijas Vēstnesis, 237 (5297), 28.11.2014.

17 26.01.2006. likums “Par Konvencijas par bērna tiesībām papildu protokolu par tirdzniecību ar bērniem, bērna prostitūciju un bērna pornogrāfiju”, Latvijas Vēstnesis, 24 (3392), 09.02.2006.

18 Konvencijas par bērna tiesībām papildu protokola par tirdzniecību ar bērniem, bērna prostitūciju un bērna pornogrāfiju 2.panta (a) punkts.

Uz Latvijas Republikas tiesisko regulējumu cilvēku tirdzniecības apkarošanas jomā vislielākā ietekme bija ANO 2000. gada Konvencijai pret transnacionālo organizēto noziedzību un tās Protokolam par cilvēku tirdzniecības, jo sevišķi tirdzniecības ar sievietēm un bērniem novēršanu, apkarošanu un sodīšanu par to¹⁹ (turpmāk tekstā – Palermo protokols).

Palermo protokolam ir šādi mērķi:

- novērst un apkarot cilvēku tirdzniecību, īpašu uzmanību pievēršot sievietēm un bērniem;
- aizsargāt šīs tirdzniecības upurus un palīdzēt viņiem, pilnībā ievērojot viņu cilvēktiesības;
- veicināt sadarbību starp dalībvalstīm²⁰.

Šis Protokols sniedz arī cilvēku tirdzniecības definīciju, kura, kaut arī ar nelieliem grozījumiem tajā, kļuva par pamatu Latvijas Republikas Krimināllikuma prasībām cilvēku tirdzniecības apkarošanai.

Minētās Konvencijas un Palermo protokola ratifikācija ir veicinājusi vienotās cilvēku tirdzniecības definīcijas un ar šī noziedzīgā nodarījuma apkarošanu un novēršanu saistīto pasākumu, it īpaši attiecībā uz upuru aizsardzību, tiesiskā regulējuma saskaņošanu lielākajā daļā pasaules valstu.

19 07.04.2004. likums "Par Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvencijas pret transnacionālo organizēto noziedzību Protokolu par cilvēku tirdzniecības, jo sevišķi tirdzniecības ar sievietēm un bērniem, novēršanu, apkarošanu un sodīšanu par to", Latvijas Vēstnesis, 28.04.2004, nr. 66 (3014).

20 Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvencijas pret transnacionālo organizēto noziedzību protokola par cilvēku tirdzniecības, jo sevišķi tirdzniecības ar sievietēm un bērniem, novēršanu, apkarošanu un sodīšanu par to 2.pants.

Šī Metodiskā materiāla nolūkiem būtu īpaši jāuzsver Palermo protokola II nodaļas prasības cilvēku tirdzniecības upuru aizsardzībai. Tās nosaka, ka katrai dalībvalstij ir jāsniedz minētām personām šāda palīdzība²¹:

- nodrošināt upuru privātās dzīves un identitātes aizsardzību, tajā skaitā, juridisko procesu konfidencialitātes nodrošināšanu;
- nodrošināt cilvēku tirdzniecības upuru fizisko, psiholoģisko un sociālo rehabilitāciju, tajā skaitā, sadarbojoties ar nevalstiskajām organizācijām un citām organizācijām.

Rehabilitācijas pasākumos ietilpst:

- piemērotas dzīvesvietas nodrošināšana;
- konsultatīvā palīdzība un informācija cilvēku tirdzniecības upuriem saprotamā valodā, jo sevišķi par upuru tiesībām;
- medicīniskā, psiholoģiskā un materiālā palīdzība;
- darba, izglītības un mācību iespējas.

Rehabilitācijas pasākumu laikā kompetentām iestādēm ir jāņem vērā cilvēku tirdzniecības upuru vecums, dzimums un īpašās vajadzības, it īpaši, ja cilvēku tirdzniecības upuri ir bērni.

nodrošināt, lai cilvēku tirdzniecības upuri nepieciešamības gadījumā varētu saņemt:

- informāciju par attiecīgajiem tiesu un administratīvajiem procesiem;
- palīdzību atsevišķās kriminālprocesa stadijās.

21 Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvencijas pret transnacionālo organizēto noziedzību Protokola par cilvēku tirdzniecības, jo sevišķi tirdzniecības ar sievietēm un bērniem, novēršanu, apkarošanu un sodīšanu par to 6.pants

nodrošināt valsts tiesību aktos noteikto iespēju cilvēku tirdzniecības upuriem pieprasīt un saņemt kompensāciju par viņiem nodarīto kaitējumu.

Papildus iepriekšminētajām garantijām Protokols nosaka, ka dalībvalstīm ir jācenšas nodrošināt cilvēku tirdzniecības upuru fizisko drošību laikā, kad viņi atrodas dalībvalstī. Saistībā ar upura uzturēšanos konkrētajā valstī, protokols norāda, ka katrai valstij attiecīgajos gadījumos ar tiesību aktiem vai cita veida pasākumiem būtu jāatļauj cilvēku tirdzniecības upuriem uzturēties savā teritorijā uz laiku vai pastāvīgi. Izvērtējot šīs atļaujas izsniegšanas nepieciešamību, dalībvalstij ir jāņem vērā humānie apsvērumi un „jāizrāda līdzcietība”²².

22 Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvencijas pret transnacionālo organizēto noziedzību Protokola par cilvēku tirdzniecības, jo sevišķi tirdzniecības ar sievietēm un bērniem, novēršanu, apkarošanu un sodīšanu par to 6.pants

2. Starptautisko tiesību reģionālie instrumenti cilvēku tirdzniecības apkarošanas un novēršanas jomā

2.1. Eiropas Padomes tiesību akti

Sākot ar XX gadsimta 90-tajiem gadiem, Eiropas Padomes ietvaros tika pieņemta virkne dokumentu, kas būtu klasificējami kā piederīgie ieteikuma tiesībām, un kas skāra dažus bērnu un sieviešu tiesību aizsardzības, ieskaitot arī ar to tirdzniecību saistītos, jautājumus.²³ Tādi dokumenti, kā Eiropas Padomes Parlamentārās asamblejas Rekomendācija 1610 (2003) „Par migrāciju, kas saistīta ar sieviešu tirdzniecību un prostitūciju”, iezīmēja iespēju pieņemt nākotnē jaunus tiesību instrumentus cīņai ar cilvēku tirdzniecību.

1) Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija

Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijā netiek lietots termins „cilvēku tirdzniecība”. Šis līgums²⁴ nosaka, ka:

“1. Nevienu cilvēku nedrīkst turēt verdzībā vai nebrīvē.

2. Nevienam cilvēkam nedrīkst likt veikt piespiedu vai obligātu darbu.

23 Piemēram, Eiropas Padomes dalībvalstu Ministru Komitejas rekomendācijas: Rekomendācija Nr. R (91) 11 par bērnu un jauniešu seksuālo izmantošanu, pornogrāfiju, prostitūciju un tirdzniecību;

Rekomendācija Nr. R (97) 13 attiecībā uz liecinieku iebaidīšanu un aizsardzības tiesībām;

Rekomendācija Nr. R (2000) 11 par cilvēku tirdzniecību seksuālas izmantošanas nolūkā un

Rekomendācija Rec (2001) 16 par bērnu aizsardzību pret seksuālu eksploatāciju;

Rekomendācija Rec (2002) 5 par sieviešu aizsardzību pret vardarbību.

Eiropas Padomes Parlamentārās asamblejas rekomendācijas:

Rekomendācija 1325 (1997) par sieviešu tirdzniecību un piespiedu prostitūciju Eiropas Padomes dalībvalstīs;

Rekomendācija 1450 (2000) par vardarbību pret sievietēm Eiropā;

Rekomendācija 1545 (2002) par kampaņu pret sieviešu tirdzniecību;

Rekomendācija 1610 (2003) par migrāciju, kas saistīta ar sieviešu tirdzniecību un prostitūciju;

Rekomendācija 1611 (2003) par orgānu tirdzniecību Eiropā;

Rekomendācija 1663 (2004) - Iekšzemes verdzība: kalpones, aukles un līgavas pa pastu.

24 Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 4.pants, Latvijas Vēstnesis, 143/144 (858/859), 13.06.1997.

- 3.** Šajā pantā termins “piespiedu vai obligāts darbs” neietver:
- a. jebkuru darbu, kas parasti tiek likts veikt ieslodzījuma laikā, kas piespriests saskaņā ar šīs Konvencijas 5. panta nosacījumiem, vai nosacīti atbrīvojot no šāda ieslodzījuma;
 - b. jebkuru militāra rakstura dienestu, vai, ja notiek apzināta atteikšanās no dienesta tajās valstīs, kur tas tiek atzīts, dienestu, kas jāveic obligātā militārā dienesta vietā;
 - c. jebkuru dienestu ārkārtējā stāvokļa vai stihiskas nelaimes gadījumā, kas apdraud sabiedrības labklājību.
 - d. jebkuru darbu vai dienestu, kas ietilpst parastajos pilsoņa pienākumos.”

Taču 2010. gadā Eiropas Cilvēktiesību tiesa savā spriedumā lietā *Rancevs pret Kipru un Krieviju*²⁵ norādīja, ka Konvencijas 4. panta prasības ir piemērojamas arī gadījumos, kuri ir saistīti ar cilvēku tirdzniecību.²⁶ Cilvēktiesību tiesa uzsvēra, ka “nav šaubu, ka cilvēku tirdzniecība apdraud tās upuru cilvēka cieņu un pamatbrīvības, un to nevar uzskatīt par savienojamu ar demokrātisko sabiedrību vai [Eiropas Cilvēktiesību] konvencijā noteiktajām vērtībām.”

Tā arī norādīja, ka Konvencijas dalībvalstīm ir pienākums aizsargāt personas no cilvēku tirdzniecības, izmeklēt cilvēku tirdzniecības noziedzīgos nodarījumus un nodrošināt pārrobežu

25 2010.gada 10.janvāra Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā *Rancevs pret Kipru un Krieviju* (pieteikums Nr.25965/04). (Judgment of 7 January 2010 in case *Rantsev v. Cyprus and Russia*), pieejams <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96549>.

26 Tiesa norādīja, uz “pienākumu interpretēt Konvenciju ņemot vērā mūsdienu nosacījumus...” Tādēļ tā neuzskatīja „par nepieciešamu noskaidrot, vai izturēšanās, par kuru sūdzas iesniedzējs, ir uzskatāma par „verdzību”, „kalpību” vai „piespiedu vai obligātu darbu”. Tā vietā Tiesa secina, ka cilvēku tirdzniecība kā tāda Palermo Protokola 3.panta (a) daļas un [Eiropas Padomes] Konvencijas par cīņu pret cilvēku tirdzniecību 4.panta (a) daļas izpratnē ietilpst [Eiropas] Cilvēktiesību konvencijas 4.panta tvērumā.”

sadarbību tiesībsargājošo iestāžu starpā gadījumā, kad notika personas tirdzniecība no vienas valsts uz citu.²⁷

2) Eiropas Padomes 2005.gada Konvencija par cīņu pret cilvēku tirdzniecību

Atšķirībā no Palermo Protokola, Eiropas Padomes 2005.gada Konvencija par cīņu pret cilvēku tirdzniecību attiecas uz visiem cilvēku tirdzniecības veidiem:

- valsts iekšienē veiktajiem cilvēku tirdzniecības noziedzīgajiem nodarījumiem;
- starptautiskajiem cilvēku tirdzniecības noziedzīgajiem nodarījumiem;
- ar organizēto noziedzību saistītajiem vai arī nesaistītajiem cilvēku tirdzniecības noziedzīgajiem nodarījumiem.²⁸

No Eiropas Padomes 2005.gada Konvencijas par cīņu pret cilvēku tirdzniecību preambulas izriet, ka šis līgums tika pieņemts ar mērķi²⁹:

- novērst un apkarot cilvēku tirdzniecību, vienlaikus garantējot dzimumu līdztiesību;
- aizsargāt cilvēku tirdzniecības upuru cilvēktiesības, izstrādāt vispārējus pamatnoteikumus upuru un liecinieku aizsardzībai un atbalstam, vienlaikus garantējot dzimumu līdztiesību, kā arī nodrošināt efektīvu izmeklēšanu un kriminālvajāšanu;
- veicināt starptautisko sadarbību pasākumos pret cilvēku tirdzniecību.

27 P.Leach, Taking a Case to the European Court of Human Rights, Oxford University Press, 3 edition, p.236-237.

28 Eiropas Padomes 2005.gada Konvencijas par cīņu pret cilvēku tirdzniecību 2.pants, Latvijas Vēstnesis, 23 (3807), 12.02.2008.

29 Eiropas Padomes 2005.gada Konvencijas par cīņu pret cilvēku tirdzniecību 1.panta pirmā daļa.

Turpat Konvencijas preambulā ir noteikts, ka “cilvēku tirdzniecība ir cilvēktiesību pārkāpums un noziedzīgs nodarījums pret cilvēka cieņu un integritāti”.

Eiropas Padomes 2005. gada Konvencijas sniegtā cilvēku tirdzniecības definīcija ir identiska Palermo protokolā noteiktajai. Vienlaikus ir jāatzīmē, ka tā sniedz cilvēku tirdzniecības upura definīciju, norādot, ka “upuris” nozīmē jebkuru fizisku personu, kas pakļauta cilvēku tirdzniecībai.³⁰ Konvencija paredz detalizētas prasības dalībvalstīm nodrošināt cilvēku tirdzniecības nodarījumu efektīvu izmeklēšanu un kriminālvajāšanu, kā arī veicināt starptautisko sadarbību cīņā pret cilvēku tirdzniecību. Kā vienu no svarīgākajiem nosacījumiem var minēt Konvencijā noteikto prasību dalībvalstij veikt izmeklēšanu vai kriminālvajāšanu saistībā ar tās teritorijā pilnībā vai daļēji veikto attiecīgo noziedzīgo nodarījumu neatkarīgi no tā, vai upuris ir iesniedzis sūdzību tiesībsargājošām iestādēm.³¹

Šī Metodiskā materiāla ietvaros īpaša uzmanība būtu pievēršama Konvencijas prasībām attiecībā uz pasākumiem, kas veicami, lai aizsargātu un veicinātu upuru tiesības. Dalībvalstīm ir jānodrošina, ka atbildīgajām institūcijām ir apmācīts personāls, kas specializējas cilvēku tirdzniecības novēršanā un apkarošanā, un upuru, ieskaitot bērnu, identificēšanā un palīdzības sniegšanā, ieskaitot starpinstitūciju sadarbību un sadarbību ar NVO upuru identificēšanai.

30 Eiropas Padomes 2005.gada Konvencijas par cīņu pret cilvēku tirdzniecību 4.panta (e) punkts.

31 Eiropas Padomes 2005.gada Konvencijas par cīņu pret cilvēku tirdzniecību 1.panta pirmā daļa.

Šajā kontekstā īpaša uzmanība ir pievērsta bērnu aizsardzībai. Ja cilvēku tirdzniecības upura vecums ir neskaidrs un ir iemesls uzskatīt, ka upuris ir bērns, viņu uzskata par bērnu un viņam

nodrošina īpašus aizsardzības pasākumus, līdz tiek pārbaudīts viņa vecums. Kopš brīža, kad bērns bez pavadības tiek identificēts kā cilvēku tirdzniecības upuris, valsts institūcijām ir:

- jānodrošina bērna pārstāvībai likumīgais aizbildnis, organizācija vai iestāde, kas rīkojas šī bērna vislabākajās interesēs;
- jāveic nepieciešamie pasākumi, lai noskaidrotu bērna identitāti un pilsonību (valstisko piederību);
- jāpieliek visas pūles, lai atrastu viņa ģimeni, ja tas ir bērna labākajās interesēs.³²

Saskaņā ar Konvencijas prasībām³³ palīdzība upurim jāsniedz neatkarīgi no viņa gatavības būt par liecinieku. Valstij ir jāveic likumdošanas vai cita veida pasākumi, kas ir nepieciešami, lai sniegtu palīdzību upuriem viņu fiziskajā, psiholoģiskajā un sociālajā atlabšanā:

- tādu dzīves līmeni, kāds spēj nodrošināt viņu eksistēšanu: atbilstošu un drošu pajumti, psiholoģisko un materiālo palīdzību,
- pieeju neatliekamajai medicīniskajai ārstēšanai,
- ja nepieciešams – tulkošanas un izskaidrošanas pakalpojumus,
- padomu sniegšanu un informāciju, jo īpaši to, kas attiecas uz viņu likumīgajām tiesībām un pieejamajiem pakalpojumiem, upuriem saprotamā valodā,
- palīdzību, lai nodrošinātu, ka tiek pārstāvētas un ievērotas

32 Eiropas Padomes 2005.gada Konvencijas par cīņu pret cilvēku tirdzniecību 10.panta ceturtdā daļa.

33 Eiropas Padomes 2005.gada Konvencijas par cīņu pret cilvēku tirdzniecību 27.panta pirmā daļa.

viņu tiesības un intereses uzsākt kriminālprocesu attiecīgajos posmos,

- bērnu pieeju izglītībai.

Dalībvalstij ir jāievēro “upura vajadzības pēc drošības un aizsardzības.” Turklāt gadījumā, ja upuris likumīgi uzturas konkrētajā Konvencijas dalībvalstī un ja viņam trūkst attiecīgu līdzekļu, šai dalībvalstij ir jānodrošina viņam nepieciešamā medicīniskā vai cita palīdzība, un viņam ir tiesības piekļūt darba tirgum, arodapmācībai un izglītībai.

Visbeidzot, dalībvalstij ir pienākums “attiecīgajos gadījumos un saskaņā ar tās iekšējo normatīvo aktu nosacījumiem”, veikt pasākumus, lai sadarbotos ar nevalstiskajām organizācijām un citām organizācijām, kas nodrošina palīdzības sniegšanu upuriem.³⁴ Konvencija norāda, ka dalībvalstīm ir jāveicina valsts institūciju sadarbība “ar nevalstiskajām organizācijām, citām atbilstošām organizācijām un pilsoniskās sabiedrības locekļiem, lai izveidotu stratēģiskas partnerattiecības nolūkā sasniegt šīs Konvencijas mērķi”.³⁵

3) Eiropas Padomes 2014.gada Konvencija pret cilvēka orgānu tirdzniecību

Eiropas Padomes 2014.gada Konvencija pret cilvēka orgānu tirdzniecību ir jaunākais starptautiskais līgums cīņai pret cilvēku tirdzniecību, kas tika noslēgts Eiropas Padomes ietvaros³⁶.

³⁴ Eiropas Padomes 2005.gada Konvencijas par cīņu pret cilvēku tirdzniecību 12.panta piektā daļa.

³⁵ Eiropas Padomes 2005.gada Konvencijas par cīņu pret cilvēku tirdzniecību 35.pants.

³⁶ Council of Europe Convention against Trafficking in Human Organs (CETS No. 216), pieejama <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/216.htm>.

Šī Metodiskā materiāla tapšanas brīdī minētā konvencija vēl nebija stājusies spēkā. Latvija, tāpat ka vairākums Eiropas Padomes dalībvalstu, šo konvenciju pagaidām nav parakstījusi un ratificējusi.

Minētā līguma mērķi ir:

- novērst un apkarot cilvēku orgānu tirdzniecību, paredzot kriminālatbildību par attiecīgajiem noziedzīgajiem nodarījumiem;
- aizsargāt personas, kuras ir cietušas Konvencijā noteikto noziedzīgu nodarījumu rezultātā;
- veicināt dažādu kompetentu institūciju sadarbību valsts un starptautiskajā līmenī cīņai pret cilvēku orgānu tirdzniecību.³⁷

2014. gada Konvencija nosaka, ka cilvēka “orgāns” ir cilvēka ķermeņa noteikta daļa, ko veido dažādi audi, kuri saglabā savu struktūru, apasiņošanu un spēju attīstīt fizioloģiskas funkcijas ar ievērojamu autonomijas līmeni. Par orgānu jāuzskata arī orgāna daļa, ja to paredzēts izmantot cilvēka ķermenī tādā pašā nolūkam, kā orgānu kopumā, un ja tā saglabā struktūru un apasiņošanu.³⁸

Konvencija pret cilvēka orgānu tirdzniecību attiecas uz cilvēku orgānu tirdzniecību transplantācijai vai citiem mērķiem, kā arī citām nelikumīgas orgānu izņemšanas un nelikumīgas implantācijas formām.³⁹ Šajā sakarā tā nosaka dalībvalstu pienākumu noteikt sekojošas darbības, kuras ir saistītas ar

37 Eiropas Padomes 2014.gada Konvencijas pret cilvēka orgānu tirdzniecību 1.panta pirmā daļa.

38 Eiropas Padomes 2014.gada Konvencijas pret cilvēka orgānu tirdzniecību 4.panta otrā daļa.

39 Eiropas Padomes 2014.gada Konvencijas pret cilvēka orgānu tirdzniecību 1.panta pirmā daļa.

cilvēku orgānu nelikumīgu izņemšanu dzīviem vai mirušiem donoriem, par noziedzīgajiem nodarījumiem:

- ja izņemšana tiek veikta bez brīvas, informētas un konkrētas donora piekrišanas, vai arī attiecībā uz gadījumiem, kad donors ir miris – kad izņemšana notiek bez atļaujas, kas tiek dota saskaņā ar nacionālajiem tiesību aktiem;
- gadījumos, kad apmaiņā pret orgānu izņemšanu, dzīvais donors vai trešā persona saņem finansiālu labumu vai citu „salīdzināmu labumu”;
- kad apmaiņā pret orgānu izņemšanu no mirušā donora, trešā persona saņem finansiālu labumu vai citu „salīdzināmu labumu”.⁴⁰

2014. gada Konvencija paredz arī virkni aizsardzības pasākumu upuriem un kompensāciju mehānismu cietušajiem, kā arī profilakses pasākumus, lai nodrošinātu pārredzamību un vienlīdzīgu piekļuvi transplantācijas pakalpojumiem.

2.2. Eiropas Savienības tiesību akti cīņai pret cilvēku tirdzniecības apkarošanu

„Katrs cilvēku tirdzniecības upuris ir viens upuris par daudz.”

Eiropas Savienības Iekšlietu komisāre Sesīlija Malmstrēma (Cecilia Malmström), 2014.gada 17.okobris

Līdzīgi ANO un Eiropas Padomei, Eiropas Savienība sāka nodarboties ar cilvēku tirdzniecības apkarošanas jautājumu regulēšanu starptautiskajos līgumos pagājušā gadsimta 90. gadu vidū, tādējādi pēdējo 20 gadu laikā tika pieņemti vairāki ES tiesību akti un politikas dokumenti, kuri attiecas uz cilvēku

40 Eiropas Padomes 2014.gada Konvencijas pret cilvēka orgānu tirdzniecību 4.panta pirmā daļa.

tirdzniecības apkarošanu un novēršanu.⁴¹

Šajā Metodiskā materiāla nodaļā tiek aplūkotas mūsdienu ES tiesību prasības cilvēku tirdzniecības apkarošanai un novēršanai, kā arī attiecīgas tendences cīņā ar šo noziegumu ES dalībvalstīs. Nodaļā netiek aplūkota ES tiesību un politikas cilvēku tirdzniecības apkarošanas un novēršanas jomā vēsturiska attīstība.

2.2.1. Eiropas Savienības primārie tiesību akti un politikas dokumenti cīņai ar cilvēku tirdzniecību

Līgums par Eiropas Savienības darbību veido tiesisku pamatu ES tiesību aktu izdošanai cilvēku tirdzniecības apkarošanas jomā. Minētais Līgums nosaka, ka ES „īsteno kopēju imigrācijas politiku, kuras mērķis ir visos posmos nodrošināt efektīvu migrācijas plūsmas vadību, taisnīgu attieksmi pret trešo valstu pilsoņiem, kuri likumīgi uzturas dalībvalstīs, un novērst

nelikumīgu ieceļošanu un cilvēku tirdzniecību, kā arī paredzēt pastiprinātus pasākumus to apkarošanai”⁴². Pamatojoties uz minētā Līguma prasībām, Eiropas Parlaments un Padome var pieņemt atbilstošus tiesību aktus „cilvēku, jo īpaši sieviešu un bērnu” tirdzniecības apkarošanai.⁴³

41 Piemēram, Padomes 1996. gada 29. novembra Kopējā rīcība 96/700/JHA, ar ko dibina veicinošo un apmaiņas programmu personām, kuras ir atbildīgas par cilvēku tirdzniecības un bērnu seksuālās ekspluatācijas apkarošanu (programma STOP) vai Padomes 2002. gada 19. jūlija Pamatlēmums 2002/629/TI par cilvēku tirdzniecības apkarošanu.

42 Līguma par Eiropas Savienības darbību 79.panta pirmā daļa (konsolidētā versija), OV C 326, 26.10.2012., 47.-390. lpp.

43 Līguma par Eiropas Savienības darbību 79.panta otrās daļa (c)punkts (konsolidētā versija), OV C 326, 26.10.2012., 47.-390. lpp.

Savukārt ES Pamattiesību hartā, „kam ir juridiski saistošs spēks, ir apstiprinātas pamattiesības, kas garantētas Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijā un kas izriet no dalībvalstīs pieņemtajām konstitucionālajām tradīcijām⁴⁴”, ir noteikts cilvēku tirdzniecības aizliegums⁴⁵.

Savukārt ES Stratēģija cilvēku tirdzniecības izskaušanai 2012.-2016. gadā nosaka prioritātes, uz kurām ES būtu jākoncentrējas, lai risinātu cilvēku tirdzniecības problēmu. Minētais dokuments nosaka pasākumus, kurus Eiropas Komisija ierosina īstenot kopīgi ar citām iesaistītajām pusēm, tostarp ES dalībvalstīm, Eiropas Ārējās darbības dienestu, ES iestādēm, ES aģentūrām, starptautiskajām organizācijām, trešajām valstīm, pilsonisko sabiedrību un privāto sektoru.⁴⁶ Ir jāatzīmē, ka cīņa pret cilvēku tirdzniecību ir iekļauta tādās ES ārpolitikas darbībās, kā, piemēram, asociācijas līgumu noslēgšana ar trešajām valstīm vai bezvīzu režīma ieviešana ar tām. Turklāt, Eiropas Komisija aktīvi darbojas arī citās ES tiesību jomās, kurās notiek darbības, kurām potenciāli var būt cilvēku tirdzniecības pazīmes. Tā Eiropas Komisija izdeva rokasgrāmatu par jautājumiem saistībā ar aprēķina laulībām personu brīvās pārvietošanās tiesību

44 1.Deklarācija par Eiropas Savienības Pamattiesību hartu, Deklarācijas, kas pievienotas Lisabonas Līgumu, kas parakstīts 2007. gada 13. decembrī, pieņēmušās Starpvaldību konferences Nobeiguma aktam.

45 Hartas 5. pants “Verdzības un piespiedu darba aizliegums” nosaka: “1. Nevienam nedrīkst turēt verdzībā vai kalpībā. 2. Nevienam nedrīkst likt veikt piespiedu darbu. 3. Cilvēku tirdzniecība ir aizliegta.” Eiropas Savienības Pamattiesību harta, OV C 326, 26.10.2012., 391.-407. lpp.

46 ES Stratēģija cilvēku tirdzniecības izskaušanai 2012.-2016. gadā nosaka sekojošas prioritātes: Cilvēku tirdzniecības upuru identifikācija, aizsardzība un palīdzība tiem; Cilvēku tirdzniecības novēršanas izvēršana; Cilvēku tirdzniecības veicēju aktīvāka kriminālvajāšana; Galveno iesaistīto pušu ciešāka koordinācija un sadarbība, un politikas saskaņotība; Plašāka izpratne par jauniem problēmjautājumiem saistībā ar cilvēku visu veidu tirdzniecību un to efektīvs risinājums.

izmantošanas kontekstā.⁴⁷

Lai nodrošinātu ES dalībvalstu koordinētu pieeju, cīnoties pret cilvēku tirdzniecību Eiropas Savienībā, tikai izveidots speciāls amats Eiropas Komisijas iekšlietu direktorāta ietvaros - ES koordinators cilvēku tirdzniecības apkarošanas jomā. No 2011. gadam līdz šim brīdim šo amatu ieņem Mirja Vasiljadu (*Myria Vassiliadou*). ES koordinatore ir atbildīga par koordinācijas uzlabošanu starp ES institūcijām, ES aģentūrām, ES dalībvalstīm un starptautiskajiem faktoriem un ES politikas cīņai ar cilvēku tirdzniecību tālāku attīstību, kā arī 2012.-2016.gada stratēģijas ieviešanas pārraudzību.

2.2.2. Eiropas Savienības sekundārie tiesību akti cīņai ar cilvēku tirdzniecību

Eiropas Savienības sekundārie tiesību akti cilvēku tirdzniecības apkarošanas jomā attiecas uz diviem jautājumiem: cilvēku tirdzniecības apkarošanas un upuru uzturēšanās tiesiska regulējuma atsevišķu aspektu harmonizācija. Pastāv divi galvenie ES sekundārie tiesību akti, kuri tika pieņemti ar mērķi veicināt cīņu ar cilvēku tirdzniecību.

1) Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2011/36/ES par cilvēku tirdzniecības novēršanu un apkarošanu un cietušo aizsardzību, un ar kuru aizstāj Padomes Pamatlēmumu 2002/629/

⁴⁷ Eiropas Komisijas paziņojums Eiropas Parlamentam un Padomei: Palīdzība valsts iestādēm cīņā pret brīvas pārvietošanās tiesību pārkāpumiem: rokasgrāmata, kas pievēršas problēmai attiecībā uz iespējamām aprēķina laulībām starp ES pilsoņiem un tiem, kas nav ES pilsoņi ES tiesību par brīvu ES pilsoņu pārvietošanos kontekstā (COM(2014) 604 final (2014. gada 26. septembris).

TI⁴⁸, paredz minimālas prasības, lai noteiktu cilvēku tirdzniecības nodarījumus un par tiem piemērojamo sodu. Minētais dokuments nosaka arī pasākumus cilvēku tirdzniecības parādības novēršanai un upuru aizsardzības stiprināšanai. Direktīva bija jātransponē līdz 2013. gada 6. aprīlim. Šī direktīva paredz minimālas prasības noziedzīgu nodarījumu un krimināltiesisko sankciju definēšanai cilvēku tirdzniecības jomā. Direktīvas preambulā ir atzīts, ka cilvēku tirdzniecība ir parādība, kuru raksturo dzimumu aspekts un ka sieviešu tirdzniecība un vīriešu tirdzniecība bieži notiek atšķirīgos nolūkos. Lai pastiprinātu šā nozieguma novēršanu un no tā cietušo aizsardzību, dalībvalstu iestādēm un NVO būtu jāņem vērā arī dzimumu aspekts palīdzības un atbalsta pasākumos attiecīgos gadījumos.

Direktīvā tiek atzīts, ka “dalībvalstīm būtu jāsekmē pilsoniskās sabiedrības organizāciju darbība un ar tām cieši jāsadarbojas, ietverot atzītas un šajā jomā aktīvas nevalstiskās organizācijas, kas strādā ar cilvēku tirdzniecībā cietušām personām, jo īpaši attiecībā uz politikas izstrādes iniciatīvām, informēšanas un izpratnes vairošanas kampaņām, pētniecības un izglītības programmām, apmācību, kā arī cilvēku tirdzniecības apkarošanas pasākumu ietekmes novērošanu un izvērtēšanu.”

Direktīva paredz kriminālatbildību par tādām darbībām, kā “eksploatācijas nolūkā izdarīta personu vervēšana, pārvadāšana, nodošana, izmitināšana vai saņemšana, tostarp kontroles pār minētajām personām maiņa vai nodošana, izmantojot draudus vai spēku, vai citā veidā piespiežot, aizvedot ar viltu, krāpjot, maldinot, ļaunprātīgi izmantojot varu vai personas neaizsargātības stāvokli,

48 Eiropas Parlamenta un Padomes (2011. gada 5. aprīlis) Direktīva 2011/36/ES par cilvēku tirdzniecības novēršanu un apkarošanu un cietušo aizsardzību, un ar kuru aizstāj Padomes Pamatlēmumu 2002/629/TI, OV L 101, 15.4.2011, p. 1–11.

vai dodot vai saņemot materiāla vai citāda rakstura labumus, lai panāktu tās personas piekrišanu, kura kontrolē citu personu". Cilvēku tirdzniecībā cietušā piekrišana vai nu iecerētajai, vai reālajai ekspluatācijai netiek ņemta vērā, ja izmantots kāds no iepriekš minētajiem līdzekļiem.

Savukārt jēdziens "ekspluatācija" ietver vismaz personu iesaistīšanu prostitūcijā vai citus seksuālās izmantošanas veidus, piespiešanu veikt darbu vai sniegt pakalpojumus, tostarp ubagošanu, turēšanu verdzībā, vai darbības, kas līdzinās turēšanai verdzībā, kalpībā, izmantošanu noziedzīgās darbībās vai orgānu izņemšanu. Kā izriet no šī uzskaitījuma, direktīva kriminalizē cilvēku tirdzniecības upura iesaistīšanu ubagošanā vai "noziedzīgajās darbībās" – ekspluatācijas veidos, kas līdz šim netika minēti starptautiskajos līgumos.

Direktīva paredz maksimālos sodus par iepriekšminētajiem noziedzīgajiem nodarījumiem:

- brīvības atņemšanu uz vismaz 5 gadiem;
- brīvības atņemšanu uz vismaz 10 gadiem gadījumā, ja lietā pastāv kriminālatbildību pastiprinošie apstākļi (piemēram, noziedzīgais nodarījums tika "izdarīts īpaši vardarbīgi vai ir radījis cietušajam īpaši smagu kaitējumu").

Dalībvalstīm ir jāveic pasākumi:

- lai nodrošinātu, ka palīdzību un atbalstu upuriem sniedz neatkarīgi no tā, vai upuris vēlas sadarboties kriminālizmeklēšanā, kriminālvajāšanā vai tiesā;
- lai izveidotu mehānismus, ar kuriem agrīni identificētu upurus un sniegtu viņiem palīdzību, sadarbojoties ar attiecīgām atbalsta organizācijām.

Palīdzības un atbalsta pasākumi ir jāsniedz ar attiecīgās personas piekrišanu un viņu par to informējot. Pasākumos ietilpst: iztikas līdzekļu piešķiršana, pienācīga un droša izmitināšana un materiālā palīdzību, kā arī nepieciešamā medicīniskā aprūpe, tostarp psiholoģiskā palīdzība, konsultācijas un cita informācija, kā arī nepieciešamības gadījumā - rakstveida un mutiskās tulkošanas pakalpojumi upuriem, kuriem kā cietušajiem kriminālprocesa ietvaros ir tiesības uz policijas aizsardzību un juridisku palīdzību.

“Ja tas ir vajadzīgs un iespējams”, valsts institūcijām ir jāveic pasākumi, lai nodrošinātu palīdzību un atbalstu bērna, kas ir cilvēku tirdzniecības upuris, ģimenei, ja ģimene uzturas dalībvalsts teritorijā. Savukārt gadījumos, kad personām, kam ir vecāku atbildība, interešu konflikts starp tām un bērnu, kas ir cilvēku tirdzniecības upuris, liedz nodrošināt bērna intereses un/vai pārstāvēt bērnu, valsts institūcijām šiem bērniem jāieceļ aizbildnis vai pārstāvis.

Valsts institūcijām ir arī jānodrošina, ka īpašie pasākumi šo bērnu īstermiņa un ilgtermiņa aizsardzībai un atbalstam viņu fiziskās un psiholoģiski sociālās atveseļošanās laikā tiek īstenoti pēc katra bērna situācijas individuālas izvērtēšanas, pienācīgi ņemot vērā bērna viedokli, vajadzības un bažas, lai bērnam rastu ilgtermiņa risinājumu. Kompetentajām valsts institūcijām saprātīgā laika posmā jānodrošina bērniem, kas ir cilvēku tirdzniecības upuri, vai cilvēku tirdzniecības upuru bērniem, piekļuve izglītībai.

2) Padomes Direktīva 2004/81/EK par uzturēšanās atļauju, ko izdod trešo valstu valstspiederīgām personām, kuras ir cilvēku

tirdzniecības upuri vai kurām ir palīdzēts nelegāli imigrēt un kuras sadarbojas ar kompetentajām iestādēm⁴⁹, ir pamatā vērsta uz kriminālprocesu veicināšanu. Tā tika pieņemta ar mērķi noteikt nosacījumus uzturēšanās atļauju izsniegšanai tiem trešo valstu valstspiederīgajiem, kuri sadarbojas ar ES dalībvalstu tiesībsargājošajām iestādēm cīņā pret cilvēku tirdzniecību vai pret darbībām, kas veicina nelegālo imigrāciju. Minētās uzturēšanās atļaujas ir izsniedzamas uz zināmu laika posmu, kas saistīts ar konkrētu kriminālprocesu, kurā attiecīgā persona izvēlējusies piedalīties.

Dalībvalsts var izsniegt uzturēšanās atļauju trešās valsts pilsonim, kas ir pilngadīgā persona, taču izņēmuma kārtā dalībvalsts varēja lemt par direktīvas normu transponēšanu attiecībā uz nepilngadīgajiem cilvēku tirdzniecības upuriem (Latvija šādu izvēles iespēju neizmantoja).

Saskaņā ar Direktīvas 2004/81/EK prasībām dalībvalstij jāpiešķir cilvēku tirdzniecības upuriem īpašs nogaidīšanas periods nolūkā ļaut viņiem „atgūties” un pieņemt lēmumu par to, vai sadarboties ar dalībvalsts tiesībsargājošām iestādēm.

Savukārt liela loma lēmuma pieņemšanā ir kompetentajām iestādēm, kurām no savas puses ir pienākums izvērtēt lietas apstākļus un izlemt, vai šī upura klātbūtne var palīdzēt lietas izmeklēšanā, vai minētā persona ir izrādījusi skaidru nodomu sadarboties ar tiesībsargājošajām iestādēm, un vai tā ir pārtraukusi visus sakarus ar personām, kuras tur aizdomās par attiecīgo nodarījumu izdarīšanu.

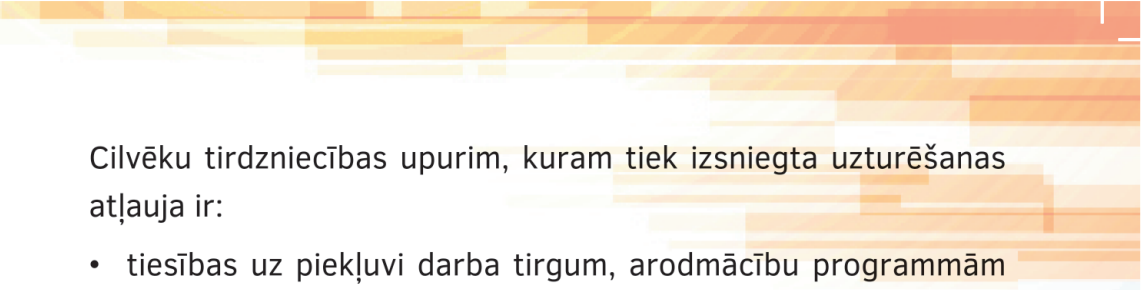
49 Padomes Direktīva 2004/81/EK (2004. gada 29. aprīlis) par uzturēšanās atļaujām, kas izdotas tādiem trešo valstu valstspiederīgajiem, kuri ir cilvēku tirdzniecības upuri vai bijuši iesaistīti darbībās, kas veicina nelegālo imigrāciju, kuri sadarbojas ar kompetentajām iestādēm, OV L 261, 6.8.2004, p. 19–23.

Gan nogaidīšanas perioda laikā, gan arī pēc uzturēšanās atļaujas izsniegšanas upuriem ir tiesības uz:

- sadzīves apstākļiem, kas var nodrošināt viņu iztiku un pieeju neatliekamajai medicīniskajai palīdzībai – gadījumā, ja viņiem nav pietiekamu līdzekļu;
- visneaizsargātāko personu (piemēram, invalīdu) īpašo vajadzību nodrošinājumu, tai skaitā psiholoģisko palīdzību;
- drošības un aizsardzības vajadzības nodrošināšanu;
- ja ir nepieciešams, tulkotāja un tulka pakalpojumiem;
- bezmaksas juridisko palīdzību.

Ir jāatzīmē, ka Direktīvā 2004/81/EK ir īpaši uzsvērts nosacījums, ka nogaidīšanas periods nerada personai, kura tiek uzskatīta par upuri, tiesības uz uzturēšanos dalībvalstī. Dalībvalsts var jebkurā laikā pārtraukt nogaidīšanas periodu, ja kompetentās iestādes ir konstatējušas, ka persona „aktīvi, brīvprātīgi un pēc savas iniciatīvas atjaunojusi sakarus” ar noziedzniekiem, vai arī ar sabiedrisko kārtību un valsts drošības aizsardzību saistītu iemeslu dēļ.

Uzturēšanās atļaujai, kas ir izsniedzama cilvēku tirdzniecības upurim šīs procedūras ietvaros, ir jābūt derīgai vismaz sešus mēnešus ar iespēju to pagarināt. Šādu atļauju var anulēt gadījumos, kad netiek ievēroti tās izdošanas nosacījumi, piemēram, ja attiecīgā persona ir aktīvi, brīvprātīgi un pēc savas iniciatīvas atjaunojusi sakarus ar personām, kuras tiek turētas aizdomās par noziedzīgo nodarījumu veikšanu. Tāpat to var nepagarināt vai anulēt gadījumā, kad tiek izbeigts attiecīgais tiesas process.

Cilvēku tirdzniecības upurim, kuram tiek izsniegta uzturēšanas atļauja ir:

- tiesības uz piekļuvi darba tirgum, arodmācību programmām un izglītībai uz visu šīs atļaujas derīguma laiku;
- tiesības uz piekļuvi programmām vai shēmām, ko nodrošina valsts vai nevalstiskas organizācijas, kuru mērķis ir nodrošināt viņu atgriešanos normālā sabiedriskā dzīvē, ieskaitot, vajadzības gadījumā, kursiem, kas paredzēti, lai uzlabotu viņu profesionālās iemaņas vai palīdzētu viņiem sagatavoties atgriezties viņu izcelsmes valstī.

3. Latvijas Republikas tiesiskais regulējums cilvēku tirdzniecības apkarošanai un novēršanai

3.1. Latvijas Republikas Satversme un Latvijai saistošie starptautiskie līgumi

Atšķirībā no dažiem citiem starptautiskiem tiesību dokumentiem (piemēram, Eiropas Savienības Pamattiesību hartas), Latvijas Republikas Satversmes 8. nodaļa "Cilvēka pamattiesības"⁵⁰ nesatur normas, kuras tieši minētu cilvēku tirdzniecības aizliegumu vai līdzīgus jautājumus, taču minētā nodaļa būtu attiecināma arī uz cilvēku tirdzniecības jautājumu. Satversmes 106. pants nosaka piespiedu darba aizliegumu. Savukārt Satversmes 95. pants aizliedz cieņu pazemojošu izturēšanos pret jebkuru cilvēku. Visbeidzot Satversmes 89. pantā norādīts, ka "Valsts atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības saskaņā ar šo Satversmi, likumiem un Latvijai saistošiem starptautiskajiem līgumiem", tādējādi veidojot saikni ar līgumiem cilvēku tirdzniecības apkarošanas un novēršanas jomā.

Līdz šim Latvija ir pievienojusies vairākām starptautiskām konvencijām cilvēku tirdzniecības apkarošanas un novēršanas jomā, kā arī citiem iepriekš minētajiem starptautiskajiem līgumiem, kuru prasības ir attiecināmas uz cīņu pret cilvēku tirdzniecību. Šo dokumentu vidū ir:

- ANO Konvencija pret transnacionālo organizēto noziedzību;
- ANO Konvencijas pret transnacionālo organizēto noziedzību Protokols par cilvēku tirdzniecības, jo sevišķi tirdzniecības ar

⁵⁰ 15.10.1998. likums „Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē”, Latvijas Vēstnesis, 308/312 (1369/1373), 23.10.1998. Šis likums papildināja Latvijas Republikas Satversmi ar 8.nodaļu "Cilvēka pamattiesības".

- sievietēm un bērniem, novēršanu, apkarošanu un sodīšanu par to (Palermo Protokols);
- ANO Konvencija par tirdzniecības ar cilvēkiem un citu prostitūcijas ekspluatācijas izskaušanu;
 - ANO Konvencija par jebkuras sieviešu diskriminācijas izskaušanu;
 - ANO Konvencija par bērna tiesībām;
 - ANO Konvencija par bērna tiesībām papildu protokolam par tirdzniecību ar bērniem, bērnaprostitūciju un bērnapornogrāfiju;
 - Eiropas Padomes Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija;
 - Eiropas Padomes Konvencija cīņai ar cilvēku tirdzniecību.

3.2. Latvijas Republikas Krimināllikumā noteiktais cilvēku tirdzniecības krimināltiesiskais raksturojums

Latvijas Republikas Krimināllikuma⁵¹ prasības cilvēku tirdzniecības apkarošanas jomā pamatojas uz attiecīgu ANO 2000. gada Protokola par cilvēku tirdzniecības, jo sevišķi tirdzniecības ar sievietēm un bērniem, novēršanu, apkarošanu un sodīšanu par to, Eiropas Padomes 2005. gada Konvencijas par cīņu pret cilvēku tirdzniecību un Eiropas Parlamenta un Padomes 2011/36/ES direktīvas par cilvēku tirdzniecības novēršanu un apkarošanu un cietušo aizsardzību, un ar kuru aizstāj Padomes Pamatlēmumu 2002/629/TI, pantu prasībām.

51 17.06.1998. Krimināllikums, Latvijas Vēstnesis, 199/200 (1260/1261), 08.07.1998. (ar grozījumiem līdz 02.09.2015.).

Minētās prasības ir atrodamas:

- Krimināllikuma XV nodaļas “Noziedzīgi nodarījumi pret personas brīvību, godu un cieņu” 154.¹ pantā “Cilvēku tirdzniecība” un 154.² pantā “Cilvēku tirdzniecības jēdziens”,
- Krimināllikuma XVI nodaļas “Noziedzīgi nodarījumi pret tikumību un dzimumneaizskaramību” 165.¹ pantā “Personas nosūtīšana seksuālai izmantošanai”, un
- Krimināllikuma XXII nodaļa „Noziedzīgi nodarījumi pret pārvaldības kārtību” Krimināllikuma 280.pantā „Personas nodarbināšanas noteikumu pārkāpšana” (gadījumos, kad tiek nodarbināts cilvēku tirdzniecības upuris).

Cilvēku tirdzniecības jēdziens un krimināltiesiskas sankcijas

Latvijas Republikas Krimināllikuma 154.² pants. Cilvēku tirdzniecības jēdziens

(1) Cilvēku tirdzniecība ir ekspluatācijas nolūkā izdarīta personu savervēšana, pārvadāšana, nodošana, slēpšana, izmitināšana vai saņemšana, lietojot vardarbību vai draudus, vai aizvešanu ar viltu vai izmantojot personas atkarību no vainīgā vai tās ievainojamības vai bezpalīdzības stāvokli, vai arī dodot vai saņemot materiāla vai citāda rakstura labumus, lai panāktu tās personas piekrišanu tirdzniecībai, no kuras ir atkarīgs cietušais.

(2) Nepilngadīgā vervēšana, pārvadāšana, nodošana, slēpšana, izmitināšana vai saņemšana ekspluatācijas nolūkā atzīstama par cilvēku tirdzniecību arī tādā gadījumā, ja tā nav saistīta ar jebkuru šā panta pirmajā daļā minēto līdzekļu izmantošanu.

(3) Ekspluatācija šā panta izpratnē ir personas iesaistīšana prostitūcijā vai cita veida seksuālā izmantošanā, piespiešana veikt darbu, sniegt pakalpojumus vai izdarīt noziedzīgus nodarījumus, turēšana verdzībā vai citās tai līdzīgās formās (parādu verdzība, dzimtbūšana vai personas cita veida piespiedu nodošana citas personas atkarībā), turēšana kalpībā vai arī personas audu vai orgānu nelikumīga izņemšana.

(4) Ievainojamības stāvoklis šā panta izpratnē nozīmē, ka tiek izmantoti apstākļi, kad personai nav citas reālas vai pieņemamas izvēles, kā vien pakļauties ekspluatācijai.

(25.04.2002. likuma redakcijā ar grozījumiem, kas izdarīti ar 13.12.2012. un 25.09.2014. likumu, kas stājas spēkā 29.10.2014.)

Tātad cilvēku tirdzniecību kā noziedzīgu nodarījumu var raksturot, iedalot Krimināllikuma 154.² pantā noteiktās noziedzīgā nodarījuma pazīmes pēc darbības mērķa, veidiem un pielietotajiem līdzekļiem.

Aktīva rīcība ar nolūku ekspluatēt minēto personu.	Līdzekļi	Mērķis
• personu savervēšana, • pārvadāšana, • nodošana, • slēpšana, • izmitināšana vai • saņemšana	• vardarbība, • draudi, • aizvešana ar viltu; • aizvešana, izmantojot personas atkarību no vainīgā vai tās ievainojamības vai bezpalīdzības stāvokli. Pat ja minētie līdzekļi netika pielietoti, attiecībā uz nepilngadīgajiem pietiek ar aktīvu rīcību, lai atzītu nodarījumu par cilvēku tirdzniecību.	• personas iesaistīšana prostitūcijā vai cita veida seksuālā izmantošanā, • piespiešana veikt darbu, sniegt pakalpojumus vai izdarīt noziedzīgus nodarījumus, • turēšana verdzībā vai citās tai līdzīgās formās (parādu verdzība, dzimtbūšana vai personas cita veida piespiedu nodošana citas personas atkarībā), • turēšana kalpībā, • personas audu vai orgānu nelikumīga izņemšana.

Cilvēku tirdzniecība ir tīšs nodarījums, kuru raksturo noziegumā vainīgo tiešs nodoms veikt prettiesisku darbību. Atkarībā no konkrētās lietas apstākļiem likums paredz, kad iestājas pastiprināta atbildība par šī noziedzīgā nodarījuma veikšanu.

Krimināllikums paredz par cilvēku tirdzniecību sodu ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz 8 gadiem, confiscējot mantu vai bez mantas confiscācijas. Tas nosaka arī bargākas sankcijas gadījumos, kad noziedzīgais nodarījums ir izdarīts pret nepilngadīgo vai ja to izdarījusi personu grupa pēc iepriekšējas vienošanās. Šajā gadījumā vainīgo var sodīt ar brīvības atņemšanu uz laiku no 3 līdz 12 gadiem, confiscējot mantu vai bez mantas confiscācijas, un ar probācijas uzraudzību uz laiku līdz trim gadiem vai bez tās.

Visbeidzot gadījumos, kad noziedzīgais nodarījums konkrētajā lietā:

- ir apdraudējis cietušā dzīvību vai izraisījis smagas sekas;
- tika izdarīts ar sevišķu cietsirdību;
- tika izdarīts pret mazgadīgo, vai ja to izdarījusi organizēta grupa, vainīgos var sodīt ar brīvības atņemšanu uz laiku no 5 līdz 15 gadiem, confiscējot mantu vai bez mantas confiscācijas, un ar probācijas uzraudzību uz laiku līdz trim gadiem vai bez tās.⁵²

Personas nosūtīšana seksuālai izmantošanai

Krimināllikums paredz kriminālatbildību par personas nosūtīšana seksuālai izmantošanai⁵³, bet šāda rīcība tiek izdalīta ārpus 154.¹ panta “Cilvēku tirdzniecība”, “jo persona seksuālai izmantošanai tiek pakļauta ar tās piekrišanu, kas ir vērtējams kā mazāk bīstams noziedzīgs nodarījums un par to attiecīgi nosakāmas vieglākas sankcijas. Kā tiek norādīts Cilvēku tirdzniecības novēršanas pamatnostādņu 2014.–2020.gadam informatīvajā daļā, “Krimināllikuma 165.¹ pantā

52 Krimināllikuma 154.1 pants “Cilvēku tirdzniecība”.

53 Krimināllikuma 165.1 pants “Personas nosūtīšana seksuālai izmantošanai”.

paredzētais nodarījums nav uzskatāms par cilvēku tirdzniecību saskaņā ar KL 154.2 pantu „Cilvēku tirdzniecības jēdziens”, taču vienlaikus, atbilstoši starptautiskajiem tiesību aktiem, KL 165.¹ pantā paredzētais nodarījums ir atzīstams par vienu no cilvēku tirdzniecības paveidiem.”⁵⁴

Ar personas nosūtīšanu ar tās piekrišanu seksuālai izmantošanai saprot jebkādu rīcību, kas šajā nolūkā veicina legālu vai nelegālu personas pārvietošanos, tranzītu vai uzturēšanos vienas valsts vai vairāku valstu teritorijā. Par šādu nodarījumu vainīgo var sodīt ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz pieciem gadiem vai ar īslaicīgu brīvības atņemšanu, vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu.

Ja šī pati darbība ir izdarīta iedzīvošanās nolūkā vai ja to izdarījusi personu grupa pēc iepriekšējas vienošanās, vainīgos var sodīt ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz desmit gadiem, konfiscējot mantu vai bez mantas konfiskācijas, un ar probācijas uzraudzību uz laiku līdz trim gadiem vai bez tās.

Visbeidzot smagākie sodi ir paredzēti gadījumos, kad šos noziedzīgos nodarījumus veic organizēta grupa. Šajā gadījumā vainīgos var sodīt ar brīvības atņemšanu uz laiku no pieciem līdz piecpadsmit gadiem, konfiscējot mantu vai bez mantas konfiskācijas, un ar probācijas uzraudzību uz laiku līdz trim gadiem.

54 Ministru kabineta 2014.gada 21.janvāra rīkojums Nr.29 „Cilvēku tirdzniecības novēršanas pamatnostādnes 2014.-2020.gadam”, “Latvijas Vēstnesis”, 16 (5075), 23.01.2014. Minētā dokumenta informatīvā daļa tika publicēta Iekšlietu ministrijas Interneta mājas lapā <http://www.iem.gov.lv/files/text/Pamatn.pdf> (apskatīts 02.09.2015).

Cilvēku tirdzniecības upura apzināta nodarbināšana

Papildus sankcijām par cilvēku tirdzniecību un personas nosūtīšanu seksuālai izmantošanai Krimināllikums paredz atbildību par apzinātu cilvēku tirdzniecības upura nodarbināšanu. Par šo noziedzīgo nodarījumu darba devējs var tikt sodīts ar īslaicīgu brīvības atņemšanu vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu.

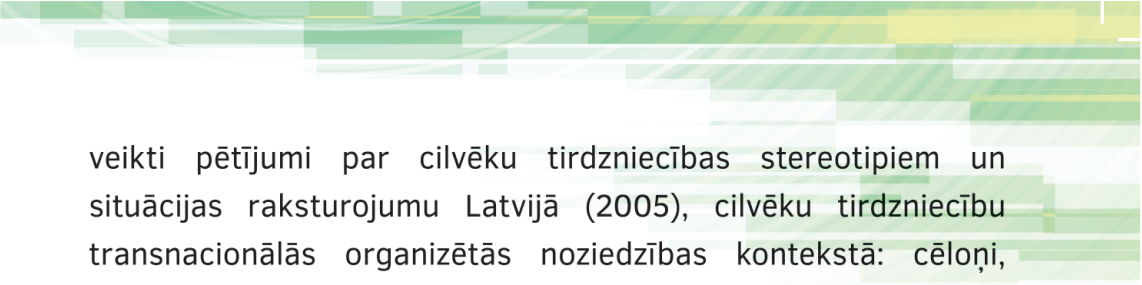
II. Cilvēku tirdzniecības mazināšanas aktivitātes Latvijā

Šajā nodaļā apkopota informācija par cilvēktirdzniecības situāciju Latvijā, tiek sniegts ieskats valsts politikas plānošanā cilvēktirdzniecības novēršanas jomā, 2014.gadā Ministru kabineta apstiprinātā vidēja termiņa politikas plānošanas dokumenta “Cilvēku tirdzniecības novēršanas pamatnostādnes 2014.–2020. gadam” īstenošanas koordinēšanas nodrošināšanā, nacionālā koordinēšanas mehānisma darbībā.

4. Latvijā veiktie pētījumi un to rezultāti

Patiesie cilvēku tirdzniecības apjomi Latvijā nav apzināti un pētīti. Secinājumi par cilvēku tirdzniecības tendencēm tiek izdarīti, balstoties uz informāciju par identificētajiem potenciālajiem cilvēku tirdzniecības upuriem, kuri saņēmuši valsts apmaksātās sociālās rehabilitācijas pakalpojumu, un kriminālprocesiem par cilvēku tirdzniecības noziedzīgajiem nodarījumiem, proti, uz reģistrētiem statistikas datiem, kurus apkopošanai nodrošina Labklājības ministrija, Valsts policija, Ģenerālprokuratūra un Tiesu informācijas sistēma. Tādējādi tiek apzinātas cilvēku tirdzniecībai pakļautās mērķa grupas, potenciālā cilvēku tirdzniecības upura portrets, mērķa valstis, kurās cilvēki tikuši ekspluatēti, cilvēku tirdzniecības formas, vervēšanas mehānismi, vervētāji un noziedzīgā nodarījuma atbalstītāji.

Laika posmā līdz 2007. gadam Latvijā notika plašs pētnieciskais darbs attiecībā uz cilvēku tirdzniecības problemātiku. Tika

veikti pētījumi par cilvēku tirdzniecības stereotipiem un situācijas raksturojumu Latvijā (2005), cilvēku tirdzniecību transnacionālās organizētās noziedzības kontekstā: cēloņi, novēršana un apkarošana Baltijas valstīs (2005), par cilvēku tirdzniecības upuru reintegrāciju (2006/2007), par cilvēku tirdzniecības noziegumu izmeklēšanas, iztiesāšanas procesiem un tiesisko regulējumu Latvijā (2006), tiesu prakses apkopojums lietās par cilvēku tirdzniecību un personu nosūtīšanu seksuālai izmantošanai (2006), jauniešu informētību par darbu ārzemēs un cilvēku tirdzniecības riskiem (2007), sociālo pakalpojumu efektivitāti cilvēku tirdzniecības upuru reintegrācijai (2007), seksa industriju un tās ierobežošanas mehānismiem Rīgā un Latvijā (2007).

Kopš 2007.gada Latvijā nav veikts neviens zinātnisks pētījums konkrēti par cilvēku tirdzniecību, tās apjomiem, riskiem, draudiem, vervēšanas mehānismiem, cilvēku tirdzniecības upuriem, taču sabiedrībai ir pieejama informācija par cilvēku tirdzniecības faktiskajiem apjomiem, tendencēm, tiesībsargājošo iestāžu darbu, sociālās rehabilitācijas pakalpojumiem cilvēku tirdzniecības upuriem, profilaktisko darbu, izglītību un informatīvajām kampaņām, kas atspoguļota Iekšlietu ministrijas informatīvajos ziņojumos, kompetento iestāžu ziņojumos un plašsaziņas līdzekļos.

2014. gadā biedrība “Resursu centrs sievietēm “Marta”” projekta „Drošības kompass – efektīvi risinājumi cilvēku tirdzniecības novēršanai” (Nr. HOME/2011/ISEC/AG/4000002172) ietvaros veica pētījumu “Rekrutēšana cilvēku tirdzniecībai un sievietes

tēls interneta vidē. Latvijas, Igaunijas un Lielbritānijas gadījums”. Pētījuma priekšmets ir prostitūcija Latvijā un Igaunijā. Pētījuma ietvaros tika apkopoti un analizēti apstākļi, kuri nosaka personu iesaistīšanu prostitūcijā, vispārīgos rekrutēšanas mehānismus un tendences interneta vidē, kā arī dažādus ievainojamības aspektus, kas ietekmē iespējamo iziešanu no prostitūcijas.

Šajā pētījumā nav veikta analīze konkrēti par cilvēku tirdzniecību, taču pētījuma gaitā ir apkopoti personas ievainojamības faktori, kas attiecināmi gan uz prostitūciju, gan uz cilvēku tirdzniecību, un ļauj izprast riska faktorus – nabadzība, zems izglītības līmenis, dažāda veida piedzīvota vardarbība, atkarības, sociālā atstumtība, kas var radīt apstākļus tādām personas izvēlēm, kuru sekas var būt cilvēku tirdzniecība un dažādu formu personas ekspluatācija.

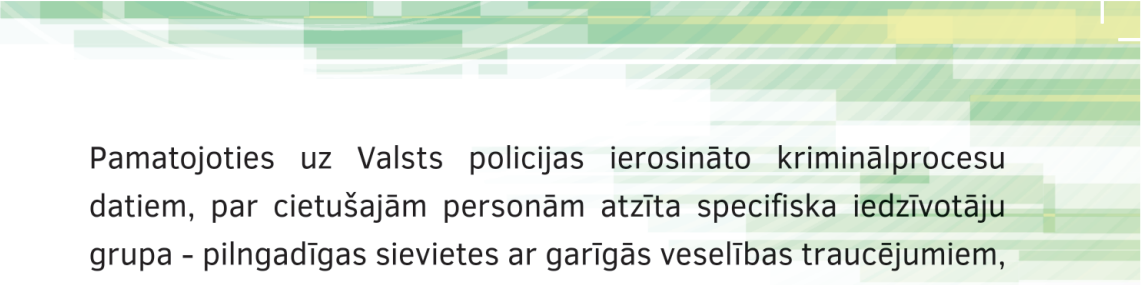
Ievainojamības (vulnerability) aspekti, kas ietekmē sievietes iesaistīšanu prostitūcijā (papildināts pēc pētījuma rezultātiem)¹

Psiholoģiskā ievainojamība	Ekonomiskā ievainojamība	Sociālā (kultūras) ievainojamība
Agrīnas bērnības pieredze (seksuāla izmantošana, vardarbība)	Nabadzība, jo sevišķi ilgtermiņa (bads, aukstums, slikti sadzīves apstākļi)*	Ģimenes apstākļi (disfunkcionālas ģimenes – atkarības, vardarbība, vecāku nevērība, nepilnas ģimenes, daudzbērnu ģimenes, bieža dzīvesvietas maiņa)
Psiholoģiskas traumas (zema pašapziņa, pašvērtējums, izplūdušas personīgās robežas, vājas spējas kontrolēt emocijas, augsta tolerance pret haotisku dzīvesveidu, mentālas saslimšanas, nedrošība, nevērtības sajūta)	Bezdarbs	Ģimenes locekļu, draugu ietekme (ja viņi ir saistīti ar prostitūciju un ja viņi to atbalsta)
Narkomānija	Zemas algas	Radinieku, draugu u.c. atbalsta personu trūkums, atstumtība (nespēja apmierināt pamatvajadzības krīzes gadījumā, kā arī talantu un prasmju neattīstīšana)
Agra aiziešana no vecāku mājām, grūtniecība	Mājokļa zaudēšana	Ierobežotas sociālās prasmes, vāji sociālie kontakti, piesaistes trūkums
Pēkšņa krīze, zaudējums dzīvē	Darba tirgum nepiemērotas prasmes vai prasmju trūkums, zems izglītības līmenis	Prostitūcijas izplatība (sieviešu skaits, kuras ir iesaistītas prostitūcijā)
Ambīcijas, vēlēšanās "sasniegt vairāk"	Atbildība par savu dzīvesbiedru, bērniem	Seksa pakalpojumu infrastruktūras esamība (suteneri, "masāžas saloni", reklāma)
Vēlēšanās izvairīties no vienmuļa darba rutīnas	Valsts valodas nezināšana	Pieprasījums pēc seksa pakalpojumiem
	Dzīvošana ekonomiski depresīvā reģionā	Sabiedrības attieksme pret prostitūciju, prostitūcijas normalizācija, sieviešu objektifikācija

55 Attēls: D.Bite, M.Zitmane, R.Krolovs, S.Prīsta (2014) pētījums "Rekrutēšana cilvēku tirdzniecībai un sievietes tēls interneta vidē. Latvijas, Igaunijas un Lielbritānijas gadījums"

2014. gada 29. oktobrī spēkā stājās grozījumi Krimināllikuma 154.²pantā „Cilvēku tirdzniecības jēdziens”, papildinot panta pirmo daļu ar jēdzienu „**ievainojamības stāvoklis**” un, papildinot pantu ar jaunu ceturto daļu, kurā tiek skaidrots jēdziens „ievainojamības stāvoklis”, kura pazīme – „ievainojamības stāvoklis” ir viens no cilvēku tirdzniecības noziegumu veidojošām pazīmēm. Proti, tas ir viens no līdzekļiem, kas tiek izmantots, lai veiktu cilvēku tirdzniecību. Paplašinot cilvēku tirdzniecības jēdzienu, tiek paplašinātas iespējas saukt pie kriminālatbildības tās personas, kas, izmantojot personas ievainojamības stāvokli, to ir savervējuši, pārvadājuši, nodevuši, slēpuši u.c., lai pakļautu ekspluatācijai. Paplašinot Krimināllikuma 154.²pantā uzskaitītos līdzekļus, tiek paplašināts to personu loks, kuras varētu tikt sauktas pie kriminālatbildības un pret kurām līdz šim nebija iespējams vērsties.

Galvenā tendence cilvēku tirdzniecības jomā ir personu maldināšana par patiesajiem darba apstākļiem ārvalstīs, proti, personu maldināšana par piedāvātā darba būtību (tā priekšmetu un samaksu). Valsts policijas uzsāktajos kriminālprocesos kā personu ekspluatācijas mērķa valstis identificētas Īrija un Apvienotā Karaliste. Uzsāktajos kriminālprocesos identificētās cilvēktirdzniecības ekspluatācijas formas – seksuālā izmantošana, piespiedu pakalpojumu sniegšana (fiktīvās laulības) un piespiedu darba ekspluatācija. Lai gan cilvēku tirdzniecības definīcijā ir noteiktas arī citas ekspluatācijas formas, Latvijas tiesībsargājošo iestāžu rīcībā nav informācijas par cilvēktirdzniecības gadījumiem, kad personas būtu bijušas ļaunprātīgi izmantotas, lai tās iesaistītu kriminālās darbībās, piespiedu ubagošanā vai orgānu izņemšanas nolūkā.

Pamatojoties uz Valsts policijas ierosināto kriminālprocesu datiem, par cietušajām personām atzīta specifiska iedzīvotāju grupa - pilngadīgas sievietes ar garīgās veselības traucējumiem, kas tiek pakļauta riskam kļūt par cilvēktirdzniecības upuriem. Valsts policija pēdējos gados ierosināto kriminālprocesu par cilvēktirdzniecību ietvaros identificējusi personas, kuras tika pakļautas cilvēku tirdzniecībai seksuālās izmantošanas, piespiedu pakalpojumu sniegšanas (fiktīvās laulības) un piespiedu darba ekspluatācijas nolūkā. Būtībā tie ir kombinētu ekspluatācijas formu cilvēku tirdzniecības gadījumi, kad Latvijas pilsoņi ārvalstīs tiek piespiesti noslēgt fiktīvas laulības, tiek seksuāli izmantoti un nodarbināti.

Saskaņā ar Latvijas nevalstisko organizāciju, kas nodrošina palīdzību un atbalstu cilvēku tirdzniecības upuriem novērojumiem, visvairāk cilvēku tirdzniecības riskiem pakļautas ir personas:

- kurām nav pastāvīga ienākuma avota vai šis ienākuma avots ir nepietiekošs ikdienas vajadzību apmierināšanai,
- kurām noformēti aizdevumi vai kredīti bankās un ir grūti tos atmaksāt,
- jaunieši, kuri absolvējuši ārpusģimenes sociālās aprūpes institūcijas,
- personas ar brīvas izvēles ierobežojumiem, proti, tās ir personas, kurām identificējama ievainojamība (nepietiekošs materiālais nodrošinājums, atkarības – narkotiku/alkohola lietošanas, fiziskas/psihiskas veselības problēmas, infantīlas spriestspējas un citi personas ievainojamību raksturojoši faktori).

Ievainojamību var definēt kā kontroles vājumu vai trūkumu, kas atvieglotu vai pieļautu apdraudējuma īstenošanu pret noteiktu lietu vai mērķi (tulkojums no eurolex)

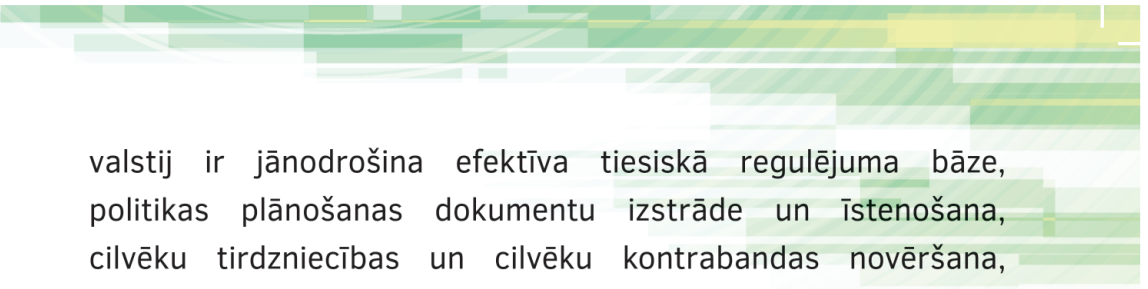
Ievainojamības stāvoklis Latvijas Republikas Krimināllikuma 154.² panta “Cilvēku tirdzniecības jēdziens” izpratnē nozīmē, ka tiek izmantoti apstākļi, kad personai nav citas reālas vai pieņemamas izvēles, kā vien pakļauties ekspluatācijai.

Ievainojamības stāvoklis, atbilstoši Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvā 2011/36/ES par cilvēku tirdzniecības novēršanu un apkarošanu un cietušo aizsardzību noteiktajam, nozīmē situāciju, kad personai nav citas īstas vai pieņemamas izvēles, kā vien pakļauties attiecīgajai ļaunprātīgajai izmantošanai.

Valsts policija, analizējot pēdējos gados uzsākto kriminālprocesu ietvaros veikto izmeklēšanas darbību rezultātus, secinājusi, ka izmantotās personas tikušas savervētas, izmantojot sociālos tīklus internetā (gan nacionālos interneta sociālos tīklus, gan – starptautiskos, piemēram, Facebook) un caur paziņām. Savervēto personu pārvietošanai un transportēšanai tiek izmantoti legālie pārvadājumu komersanti (autobusi, prāmji un lidmašīnas).

5. Politikas plānošana Latvijā un informācijas iegūšanas resursi

Valdības loma cilvēku tirdzniecības apkarošanā ir fundamentāla. Politiskās gribas apliecinājums un finansējuma piešķiršana, kas nepieciešams efektīvai cilvēku tirdzniecības apkarošanai un novēršanai, joprojām ir nepietiekošs. Ideālajā cilvēku tirdzniecības novēršanas un apkarošanas politikas modelī

valstij ir jānodrošina efektīva tiesiskā regulējuma bāze, politikas plānošanas dokumentu izstrāde un īstenošana, cilvēku tirdzniecības un cilvēku kontrabandas novēršana, cietušo personu identificēšana un palīdzības sniegšana tām. Tādējādi efektīva valdības rīcība cīņā pret cilvēku tirdzniecību ietver vairākas komponentes – valdības finansētas sabiedrības izglītošanas un izpratnes veidošanas kampaņas, lai novērstu cilvēku tirdzniecību un identificētu upurus, palīdzības, atbalsta un aizsardzības pasākumi upuriem, izglītības programmas tiesībsargājošo iestāžu darbiniekiem, intensīva sadarbība ar nevalstisko sektoru, starpvaldību un starptautiskā sadarbība. Taču šis modelis tikai daļēji attiecināms uz Latviju, jo šobrīd valdības piešķirtais finansējums ir nepietiekošs efektīvas rīcības īstenošanā cilvēku tirdzniecības novēršanai un apkarošanai.

Jau kopš 2004.gada Latvijā ir nodrošināta cilvēku tirdzniecības novēršanas politikas plānošana, tādējādi nodrošinot mērķtiecīgu un plānotu pieeju cilvēku tirdzniecības novēršanai un apkarošanai Latvijā. Pirmais politikas plānošanas dokuments šajā jomā – „Valsts programma cilvēku tirdzniecības novēršanai 2004.–2008.gadam” – tika apstiprināts 2004.gada 3.martā, kam sekoja 2009.gada 27.augustā apstiprinātā „Programma cilvēku tirdzniecības novēršanai 2009.-2013.gadam”, kuras galvenais mērķis bija plānot un īstenot pasākumus, lai sekmētu cilvēku tirdzniecības novēršanu. Lai nodrošinātu šo programmu pēctecību, 2014. gada 21. janvārī Ministru kabinets apstiprināja Iekšlietu ministrijas izstrādāto vidēja termiņa politikas plānošanas dokumentu – „Cilvēku tirdzniecības novēršanas pamatnostādnes 2014.– 2020. gadam”. Politikas plānošanas

dokumenta mērķis ir veicināt sabiedrības informētību un izpratni par cilvēku tirdzniecību un nodrošināt cilvēku tirdzniecības upuru atbalstu, panākt cilvēku tirdzniecības latentuma samazināšanos un attīstīt tiesībaizsardzības iestāžu un kompetento partneru kapacitāti cilvēku tirdzniecības gadījumu apkarošanai.

Cilvēku tirdzniecības novēršanas politika Latvijā balstās uz vairākiem pasaulē pieņemtiem principiem – starpnozaru, cilvēktiesību, bērna tiesību un interešu ievērošanas, līdzdalības un efektīvas politikas plānošanas princips, kurus ievērojot tiek panākts, ka Latvijas politikas plānošana cilvēku tirdzniecības novēršanas jomā ir vērsta uz indivīdu – uz cilvēku tirdzniecības upura tiesību, vajadzību un interešu ievērošanu, atbalsta un palīdzības sniegšanu, aizsardzības nodrošināšanu. Šo gadu laikā vienīgais pastāvīgais finansējums, kas nodrošināts no valsts budžeta, ir novirzīts valsts apmaksātā sociālās rehabilitācijas pakalpojuma cilvēku tirdzniecības upuriem sniegšanas nodrošināšanai.

Ņemot vērā, ka cilvēku tirdzniecībai pakļautās personas galvenokārt nāk no sociāli neaizsargātajām sabiedrības grupām, būtiski ir attīstīt un uzlabot valsts labklājību, nodarbinātības un atalgojuma sistēmu, kas pasargātu cilvēkus no vilinošu darba piedāvājumu ārvalstīs pieņemšanas, kas daudzos gadījumos ir maldinoši un izteikti ar mērķi personu ekspluatēt. Iekšlietu ministrijas izstrādātais politikas plānošanas dokuments cilvēku tirdzniecības novēršanai nerisina šīs problēmas, un tās būtu jārisina ar citiem politikas plānošanas dokumentiem darba, sociālās aizsardzības, bērnu un ģimenes tiesību, kā arī personu ar invaliditāti vienlīdzīgu iespēju un dzimumu līdztiesības jomā.

5.1. Starpinstitūciju sadarbības un politikas plānošanas dokumenta īstenošanas koordinēšanas mehānisms Latvijā

Pirmo reizi valsts pārvaldes iestāžu, pašvaldību un nevalstisko organizāciju darbību Programmas cilvēktirdzniecības novēršanai 2009. – 2013. gadam īstenošanas koordinēšanai, kā arī operatīvas informācijas apmaiņas un saskaņotas rīcības cilvēku tirdzniecības novēršanā un atbalsta un sociālo pakalpojumu sniegšanā cilvēku tirdzniecības upuriem nodrošināšanai starpinstitūciju darba grupa tika izveidota 2010. gada 3. martā⁵⁶. Ņemot vērā izmaiņas darba grupā pārstāvēto institūciju personālsastāvā, kā arī to, ka regulāri tiek apzināti jauni sadarbības partneri, un ņemot vērā tendences ar cilvēku tirdzniecību saistīto pārkāpumu un noziedzīgo nodarījumu attīstībā, kas rada nepieciešamību iekļaut darba grupā atbilstošu kompetento institūciju amatpersonas, lai nodrošinātu efektīvu sadarbību informācijas apmaiņā un rīcību jautājumos par cilvēku tirdzniecības novēršanu un apkarošanu, atbalsta un sociālo pakalpojumu sniegšanu cilvēku tirdzniecības upuriem, darba grupas sastāvs tiek atjaunots gandrīz katru gadu⁵⁷.

Lai koordinētu valsts pārvaldes iestāžu, pašvaldību un nevalstisko organizāciju darbību pamatnostādņu īstenošanā, kā arī nodrošinātu operatīvu informācijas apmaiņu un saskaņotu rīcību cilvēktirdzniecības novēršanā un atbalsta un sociālo pakalpojumu sniegšanā cilvēktirdzniecības upuriem, ar Ministru

56 Ministru prezidenta 2010. gada 3. marta rīkojumu Nr.77 „Par darba grupu Programmas cilvēku tirdzniecības novēršanai 2009. – 2013. gadam”.

57 Ministru prezidenta 2011. gada 10. jūnija rīkojums Nr.207 „Par darba grupu Programmas cilvēku tirdzniecības novēršanai 2009. – 2013. gadam”.

Ministru kabineta 2013. gada 8. marta rīkojums Nr.85 „Par darba grupu Programmas cilvēku tirdzniecības novēršanai 2009. – 2013. gadam”

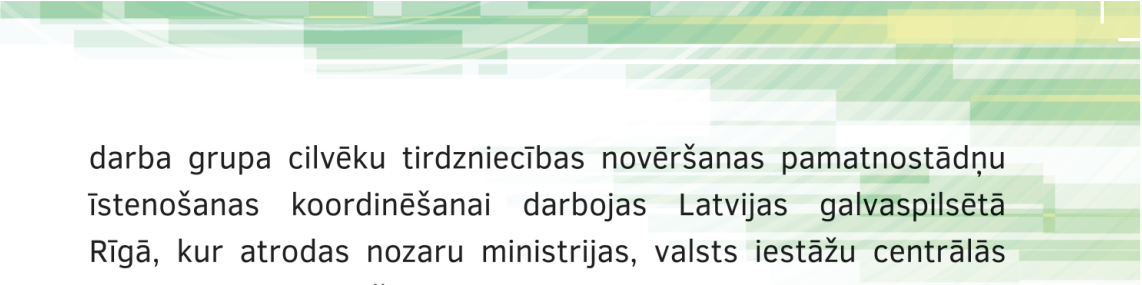
prezidenta 2015. gada 25. augusta rīkojumu Nr. 307 tika izveidota starpinstitūciju darba grupa politikas plānošanas dokumenta “cilvēku tirdzniecības novēršanas pamatnostādņu 2014. – 2020. gadam” īstenošanas koordinēšanai.

Darba grupas sanāksmēs tiek pārrunāta cilvēku tirdzniecības novēršanas pamatnostādnēs noteikto uzdevumu īstenošanas gaita, normatīvo aktu tiesiskā regulējuma atbilstība aktuālajai situācijai valstī un tendencēm cilvēku tirdzniecības jomā, nepieciešamās vai ierosinātās likumdošanas iniciatīvas, starpinstitūciju sadarbība un informācijas koordinācija. Iekšlietu ministrija sniedz informāciju par darba grupas sanāksmes rezultātiem, publicējot informāciju Iekšlietu ministrijas mājaslapā www.cilvektirdznieciba.lv.

Latvijas cilvēku tirdzniecības novēršanas koordinēšanas mehānisms ir uzskatāms par labās prakses paraugu, jo darba grupā iekļautās institūcijas pārstāv nozares eksperti, tādējādi nodrošinot, ka darba grupas sanāksmēs izskatāmie jautājumi tiek izvērtēti un izdiskutēti pēc būtības, nevis tiek panākta formāla vienošanās.

Darba grupas galvenais uzdevums ir pamatnostādņu īstenošanas koordinēšana un informācijas apmaiņa.

Jāatzīst, ka šis sadarbības un informācijas koordinēšanas mehānisms ir gandrīz nevainojams valstiskā līmenī, taču tam būtiski pietrūkst Latvijas reģionālā aspekta. Darba grupas rīcībā praktiski nav informācijas par Latvijas pašvaldību īstenotajām cilvēku tirdzniecības novēršanas iniciatīvām, palīdzības un atbalsta programmām cilvēku tirdzniecības upuriem, starpinstitūciju sadarbības un informācijas koordinēšanas mehānismiem. Ņemot vērā, ka ministru prezidenta izveidotā

darba grupa cilvēku tirdzniecības novēršanas pamatnostādņu īstenošanas koordinēšanai darbojas Latvijas galvaspilsētā Rīgā, kur atrodas nozaru ministrijas, valsts iestāžu centrālās ēkas, tikai Rīgas pašvaldība ir aktīvi iesaistījusies darba grupā, nodrošinot regulāru informācijas apmaiņu, dalību darba grupas sanāsmēs, nozares ministriju un institūciju organizētajos pasākumos un aktivitātēs, kurās tiek prezentēta nacionālā, reģionālā un starptautiskā ekspertu pieredze, zināšanas un cilvēku tirdzniecības novēršanas un apkarošanas labā prakse.

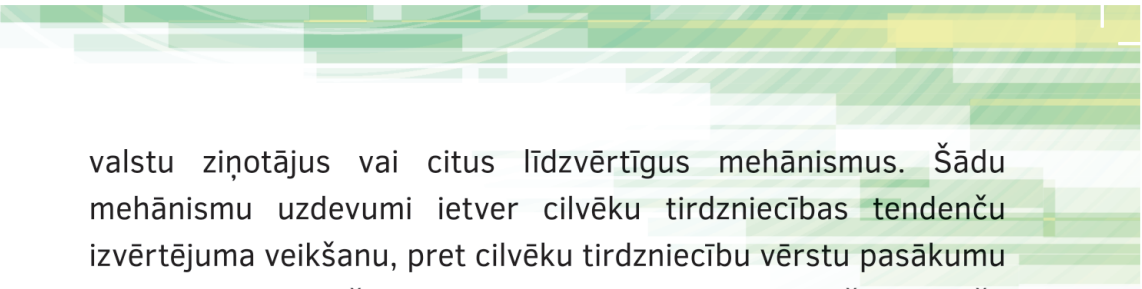
Cilvēku tirdzniecības novēršanas pamatnostādņu 32. uzdevums paredz nodrošināt reģionālo neformālo sadarbības tīklu cilvēku tirdzniecības novēršanai izveidošanu un efektīvu darbību. Reģionālās sadarbības modelis cilvēku tirdzniecības novēršanai saskaņā ar cilvēku tirdzniecības novēršanas pamatnostādņēs noteikto būtu jāizveido līdz 2017. gada otrajai pusei, taču tā izpildi būtiski kavē apstākļi, ka uzdevuma izpildei nav noteikta viena kompetentā iestāde, kas nodrošinātu koordinētu uzdevuma īstenošanu. Saskaņā ar Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijas interneta mājaslapā sniegto informāciju Latvijā darbojas 119 pašvaldības – 110 novadi un 9 republikas pilsētas. Ir apzinātas atsevišķas Latvijas pašvaldības un republikas pilsētas, kurās ir izveidojušies neformāli sadarbības modeļi gadījumos, kad tiek identificēti potenciālie cilvēku tirdzniecības gadījumu upuri un viņiem tiek sniegta palīdzība sadarbībā ar sociālās rehabilitācijas pakalpojuma sniedzēju pašvaldībā sociālās rehabilitācijas pakalpojuma kursa laikā vai pēc tā. Taču lielākajā daļā Latvijas pašvaldību šādi sadarbības modeļi nav izveidoti, kā arī nav notikušas informatīvas un izglītojošas aktivitātes par cilvēku tirdzniecības novēršanas jautājumiem.

Pašvaldībām un republikas pilsētām būtu jānodrošina mērķtiecīga finansējuma piešķiršana izglītojošām un izpratnes veidošanas aktivitātēm ne tikai speciālistiem, bet arī jauniešiem un vietējiem iedzīvotājiem, jo līdzšinējā pieredze rāda, ka šādas aktivitātes ne tikai rosina speciālistus praktiski pielietot iegūtās zināšanas, bet arī sabiedrības locekļi kļūst zinošāki un spēj identificēt potenciālos cilvēku tirdzniecības riskus un atpazīt sevi vai savus tuviniekus kā potenciālos cilvēku tirdzniecības upurus. Pašvaldībām būtu jāapzinās sava loma un jānodrošina pilnvērtīga iesaiste kopējās valsts politikas cilvēku tirdzniecības novēršanas jomā īstenošanā.

Neskatoties uz centieniem nodrošināt mācības vietējo pašvaldību darbiniekiem, nodrošināt tos ar metodiskajiem materiāliem un vadlīnijām, kā atpazīt potenciālo cilvēku tirdzniecības upuri, kā rīkoties un risināt identificēto cilvēku tirdzniecības gadījumu, ir nepieciešams konkrēts deleģējums vietējām pašvaldībām, kas uzliek par pienākumu nodrošināt līdzdalību un partnerību nacionālajā atbalsta cilvēku tirdzniecības upuriem mehānismā, piešķirot šī mērķa īstenošanai atbilstošus finanšu un cilvēkresursus.

5.2. Nacionālais koordinators cilvēku tirdzniecības novēršanas jautājumos

Eiropas Parlamenta un Padomes 2011.gada 5.aprīļa direktīvas 2011/36/ES par cilvēku tirdzniecības novēršanu un apkarošanu un cietušo aizsardzību, ar kuru aizstāj Padomes Pamatlēmumu 2002/629/TI 19.pants “Valstu ziņotāji vai līdzvērtīgi mehānismi” nosaka, ka dalībvalstis veic vajadzīgos pasākumus, lai izveidotu

valstu ziņotājus vai citus līdzvērtīgus mehānismus. Šādu mehānismu uzdevumi ietver cilvēku tirdzniecības tendenču izvērtējuma veikšanu, pret cilvēku tirdzniecību vērstu pasākumu rezultātu novērtēšanu, tostarp statistikas apkopošanu ciešā sadarbībā ar attiecīgajām pilsoniskās sabiedrības organizācijām, kas darbojas šajā jomā, un ziņojumu sniegšanu. Eiropas Padomes 2005.gada 16.maija Konvencija par cīņu pret cilvēku tirdzniecību nosaka, ka ikviena Konvencijas puse veic tādus pasākumus, kādi ir nepieciešami, lai nodrošinātu savu valsts pārvaldes iestāžu un citu sabiedrisko organizāciju darbības plānu un rīcību saskaņošanu pret cilvēku tirdzniecību, attiecīgajos gadījumos – caur koordinējošo institūciju izveidošanu, kā arī apsver iespēju iecelt valsts ziņotājus vai izveidot citus mehānismus, lai uzraudzītu valsts institūciju pasākumus pret cilvēku tirdzniecību un valsts nacionālo normatīvo aktu noteikumu īstenošanu.

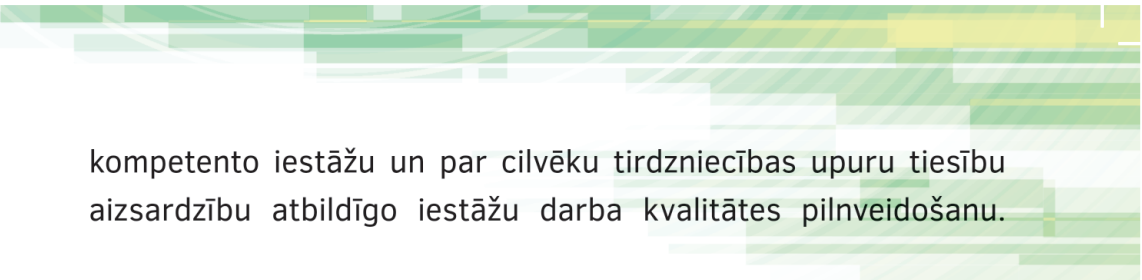
Iekšlietu ministrija koordinē Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvencijas pret transnacionālo organizēto noziedzību Protokola par cilvēku tirdzniecības, jo sevišķi tirdzniecības ar sievietēm un bērniem, novēršanu, apkarošanu un sodīšanu par to, Eiropas Padomes Konvencijas par cīņu pret cilvēku tirdzniecību un Konvencijas par bērnu tiesībām papildu protokola par tirdzniecību ar bērniem, bērna prostitūciju un bērna pornogrāfiju paredzēto saistību izpildi.

Ņemot vērā Latvijas Republikas likumu, ar kuriem šie starptautiskie tiesību akti tiek pieņemti un apstiprināti, nosacījumus, Latvijā Iekšlietu ministrija nodrošina nacionālās koordinējošās institūcijas pienākumus cilvēku tirdzniecības novēršanas jautājumos.

Iekšlietu ministrijas kā koordinējošās iestādes cilvēku tirdzniecības novēršanas jautājumos uzdevumi:

- nodrošināt politikas plānošanu un tās īstenošanas koordinēšanu,
- organizēt darba grupas “Cilvēku tirdzniecības novēršanas pamatnostādņu 2014. –2020. gadam” īstenošanas koordinēšanai darbu,
- īstenot starpinstitutionālās sadarbības un komunikācijas īstenošanu,
- apkopot un analizēt informāciju un statistikas datus,
- sagatavot ziņojumus,
- nodrošināt līdzdalību nacionālā līmeņa un Eiropas Savienības politikas plānošanas dokumentu un tiesību aktu izstrādē un īstenošanas koordinēšanā,
- nodrošināt ministrijas un valsts interešu pārstāvību ES un starptautiskajās organizācijās cilvēku tirdzniecības novēršanas jomā.

Nacionālais koordinators cilvēku tirdzniecības novēršanas jautājumos papildus jau minētajiem koordinējošās iestādes pienākumiem sadarbībā ar jomas sadarbības partneriem plāno un nodrošina mācību semināru un konferenču organizēšanu un īstenošanu; nodrošina starptautisku projektu izstrādi un īstenošanu, kuros Iekšlietu ministrija ir projekta sadarbības partneris vai vadošais partneris. Dalība starptautiskajos projektos un īstenotie projekti veicina pieredzes un informācijas apmaiņu starp tajos iesaistītajām valstīm, cilvēku tirdzniecības tendenču novērtējumu reģionālā un starptautiskā līmenī un par cilvēku tirdzniecību apkarošanu un novēršanu

kompetento iestāžu un par cilvēku tirdzniecības upuru tiesību aizsardzību atbildīgo iestāžu darba kvalitātes pilnveidošanu.

Nacionālais koordinators cilvēku tirdzniecības novēršanas jautājumos nodrošina kompetento valsts un pašvaldību iestāžu un nevalstisko organizāciju informācijas par to darbības rezultātiem un plānotajām aktivitātēm cilvēku tirdzniecības novēršanas un apkarošanas, palīdzības un atbalsta sniegšanas cilvēku tirdzniecības upuriem jomā un ziņojumu sagatavošanu iesniegšanai Latvijas Republikas Saeimai, Ministru kabinetam un starptautiskajiem novērtēšanas mehānismiem.

Nacionālais koordinators cilvēku tirdzniecības novēršanas jautājumos nodrošina Latvijas pārstāvību Baltijas jūras valstu padomes Darba grupā cīņai pret cilvēku tirdzniecību (CBSS TF-THB) un Eiropas Savienības Nacionālo ziņotāju vai līdzvērtīgu mehānismu cilvēktirdzniecības apkarošanas jomā neformālajā tīklā, kā arī nodrošina sadarbību ar GRETA – Ekspertu darbības grupu pret cilvēktirdzniecību, kura uzrauga, kā tiek īstenota Eiropas Padomes Konvencija par cīņu pret cilvēku tirdzniecību. Latvijā nav izveidots Nacionālā ziņotāja amats, jo šobrīd ir pamats uzskatīt, ka nacionālais koordinēšanas mehānisms nodrošina Nacionālā ziņotāja vai līdzvērtīga mehānisma funkcijas Eiropas Parlamenta un padomes 2011.gada 5.aprīļa direktīvas 2011/36/ES par cilvēku tirdzniecības novēršanu un apkarošanu un cietušo aizsardzību, ar kuru aizstāj Padomes Pamatlēmumu 2002/629/TI, un Eiropas Padomes 2005.gada 16.maija Konvencija par cīņu pret cilvēku tirdzniecību noteikto prasību izpratnē. Nacionālais koordinators cilvēku tirdzniecības

novēšanas jautājumos sadarbībā ar starpinstitucionālo darba grupu politikas plānošanas dokumenta cilvēku tirdzniecības novēšanai īstenošanas koordinēšanai veic cilvēku tirdzniecības tendenču izvērtējumu, nacionālo normatīvo aktu īstenošanu, pret cilvēku tirdzniecību vērstu pasākumu rezultātu novērtēšanu, tostarp statistikas apkopošanu un ziņojumu sniegšanu. Kopīgās sadarbības rezultātā tiek apzināti trūkumi un problēmas, kas saistās ar cilvēku tirdzniecības novēšanas politikas īstenošanu, par ko tiek informētas attiecīgās Saeimas komisijas un Ministru kabinets, tiek meklēti efektīvi risinājumi un izstrādāti priekšlikumi normatīvo aktu pilnveidošanai.

5.3. Interneta portāls www.cilvektirdznieciba.lv

Kopš 2014.gada ir atjaunota 2007.gadā izveidotās cilvēku tirdzniecības novēšanas interneta mājaslapas www.cilvektirdznieciba.lv darbība, kuru administrē Iekšlietu ministrija, un nodrošina tās satura regulāru atjaunošanu. Vienlaikus 2015. gada vasarā ir izveidots mājaslapas konts Facebook sociālajā tīklā, kas nodrošina efektīvu informācijas nodošanu sabiedrībai, īpaši jauniešiem, kas ir aktīvi sociālā tīkla lietotāji.

Interneta vietne www.cilvektirdznieciba.lv (www.trafficking.lv) ir informatīvā telpa, kurā sabiedrībai ir pieejama kvalitatīva informācija par jautājumiem, kas saistīti ar cilvēku tirdzniecību, tai skaitā, dažādi metodiskie materiāli speciālistiem.

III. Cilvēku tirdzniecības upura profils

III. nodaļā speciālistu uzmanība tiek pievērsta cilvēku tirdzniecības upura psiholoģiskajām problēmām un cilvēku tirdzniecības ietekmes sekām uz upuri, kas speciālistiem, kuri strādās ar cilvēku tirdzniecībā cietušu personu, palīdzētu sagatavoties darbam ar šo mērķa grupu.

6. Psiholoģiskā trauma un rehabilitācija

Cilvēku tirdzniecība ir viens no smagākajiem vardarbības veidiem. Lai maksimāli efektīvi vadītu cietušā rehabilitāciju un reintegrāciju, nepieciešams ne tikai iespējami precīzi izvērtēt upura vajadzības un resursus, lai piedāvātu atbilstošu, mērķtiecīgu un izvērtējamu pakalpojumu. Gadījuma virzītājam nākas arī ievērot holistiskās jeb visaptverošās pieejas principu, pieņemot upura personība laikā un sociālā vidē kā veselumu.⁵⁸ Tas nozīmē izprast, no kādas vides un ar kādu pieredzi cilvēku tirdzniecības upuris ir nācis, kādi ir šīs personas uzskati par pasauli un savu vietu tajā, kāda ir viņa vērtību sistēma, kādas attiecības veidotas līdz šim un kā tās šo personu ietekmējušas. Tas nozīmē arī izprast cilvēku tirdzniecības upuri kā personu, kas pārcietusi smagu vardarbību⁵⁹ un kuras sociālpsiholoģisko funkcionēšanu, fizisko stāvokli un pat pasaules uzskatu nozīmīgi izmainījusi traumatiskā pieredze. Pieredze, ko iniciējis varmāka un noziedzīgais process kopumā – cilvēku tirdzniecība.

58 Brunner, W. & Urenje, S. (2012). The Parts and The Whole: A Holistic Approach to Environmental and Sustainability Education. Visby: Swedish International Centre of Education for Sustainable Development. [Paralēls materiāls latviski Mobergs, F. (ed.) (2012) Daļas un veselums. Holistiska pieeja apkārtējās vides un ilgtspējas izglītībai. Izgūts no http://www.sseriga.edu/files/content/gramata_1-35lpp.pdf, Turpmāk Brunner, & Urenje, 2012

59 Krug, E.G., Dahlberg, L. L., Mercy, J. A., Zwi, A., & Lozano, R. for the World Health Organization (Eds). (2002) World Report on Violence and Health World Health Organization, Geneva, 368 pp. Izgūts no whqlibdoc.who.int/publications/2002/9241545615_eng.pdf

Vardarbība ir apzināta fiziska spēka vai varas izmantošana vai draudi lietot spēku vai varu pret sevi, pret citu personu vai pret personu grupu vai kopienu tādā veidā, ka tā rezultātā rodas ievainojumi, nāve, psiholoģisks kaitējums, attīstības traucējumi vai zaudējumi.

Cilvēku tirdzniecībā par varmāku, pirmkārt, uzskatāms vervētājs, kurš izmanto savu emocionālo vai ekonomisko (retāk fizisko) varu pār potenciālo upuri vai potenciālā upura vājumu – nespēju sevi ekonomiski nodrošināt, nespēju izprast riskus vai situāciju kopumā, psiholoģisko ietekmējamību un ievainojamību. Varmāka ir arī tas, kurš nodod upuri izmantošanai vai rada izmantošanas iespējas, un tas, kurš tieši veic noziedzīgo darbību, izmantodams upuri. Varmāka uztver otru tikai kā objektu savu vēlmi apmierināšanai vai traucēkli tam – varmāka neizjūt empātiju, līdzjūtību vai morālu atbildību par upuri. Varmāka var lietot spēku, varu, draudus, radīt atkarības vai bezpalīdzības stāvokli, manipulēt ar potenciālā upura vērtībām – ģimenes drošību, karjeras iespējām, upura kauna vai vainas jūtām, kā arī ietekmēt upuri atkārtoti, līdz cietušais zaudē pretošanās spējas, “salūzt”⁶⁰.

Upuris bieži veido ar varmāku pseidoattiecības, uzskatot, ka ar savu attieksmi (piemēram, pakļaušanos) var ietekmēt varmākas nolūkus vai rīcību vai atgūt drošību⁶¹.

60 Poudžiņas, I., Bite, I. (2013). Dusmas un agresija vardarbībā cietušiem jauniešiem (16-18 g.v.) un dusmu pārvaldīšanas programmu efektivitāte. LU Raksti: Psiholoģija, 786.sēj., 108-123., Turpmāk Poudžiņas, Bite, 2013

61 Adorjan, M., Christensen, T., Kelly, B., & Pawluch, D. (2012) Stockholm syndrome as vernacular resource. Sociological Quarterly, Vol. 53 Issue 3, p454-474., Turpmāk Adorjan, at all, 2012)

Par cilvēku tirdzniecības upuri kļūst tie, kas ir apdraudēti fiziskā, psiholoģiskā vai ekonomiskā veidā un kuriem nepietiek savu iekšējo resursu vai ārējā atbalsta un palīdzības, lai sevi aizsargātu⁶². Vervētāji izmanto savu varu pār potenciālajiem upuriem, apzinoties katra potenciālā upura vājās vietas un manipulējot ar tām. Jebkurš kaut kādā veidā var būt vājš, tādēļ gandrīz katrs var kļūt par upuri, bet ne katrs izmanto savu varu, tādēļ ne katrs kļūs par vervētāju vai varmāku.

Vardarbība ir tāda personas rīcība, kas savu mērķu, vajadzību vai vēlmju realizēšanai veikta, nerēķinoties ar citas personas vajadzībām vai drošību, vai veikta pretēji tām un kuras rezultātā radīts jebkāda veida kaitējums vai ciešanas citai personai, vai kuras mērķis ir bijis šāda kaitējuma vai ciešanu radīšana, ieskaitot šādas rīcības draudus. Draudu ietekme bieži ir līdzvērtīga paša vardarbības akta ietekmei.

Gadījuma virzītājam – parasti tas ir sociālais darbinieks – nākas ievērot holistiskās pieejas principu, pieņemot arī starpdisciplināro speciālistu komandu, kas iesaistās upura rehabilitācijā, un upuri kā vienotu sistēmu⁶³, tas ir, izprast, kā speciālistu dažādās darbības ietekmē rehabilitējamo un cik lielā mērā speciālisti un upuris ir līdzvērtīgi partneri cilvēku tirdzniecības seku pārstrādē un novēršanā.

62 United nations office on drugs and crime (UNODC) (2012) Global report on trafficking in persons http://www.unodc.org/documents/data-and-nalysis/glotip/Trafficking_in_Persons_2012_web.pdf, Turpmāk UNODC, 2012

63 Brunner, & Urenje, 2012

6.1. Cietušo ietekmējošie faktori

Izvērtējot cilvēku tirdzniecībā cietušā psiholoģisko stāvokli, jāņem vērā sekojoši faktori:

- personības fizioloģiskās un psiholoģiskās īpatnības,
- pastāvīgā apkārtējās vides sociālā iedarbība un
- vardarbības dinamika un tās traumatizējošā daba⁶⁴.

Dažus no faktoriem gadījuma vadītājs var izmainīt pozitīvā virzienā, sadarbojoties ar cietušo, citi ir objektīvi un neizmaināmi, vēl citu negatīvās ietekmes mazināšanai nepieciešams iesaistīt atbalsta personas vai speciālistus (piemēram, vecāki nepilngadīgo cietušo gadījumā, psihologi smagu traumatisko krīžu situācijās, atbalstošās institūcijas).

Cietušā fizioloģiskās un psiholoģiskās īpatnības ir tās, kas nosaka uztveri, domāšanu, apzināšanos un izpratni par notiekošo. Visbūtiskākais šajā nozīmē ir personas vecums un attīstības līmenis.

Pieaugušas personas psiholoģiskais vecums var atbilst bērna vecumam garīgās atpalcības un dažu psihisko saslimšanu gadījumos, kā arī pie smagiem sociālpsiholoģiskiem apstākļiem.

Attīstības psiholoģija⁶⁵ skaidro, kādas uztveres un domāšanas

64 Poudžiunas, I. (2008) Psiholoģiskie faktori procesuālajās darbībās ar cietušo izmeklēšanas laikā. Jurista Vārds, nr. 42(547), Turpmāk Poudžiunas, 2008

65 Svence, G. (1999) Attīstības psiholoģija. <http://host-a.net/u/gramataselektroniski/GunaSvence-Attistibaspsihologija.zip>; Turpmāk Svence, 1999; Томас-Март Т.С. (2015) Таблица преподавателя по возрастной периодизации. Москва: МФЮА <http://www.twirpx.com/file/1696179>, Turpmāk Томас-Март, 2015

īpatnības piemīt dažāda vecuma personām, respektīvi, arī personām, kas savu attīstības traucējumu vai saslimšanas dēļ psiholoģiski atbilst jaunākam vecumam.

Piemēram, bērns līdz 7 gadu vecumam nespēj iedomāties sevi cita vietā, nespēj novērtēt situāciju no cita pozīcijas, tādēļ bērns vai šādam vecumam atbilstoša persona saskarsmē var paust savas emocijas un rīkoties impulsīvi vai izmantot apgūtus uzvedības modeļus, bet nespēj uztvert otra ļaunu nodomu un novērtēt risku. 2-7 gadu vecumā bērns mācās izdarīt vārdiskus secinājumus, bet tie balstās situatīvā pieredzē vai pieaugušā domas atkārtošā, t.i., nav balstīti loģiskā.

4-10 gadu periods ir laiks, kad veidojas atziņas par to, kas labs un kas slikts, bet to nosaka ārējie apstākļi un nozīmīgo pieaugušo viedoklis. 8-12 gadu vecums ir sevis apzināšanās laiks, bet tikai šī perioda beigās konkrēti situatīvo domāšanu pamazām nomaina abstrakti loģiskā. Tas ļauj novērtēt situāciju, daļēji paredzēt riskus, bet vēl arvien slēdzienus un rīcību nosaka ārējie apstākļi. Psihe līdz pusaudžu vecumam (14-15 gadiem) ir viegli iespaidojama, pakļaujama. Līdz šim vecumam gan parasti iemācās savu uzvedību saskaņot ar sabiedrībā pieņemtajām normām, bet vēl arvien noteicošā ir situācija un pieaugušais, kurš tajā dominē. Pusaudžu vecuma būtība ir pretrunā – pēc fiziskās attīstības līmeņa vairs ne bērns, pēc emocionālās stabilitātes vēl ne nobriedusi personība. Hormonu darbība provocē straujas garastāvokļa izmaiņas, tajā skaitā uzbudinājumu un bieži vajadzību pēc asām izjūtām. Pašvērtējums ir nestabils un var svārstīties no „es neesmu nekas” līdz „es varu visu”. Rīcību bieži nosaka saasināta vajadzība pēc pieņemšanas, atzinības, tā pamatā ir pārliecības un drošības

trūkums. Vairumā gadījumu īstermiņa vai tūlītējie ieguvumi ir svarīgāki par ilgtermiņa riskiem vai sekām. Pieaugušo viedokļa vietā nozīmīgāks ir vienaudžu viedoklis vai bailes, ka šis viedoklis varētu būt negatīvs. Vienlaikus vajadzība pēc vadošās autoritātes provocē izvēlēties elku, pielūgsmes un atdarināšanas objektu, kura uzvedība atbilst pusaudžu subkultūras standartiem. Kaut arī intelektuālā un tikumiskā attīstība pusaudžu vecumā formāli sasniedz pieaugušā līmeni, visi procesi ir nestabili un pusaudzis viegli ietekmējams. Astoņpadsmit gadi skaitās pilngadības vecums un jaunajam cilvēkam ir visas pieaugušā tiesības un atbildības, bet patiesi par nobriedušu personību cilvēks kļūst 20-35 gadu vecumā. Tikai tad izveidojas stabila iekšējā vērtību sistēma, izveidojas stabils raksturs, pastāvīga griba, darbaspējas un izturība sasniedz savu maksimālo līmeni.

Diemžēl daudzos gadījumos hronoloģiskais vecums ne vienmēr atbilst psiholoģiskajam. Tas var būt iedzimtu attīstības traucējumu dēļ kā garīgā atpalicība vai autisms, iedzimtu vai iegūtu fizisku traucējumu sekas, psihiskas saslimšanas vai citi faktori⁶⁶, kā arī iepriekš pārciesta vardarbība vai regresēšana ilgstošas krīzes vai psiholoģiskā izsīkuma dēļ, tādēļ, plānojot cietušo rehabilitāciju vai skaidrojot cietušo uzvedību, vienmēr svarīgi novērtēt intelektuālās, fiziskās un emocionālās attīstības līmeni, kas to ietekmējis.

Citu fizioloģisko īpatnību starpā nozīmīgs ir iedzimtais nervu darbības tips. Vieniem cilvēkiem stresa situācija var radīt aktivitāti, pat impulsīvu un nekontrolējamu aktivitāti, citiem

66 Starptautiskais slimību klasifikators SSK-10 <http://www.spkc.gov.lv/ssk>, Turpmāk SSK-10

– aktivitāti nomākt, radot emocionālu un fizisku sastingumu, tādejādi pat pieaudzis cilvēks var neadekvāti rīkoties briesmu situācijās un nespēt sevi aizstāvēt vai pieļaut pret sevi sev nepieņemamas darbības.

Tikpat būtiski cietušā stāvokli, sadarbību ar speciālistiem un rehabilitācijas gaitu ietekmē rakstura īpatnības, kas nosaka cietušā attieksmi pret citiem cilvēkiem (sabiedriskums vai noslēgtība, taisnīgums vai melīgums, taktiskums vai rupjība u. tml.), attieksme pret notikušo (atbildīgums vai vieglprātība, rūpīgums vai slinkums u. tml.), attieksme pret sevi (paškritiskums vai pašpārliecinātība, kautrīgums vai narcisisms, pašcieņa, pašvērtējums u. tml.) un attieksme pret materiālām vērtībām (devīgums vai skopums, precizitāte vai nevērība u. tml.). Otra faktoru grupa, cieši saistīta ar pirmo, ir **pastāvīgā apkārtējās vides sociālā iedarbība**, tajā skaitā, ģimenes ietekmes noteiktā socializācija – sociālās prasmes, kontakti, vērtības. Tāpat kā intelektuālā un emocionālā līmeņa īpatnības, socializācija nosaka cilvēka spēju izprast notiekošo, viņa attieksmi un reaģēšanu.

Socializācijas process, caur ko mēs katrs ejam savas dzīves laikā, ietver zināšanas par sevi un attiecību veidošanu, sociālo un kultūras vērtību apgūšanu, zināšanas par sabiedrības struktūru un sociālo institūciju lomu, kā arī noteiktas praktiskās darbības prasmes kā materiālajā, tā sociālajā sfērā un normu, pozīciju, vērtību un nostādņu piesavināšanos.

Asociālu, sabiedrībai nepieņemamu vērtību pieņemšana, kā arī sociālās izpratnes, zināšanu vai prasmju iztrūkums būtiski palielina risku nonākt cilvēktirdzniecības upura lomā.

Socializācijas process sākas ar primāro socializāciju bērnībā un piesaistes veidošanos⁶⁷, turpinās pusaudzū gados un tam būtu jābeidzas ar nobriedušu iekšēju sociālo konceptualizāciju.

Nepietiekama fiziskā vai emocionālā aprūpe bērnībā (līdz pat agrīni pārciestai vardarbībai), nelabvēlīga vai disfunkcionāla ģimenes vide (ieskaitot materiālo vērtību pārsvaru pār garīgajām un emocionālajām, nepietiekams emocionālais atbalsts) var radīt personību ar zemu sociālo prasmju līmeni, neprasmi veidot stabilus, labvēlīgus kontaktus un attiecības, izolēšanos, nespēju iesaistīties savām interesēm un spējām atbilstošās sabiedriskās aktivitātēs, to aizstājot ar asociālu vai atkarību veicinošu vidi.

Zinot, ka upura stāvoklī var nokļūt jebkura vecuma un sociālās stāvokļa persona, rehabilitācijas laikā ir svarīgi zināt, kādi ir cietušā resursi un kādā – psiholoģiskā, sociālā vai juridiskā – sfērā būs nepieciešams atbalsts.

Tādas sociāli nosacītas emocijas, kā bailes no kauna, nosodījuma vai vainošanas, var veicināt nepretošanos vai izolāciju, tāpat kā atstumtība, vientulība vai iepriekš pārciesta vardarbība – iesaistīšanos sociāli bīstamos kontaktos.

Atkarība no piederības savai grupai vai vispārējs konformisms (tieksme pēc pieņemšanas un atzīšanas, bailes no izstumšanas) būtiski samazina spēju pretoties vardarbībai un pazemojumam.

Paaugstināts jūtīgums pret noteiktām negatīvām emocijām var būt saistīts ne tikai ar nervu sistēmas īpatnībām, bet arī ar augstu trauksmi.

67 Boulbijs, Dž. (1998) Drošais pamats. Rīga, Rasa ABC, Turpmāk Boulbijs, 1998

Savukārt pārāk ilgstoša vai smaga stresa situācija var tiktāl izsmelt psiholoģiskās rezerves, ka rīcību nosaka tikai vēlme izdzīvot vai zūd pat tā. Tad vēlme izvairīties no ciešanām kļūst tik spēcīga, ka cietušais var nonākt uz destruktīvas uzvedības sliekšņa, ieskaitot pašnāvības risku. Tas attiecas gan uz pārciesto, gan rehabilitācijas un izmeklēšanas laiku, īpaši, ja ierosināta krimināllieta.

Pavirši izvērtējot upura uzvedību, to var novērtēt, kā neatbilstošu vai pat cilvēku tirdzniecību veicinošu. Upura uzvedība kļūst saprotama tikai, ņemot vērā personas iepriekšējo pieredzi un nozieguma raksturu.

Faktori, kas veicinājuši noziegumu, parasti maz ir cietušā kontrolē. Diemžēl praksē bieži sarunu ar cietušo un rehabilitācijas plānu ietekmē ne tik daudz jautājums par cietušā spēju izprast un paredzēt notikuma gaitu, lai adekvāti pretotos briesmu apzināšanās brīdī, cik jautājums par „cietušā vainu” jeb noziegumu veicinošu uzvedību kā vardarbīgās personas attaisnojumu. Pareizi būtu uzskatīt, ka noziedznieks ir izmantojis objektīvus un subjektīvus apstākļus, kas atvieglājuši vai veicinājuši noziegumu.

Cilvēku tirdzniecībā tāpat kā jebkurā noziedzīgā nodarījumā un, vispārīgi runājot, tāpat kā jebkurā situācijā jānošķir objektīvais saturs, ko nosaka fiziski notikušais, un subjektīvā nozīme, ko notikuma dalībnieki piešķir tam atkarībā no savas izpratnes, pieredzes, nosliecēm, rakstura u.c. Objektīvais saturs un subjektīvā nozīme var būtiski atšķirties, tādēļ informācijas nesēji – cietušais, liecinieki, kā arī nozieguma izdarītājs var dažādi

novērtēt notikušo, pat necenšoties tīši slēpt atsevišķas detaļas. Jo smagākas traumatiskās sekas radījis nodarījums, jo lielāks risks, ka liecībā būs „izkropļojumi”, t.i., neatbilstība realitātei situācijas subjektīvās uztveres dēļ.

Cilvēku tirdzniecības vardarbīgā un traumatizējošā daba būtiski ietekmē to, kādas psiholoģiskas traumas būs guvis cietušais, kā cietušais varēs iesaistīties rehabilitācijas procesā un cik ilgs laiks būs nepieciešams sociālās funkcionēšanas atjaunošanai un mentālās veselības atgūšanai.

Upura ciešanu objektīvais saturs ietver:

- fiziskas darbības kā ievainojuma vai materiāla zaudējuma nodarīšanu;
- tās fiziskās vai psiholoģiskās darbības, kas rada negatīvas emocijas kā bailes, kaunu, nepatiesu vainas izjūtu,
- traumatiskus psihiskos stāvokļus kā trauksme, depresija, pēctraumas stresa sindroms,
- socializācijas traucējumus kā darba un mācību spēju mazināšanos, sabiedriskās darbības pārtraukšanu un izolēšanos,
- veselības traucējumus, kas saistīti ar šoku, krīzi vai satur psihosomatiskus simptomus,
- kā arī ekstenziālo krīzi ar vērtību sistēmas sabrukumu un dzīves jēgas zaudēšanu.

Tieši tādēļ ne tikai soda, bet arī materiālās kompensācijas apmērus nosakot, tiesa ņem vērā ne tikai radīto mantisko zaudējumu apmēru un nodarītās fiziskās ciešanas, paliekošus sakropļojumus un darbaspēju zudumu, bet arī noziedzīga nodarījuma smagumu

un izdarīšanas raksturu, morālā aizskāruma dziļumu, publiskumu un psihiskas traumas.

Nozieguma izdarīšanā tā veicējs (cilvēku tirdzniecības gadījumā – vervētājs un vēlāk procesā – cietušā izmantotāji), gatavojot noziegumu vai tā veikšanas laikā, novērtē potenciālā upura personību – vecuma īpatnības, fizisko spēku, intelektuālās spējas, moralitāti, psiholoģiskās un citas īpatnības, tāpat kā fiziskos apstākļus.

Par būtisku faktoru, kas vēlāk var zināmā mērā ietekmēt gan upura ciešanas, gan sadarbību ar speciālistiem, atzīstamas noziedznieka un upura attiecības līdz nozieguma izdarīšanai. Piemēram, pētījumu rezultāti parāda, ka psiholoģiskās sekas ilgstošai emocionālai vardarbībai no pazīstamu, nozīmīgu personu puses pēc savām traumatiskām sekām pielīdzināmas vienreizējai izvarošanai, ko veic svešs cilvēks⁶⁸.

Grupveida varas pielietošana, bezpalīdzības radīšana, pazemošana un izvarošana, kas bieži saistīta ar cilvēku tirdzniecību, pēc upurī radītajām ciešanām un potenciālās bīstamības pielīdzināma vardarbībai ar vissmagākajām sekām – ilgstošai vardarbībai ģimenē, kad informācija par vardarbīgo personu tiek apslēpta. Savukārt pētījumi liecina, ka ģimenē izdarītas vardarbības psiholoģiskās sekas ir vissmagākās⁶⁹. Abos gadījumos ir vieglāk salauzt upura gribu un iebaidīt to, radot apstākļus, kas veicina nozieguma atkārtošānu pret to pašu vai citu upuri. Noziedznieki, atlaižot upuri pēc veiktās vardarbības, lieto psiholoģisko ietekmēšanu, lai panāktu, ka viņu nodarījums

68 Poudžiunas, 2006

69 Poudžiunas, 2006, Poudžiunas, Bite, 2013

nenonāk atklātībā. Upura nospiestā stāvokļa un „aizlauztās” psihi dēļ ir viegli lietot dažādus paņēmienus, sākot no nepatiesas vainas uzspiešanas, biedēšanas ar kaunu sabiedrības priekšā un tiešiem draudiem par nozieguma atkārtošānu vai tuvinieku ietekmēšanu⁷⁰.

Upura spēju sadarboties ar gadījuma vadītāju un citiem speciālistiem ietekmē kā upura personība un iepriekšējā dzīves pieredze, tā arī pats nozieguma sastāvs, t.i., noziedznieka personība, nozieguma dalībnieku skaits, nozieguma vieta, laiks un citi apstākļi, fiziskā uz psiholoģiskā iedarbība, kā arī nozieguma traumatiskās (materiālās, fiziskās un psiholoģiskās) sekas.

6.2. Pārciestas cilvēktirdzniecības psiholoģiskās un citas sekas⁷¹

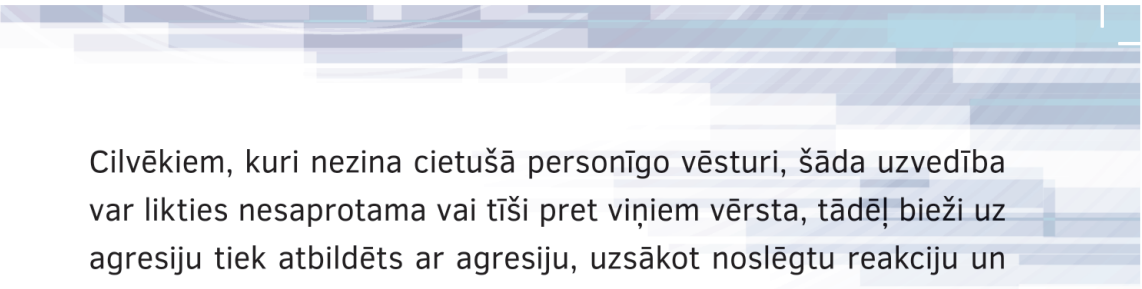
Pārciesta vardarbība ietekmē visas personas funkcionēšanas sfēras

Biheiviorālajā sfērā jeb uzvedībā pārciesta vardarbības sekas parādās kā:

- destruktīva uzvedība (agresija, autoagresija jeb sevis ievainošana vai citāda kaitējuma nodarīšana, ieskaitot kaitīgos ieradumus kā apreibinošu vielu lietošana un citus)
- bezpalīdzības stāvoklis (nespēja sevi aizstāvēt pat situācijās, kurās agrāk to būtu bijis iespējams darīt, un pasīva uzvedība),
- neatbilstošas atbildības uzņemšanās.

70 Печерский В.В., Ревтова С.Ю. (2003) Допрос несовершеннолетней потерпевшей на предварительном следствии и в суде. Изнасилование: Монография. Гродно: ГрГУ, Turpmāk Печерский, Ревтова, 2003

71 Poudžiunas, 2008; Poudžiunas, Bite, 2013

Cilvēkiem, kuri nezina cietušā personīgo vēsturi, šāda uzvedība var likties nesaprotama vai tīši pret viņiem vērsta, tādēļ bieži uz agresiju tiek atbildēts ar agresiju, uzsākot noslēgtu reakciju un pretreakciju loku, kas partnerattiecībās var izvērsties par vēl vienu vardarbības ciklu.

Sociālajā funkcionēšanā psihotraumatiskās sekas ietekmē jebkura veida komunikāciju un pašvērtējumu. Tā kā jebkura saskarsme ietver sevī spriedzi un emocijas, tad upuri nespēj komunikāciju turpināt iepriekšējā vai pietiekamā līmenī.

- Tiek pārtrauktas iepriekšējās pozitīvās atbalsta attiecības, partnerattiecības vai pat attiecības ar nepilngadīgajiem bērniem, tās kļūst stresa, impulsīvas rīcības un vainošanas pilnas.
- Bieži tuvās attiecības ietekmē reāla vai iedomāta vajadzība slēpt notikušo, uzskatot, ka tuvinieki, draugi vai citi cilvēki, uzzinot par iesaistīšanu cilvēku tirdzniecībā, nosodīs, novērsīsies, vainos pašu upuri vai izrādīs neapvaldītu un nekorektu ziņkārību.
- Funkcionēšana sociālajā vidē bieži ir traucēta arī sakarā ar darba vai mācību spēju samazināšanos. Iespējas, kuras cilvēks būtu izmantojis pirms pārciestā (piemēram, mācības vai prakse ārzemēs studentu apmaiņas programmā), netiek izmantotas.
- Sabiedriskā darbība, iesaistīšanās interešu kopās, mākslinieciskā pašdarbība, aktīva kalpošana draudzē kopā ar citiem – viss, kas varētu veicināt psiholoģisko atveseļošanos, kļūst tik grūts, ka cietušais ļaunas bezspēcības un bezcerības izjūtai.
- Iespējamās negatīvas izmaiņas sevis aprūpē un tuvākās apkārtnes uzturēšanā, kas vēl vairāk veicina norobežošanos un izolēšanos.

- Tā vietā var sākties neveselīgas attiecības, kurās valda pārāk liela atbildības uzņemšanās pār kādu citu „nabadziņu”, cerot uz pozitīvu novērtējumu un pašapliecināšanos, vai pakļaušanās, atsakoties no atbildības un vienlaikus no savu vajadzību piepildīšanas.
- Kaitīgo ieradumu kā dažāda veida atkarību veidošanās risks ir ļoti augsts.

Ekonomiskā sfēra ir negatīvi ietekmēta, jo sakarā ar darba vai mācību spēju samazināšanos ierobežota ir darba attiecību uzturēšana, profesionālo pienākumu pildīšana, kas ierobežo ienākumu gūšanu un pasliktina materiālo stāvokli. Cietušajam vismaz krīzes pārvarēšanas laikā nepieciešams materiālais atbalsts.

Afektīvās sfēras – emociju un jūtu – darbība raksturīga ar to, ka vardarbību pārcietušie⁷²:

- daudz biežāk izjūt negatīvas emocijas pat tad, ja dzīve rit mierīgi un bez traumatiskiem notikumiem;
- ne tikai briesmu signālus uztver saasināti jūtīgi, bet arī neitrālus stimulus uztver kā draudus. Piemēram, cilvēks, kurš pārcietis sišanu vai citu fizisku vardarbību, cita cilvēka paceltu roku uztvers kā draudu sitienam, nevis kā pirmo pusi kustībai uz glāstu;
- bieži nespēj izturēt fizisku tuvību, laipnību vai palīdzības piedāvāšanu uztver ar aizdomām;

⁷² Potter–Efron, R. T. (2005). Handbook of Anger management. London: The Haword Press, Turpmāk Potter–Efron, 2005

- bieži pastāvīgi izjūt negatīvas emocijas (bailes, kauns, vainas izjūta, apdraudējuma sajūta, bezpalīdzības sajūta, dusmas, izsīkums);
- raksturīgi ilgstoši traumatiski stāvokļi (trauksme, depresija, pēctraumas stresa sindroms, disociācija, uzbudinājums). **Domāšanas spējas** izmaina pastāvīgā spriedze un tās radītais izsīkums:
- visi procesi, kuri prasa piepūli, norisinās lēnāk un grūtāk (piemēram, uzmanības noturība un pārslēgšana, koncentrēšanās, domāšanas sistēmiskums);
- samazinās uztveres apjoms;
- realitātes novērtēšanā ienāk tādi izkropļojumi, kā pārāk lielas nozīmes piešķiršana vieniem stimuliem un citu nozīmīgu stimulu devalvēšana, vai pat reāli notiekošā noliegšana.

Lai pārciestās vardarbības pieredzi integrētu kopējā pieredzē, nepieciešams īpaši pievērst tam uzmanību, domāt par to, salāgot atmiņas. Tas bieži nav pa spēkam, tādēļ atmiņas paliek fragmentāras, pieredze nepieņemta. Tas izmaina uzskatu par sevi, citiem un pasauli kopumā, bieži radot zemu pašvērtējumu vai pašnāvības domas. Ja tas ir noticis, upurim būs nepieciešama ilgstoša palīdzība, lai atjaunotu iekšējo psihi stabilitāti.

Fiziskā veselība un pašsajūta pasliktinās pat tad, ja nav ievainojumu vai slimības. Lai psiholoģiski izdzīvotu ar šādu smagu un nepārstrādātu pieredzi, upuris var to „iedzīt” zemapziņā, kur tās radītā spriedze tērē ne tikai psihi, bet arī fiziskos resursus.

- Rodas dažādi psihosomatiskie simptomi. Tie ir organisma funkcionēšanas traucējumi bez fizioloģiskas slimības diagnozes – galvassāpes, vēdersāpes, sirds darbības vai

greimošanas traucējumi, miega vai ēšanas traucējumi, nervozitāte, neizturība pret spriedzi, slikta pašsajūta un imunitātes pavājināšanās.

Fizisko veselību, protams, ietekmē arī:

- tiešās fiziskās un seksuālās vardarbības sekas (ievainojumi, inficēšanās, saslimšanas),
- traucējumi, kas saistīti ar šoku vardarbības notikšanas vai tās apzināšanās brīdī, ja palīdzība netiek saņemta un šoka sekas netiek mazinātas (piemēram, veģetatīvās nervu sistēmas vai imūnsistēmas traucējumi un saslimšanas).

Eksistenciālā sfēra – vērtību sistēma, ticība, pārliecības – ir tā, kas uztur cilvēka pašvērtējumu un drošumspēju. Nonākšana bezpalīdzības un atkarības situācijā, situācijā, kad nav iespējams sevi pasargāt, rada domas „pasaule ir ļauna”, „drošība nav iespējama”, „es esmu bezvērtīgs”, „es neesmu nekas”. Ontoloģiskā (iekšējā) drošības izjūta tiek izjaukta, radot vērtību sistēmas sajukumu vai sabrukumu līdz pat dzīves jēgas zaudēšanai.

Līdz tās atjaunošanai cilvēks būs ļoti ievainojams un pakļauts atkārtotas vardarbības riskam. Tas var notikt sociālās vai personīgās funkcionēšanas sfērā, ieskaitot vardarbīgu partnerattiecību veidošanu, vai arī atkārtotu nonākšanu cilvēktirdzniecības upura lomā.

6.3. Negatīva pieredze kā risks un pārciestas vardarbības internalizācija

6.3.1. Atkārtotas pārciestas vardarbības sekas

Viss iepriekš minētais par traucējumiem funkcionēšanā attiecas netikai uz cilvēku tirdzniecībā cietušo, bet uz jebkuras vardarbības upuri. Ja pārciestās vardarbības pieredze netiek pārstrādāta un integrēta, ja palīdzība netiek saņemta vai pat upuris tiek vainots, kaunināts un atstumts, tas rada personības attīstības traucējumus (nepilngadīgiem) vai stabilas personības izmaiņas (stabili uzvedības stereotipi, kas neatbilst pieņemtām uzvedības normām konkrētā kultūrvidē), ieskaitot atkarību, bezpalīdzību vai izolēšanos.

Atkārtota pārciestas vardarbības pieredze saistībā ar iepriekšējo pieredzi un personības īpatnībām nostiprina disfunkcionālo pasaules uztveri un traucējumus funkcionēšanā.

Agrīni pārciesta vardarbība var radīt **atkarīgu personību**⁷³ kā rigīdu personības struktūru, kuru raksturo neelastīgi uzvedības modeļi. Persona (tas var būt kā vīrietis, tā sievietē) ar šādiem funkcionēšanas traucējumiem ikdienā savas vajadzības pakļauj to citu cilvēku vajadzībām, no kuriem jūtas atkarīgs. Sevi uztver kā bezpalīdzīgu, nekompetentu, nepietiekami izturīgu. Bieži ir pārņemts ar bailēm, ka viņu varētu pamest persona, ar kuru ir tuvas attiecības. Līdz ar to atļauj citiem pieņemt svarīgus savas dzīves lēmumus. Atkarīgajam ir grūtības uzsākt darīt kaut ko patstāvīgi vai izteikt nepiekrīšanu, baidoties zaudēt atbalstu vai atzinību.

Bieži vien šāds cilvēks nespēj izteikt pat saprātīgas prasības tiem, no kuriem atkarīgs. Pat ikdienas lēmumus pieņem bez citu padoma un atbalsta ir grūti. Pārspīlētu baiļu dēļ, ka nespēs par sevi parūpēties, atkarīgais jūtas bezpalīdzīgs vienatnē. Lai no tā izvairītos, piekrīt izpildīt nepatīkamas, pazemojošas darbības vai sev nepieņemamas darbības. Kad tiek pārtrauktas tuvas attiecības, nekavējoši meklē jaunas attiecības – diemžēl, tās bieži atkal ir vardarbīgas. Pat tad, ja personībai kopumā piemīt spēja izlemt un funkcionēt arī vienatnē, atkārtota neveiksmju un pārciestas vardarbības pieredze rada **bezipalīdzības izjūtu**⁷⁴, kas mazina spēju rīkoties.

Strādājot ar cilvēkiem, kuriem piemīt bezipalīdzības izjūta, jāatceras, ka bezipalīdzības sajūta nav iedzimta, tā ir iemācīta.

Pētījumos ir pierādīts, ka noturīga iemācītā bezipalīdzība samazina ne tikai cilvēka garīgās, psiholoģiskās un sociālās adaptācijas spējas apkārtējā vidē, bet arī organisma pretošanās spējas dažādiem kaitīgiem faktoriem, kas veicina visdažādāko saslimšanu attīstību, līdz pat bojāejai⁷⁵. Iemācītā bezipalīdzība attīstās, kad cilvēks pieņem un samierinās, ka neveiksmes viņu vajās ne tikai konkrētajā situācijā, bet jebkurā, ar kuru viņš sastapsies. Šāda uz neveiksmi tendēta pieņemuma būtiskākais nosacījums ir sevis vainošana – cilvēka uzskats, ka visās neveiksmēs ir vainojams tikai viņš pats (viņa talanta trūkums,

74 Seligman, M. E. P. (1975). Helplessness: On Depression, Development, and Death. San Francisco: W. H. Freeman, Turpmāk Seligman, 1975; Zelča, D. (2007) Bērnības vardarbības pieredze, iemācītā bezipalīdzība un upura loma. URI: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/11653>, Turpmāk Zelča, 2007

75 Seligman, 1975

mulķība, neuzņēmība, neizlēmīgums, neprasme tikt galā ar grūtībām), un panākumi, ja tādi pēkšņi atnāk, ir vien laimīga apstākļu sakritība vai citu nopelns.

Zināmā mērā ar bezpalīdzības izjūtu saistīts **“Stokholmas sindroms”**⁷⁶. Ja vardarbīgais ir kā vienīgais pieejamais cilvēks, un upuris izjūt esošu (sveša valsts, valodas barjera, atņemti dokumenti un telefons, pārvietošanās ierobežojumi) vai draudošu (vainas vai kauna izjūta, bailes par sodu) izolāciju no sabiedrības, tad nelielas laipnības no vardarbīgā rada **ilūziju, ka iespējamās drošības un aprūpes attiecības ar vardarbīgo**. Sajaucas kopā pārciestie draudi psiholoģiskai vai fiziskai izdzīvošanai un cerība, ka vardarbīgais nerealizēs draudus. Savukārt bezspēcības sajūta darbojas kā psiholoģisks aizsargmehānisms un iekšējs attaisnojums sev par bezdarbību.

Kad persona nokļūst vardarbīgās attiecībās, tā sāk izjust nespēju kontrolēt savu dzīvi, nespēju rīkoties, zaudē motivāciju un spēju pretoties vardarbībai, kļūst pasīva un “neredz” savas iespējas.

Lai izdzīvotu vardarbības situācijā, cilvēks atsakās no savām vēlmēm, lai piemērotos, cerībā, ka tas mazinās ciešanas. Rezultātā neizjūt prieku, neatjauno spēkus, nesaņem atbalstu ne no viena, izņemot varmāku, kuram iztop, nonāk pakļautībā un izolācijā, patiesi zaudē kontroli pār savu dzīvi, uzticot to varmākam.

76 Adorjan, at all, 2012; Soskis, D. A. ; Ochberg, F. M. (1982) Concepts of Terrorist Victimization (From Victims of Terrorism, P 105-135, Frank M Ochberg and David A Soskis, (eds.) Westview Press. <https://www.ncjrs.gov/App/publications/abstract.aspx?ID=85903>, Turpmāk Soskis & Ochberg, 1982

6.3.2. Internalizācija modelis

Cilvēku psihē eksistē svarīga prasme – ja nervu sistēma uztver stimulu, kam jau atbilst kāds iekšējs pieredzes modelis, tad reakcija parādās kā iepriekš pieņemts priekšstats vai atziņa par sevi šajā situācijā⁷⁷. Termins „internalizācija” precīzi atspoguļo tā dabu – konkrēta priekšstata iekļaušana sistēmā, kas veido uzskatu par sevi. Piemēram, ja kādā situācijā uztvertais stimulss asociējas ar vardarbības situāciju, kas radījusi sāpes, pazemojuma, kauna, vainas vai citas negatīvas izjūtas, tad šis stimulss automātiski izsauc no atmiņas atbilstošu priekšstatu par šādu situāciju. Tas realizējas tādos domāšanas modeļos kā „es esmu sabojāts” (vispārināšana), “es negribu to pārdzīvot atkal” (izvairīšanās), “man ir sajūta, ka tas nenotiek ar mani” (disociācija) vai „tas ir netaisnīgi” (dusmas) un „man vienmēr ir tiesības ievainot otru, lai novērstu draudus” (agresīvu tieksmju attaisnošana jeb racionalizēšana). Tādā veidā traumatiskās sekas kļūst par personības daļu, bet ar vardarbības veicēju, sevi un pasauli saistītā informācija tiek internalizēta (piesavināta). Ja pārdzīvotais nav pilnībā apzināts un pārstrādāts, automātiski aktualizētais domāšanas modelis radīs nekontrolējamu emocionālo reakciju, kas saistās ar pārdzīvoto pamatdrošības un bāziskās uzticēšanās zudumu un aizdomīgumu. Tā kā traumatisko atmiņu daba ir emocionāli ļoti intensīva, jāatzīst, ka atmiņu neapzinātais saturs ierosina sajūtas, kādas bijušas traumatiskā notikuma brīdī, ātrāk, nekā rodas situācijas izpratne, kas liecina par to, ka “tas ar mani notika, bet nenotiek tagad”⁷⁸.

77 Siegel, D. J. (1999). *The developing mind: Toward a neurobiology of interpersonal experience*. New York, London: The Guilford Press, Turpmāk Siegel, 1999, Wieland, S. (1998) *Techniques and issues in abuse-focused therapy with children & adolescents: Addressing the internal trauma*. Thousand Oaks, London: SAGE., Turpmāk Wieland, 1998

78 Poudžiunas, 2006

Arspeciālistu palīdzību, apzinoties un pārstrādājot traumatisko pieredzi, cietušajam ar rasties jauns modelis, ko raksturo, piemēram, atziņa “tas man atgādina par vardarbību, tātad jānovērtē situācija, pirms rīkojos”.

6.3.3. Vardarbības un cilvēku tirdzniecības psihotraumatiskās sekas

Vardarbības sekas nevar aprakstīt viennozīmīgi tā, ka tieši tādus simptomus varētu fiksēt jebkura vardarbību pārcietušā uzvedībā, domāšanā un sajūtās. Ne vienmēr sekas var aprakstīt, izmantojot tikai cēloņu-seku sakarības. Katram indivīdam vardarbības seku simptomu kopums un līmenis var būt atšķirīgs. Simptomi, kas seko pārdzīvotajam, kļūst par samudžinātu tīklu, kas ietekmē vidi ap indivīdu⁷⁹.

Literatūrā visbiežāk nosauktie simptomi ir bailes, depresija, disociācija, agresija, seksuālas problēmas, starppersonu attiecību grūtības, personības funkcionēšanas grūtības un “izspēle darbībā” (*acting out*), kas izpaužas sevis uztveres traucējumos un kompulsīvās vai disfunkcionālās darbībās. Dž.Brīrs (J.Briere) izstrādājis Traumas simptomu aptauju (*Trauma Symptoms Inventory*), kas grupē vardarbības seku simptomus 3 grupās⁸⁰:

- trauma jeb tiešās traumatiskās izmaiņas vardarbības rezultātā,
- patība (*self*) jeb personības disfunkcionālas izmaiņas,
- vispārējas (ģeneralizētas) pašsajūtas izmaiņas.

79 Poudžiunas, 2006; Poudžiunas, Bite, 2013

80 Briere, J. (1995). Trauma Symptoms Inventory Professional manual. Lutz, Florida: Psychological Assessment Resources, Turpmāk Briere, 1995; Gerharde, I. (2000). Disociācijas īpatnības 20–30 un 40–50 gadus vecām sievietēm, kas cietušas no emocionālas, fiziskas vai seksuālas vardarbības. Latvijas Universitāte (maģistra darbs), Turpmāk Gerharde, 2000

Kaut arī rehabilitētājiem reti nākas satikt cilvēktirdzniecības upuri tūlīt pēc traumatizējošā notikuma, **akūta stresa reakcija**⁸¹ **ir viens no būtiskākajiem faktoriem, kas nosaka cietušā nespēju sevi pasargāt.** Kā reakcija uz ārkārtīgu fizisku vai psihisku stresu bieži iestājas apmulsuma stāvoklis ar apziņas lauka ierobežojumu, uzmanības sašaurināšanos, nespēju izprast ārējās ietekmes un dezorientāciju, kam seko atrautība no realitātes (līdz stuporam jeb nespējai kustēties) vai hiperaktivitāte (var būt bēgšana) ar iespējamu amnēziju (aizmiršanu).

Ja cietušais nesaņem tūlītēju atbalstu un palīdzību, pēc neilga laika jeb latentā perioda (1-2 nedēļas līdz dažī mēneši), kad it kā neizpaužas nekādas psihotraumatiskās sekas, parādās **pēctraumas stresa sindroms**⁸². Tas izpaužas kā uzmācīgas psihotraumējošās epizodes atdzīvošanās atmiņas, nakts murgi, vienlaikus atrautība no citiem cilvēkiem, reakcijas trūkums pret apkārtējiem, centieni izvairīties no visa, kas atgādina pārciesto, paralēli – pastiprināts veģetatīvs uzbudinājums, pastiprināta satraukuma reakcija, bezmiegs vai ēšanas traucējumi.

Psihotraumējošo notikumu seku periodā aktivizējas divas konfliktējošas tendences – nekontrolējama tieksme distancēties no pārdzīvotā un nepieciešamība izveidot vienotu pasaules ainu ar funkcionēt spējīgu paštēlu. Spriedzes rezultātā aktivizējas somatizācija (ilgstoši, daudzveidīgi, mainīgi fiziskā diskomforta vai sāpju stāvokļi) vai psihosomatiski simptomi (kā sirdsklauves, svīšana, sarkšana, trīce, bailes par somatiskiem traucējumiem vai elpošanas, miega, ēšanas, gremošanas īslaicīgi traucējumi).

81 SSK-10

82 SSK-10

Vienlaikus vai vēlāk var parādīties adaptācijas traucējumi⁸³ jeb grūtības piemēroties psihotraumējošiem notikumiem un būtiskām pārmaiņām.

Pie tiešajām traumas sekām jeb psihotraumatiskajiem simptomiem pieder arī disociatīvie traucējumi⁸⁴ jeb daļējs vai pilnīgs integrācijas zudums starp pagātnes atmiņām, pašreizējām sajūtām un kontroli pār notiekošo. Tieši šīs izmaiņas visbiežāk rada apjukumu gan cietušā tuviniekos, gan speciālistos, jo vienlaikus ar it kā „normālu” uzvedību parādās neizskaidrojamas un neadekvātas reakcijas. Piemēram, uzvedība var būt sociāli normāla, tomēr saistīta ar vēlmi doties prom no ikdienas pierastajām vietām vai ar neapzinātu aktivitāšu samazināšanos un reakcijas samazināšanos uz kairinātāju. Disociācija ir saistīta ar atmiņas zudumu vai izkropļojumu par neseniem traumatiskiem notikumiem, kas ir pārāk smagi, lai spētu tos pārdzīvot. Atmiņas, uztveres un izziņas izkropļošanas dēļ “zaudēta” daļa jūtu un pieredzes. Cietušais var izjust apjukumu vai depersonalizāciju, izjūtu, ka trūkst skaidras pārliedības par apkārt notiekošo un tā realitāti.

Ja cilvēks **psihotraumatizējošā situācijā atrodas ilgstoši** (ilgstoši cilvēku tirdzniecības upura pozīcijā vai cilvēku tirdzniecības upura pozīcija seko iepriekš pārciestai vardarbībai), reakcija uz to ir personības disfunkcionālas izmaiņas. Tās izpaužas neadekvātā sevis, citu un apkārtējo notikumu uztverē, kā arī disfunkcionālā uzvedībā.

83 SSK-10

84 SSK-10

Viens no būtiskākajiem ir identitātes apjukums jeb dažādas problēmas sakarā ar neadekvātu patības un personas izjūtu⁸⁵. Cilvēkam ir problēmas atšķirt savas vajadzības no citu vajadzībām, samulsums par to, kas „es esmu”, un mērķiem dzīvē, nespēja saprast sava paša uzvedību, iekšējas empātijas trūkums, vajadzība, lai citi nosaka virzienu un struktūru, grūtības izturēt citu prasības. Šādiem cilvēkiem raksturīga salīdzinoši vājāka sevis pazīšana un zema pašpārlicība, viņi var būt viegli ietekmējami, var uzrādīt paaugstinātu uzbudināmību un apgrūtinātu funkcionēšanu stresa apstākļos. Tā kā ir grūtības uzturēt stabilu sevis izjūtu, tad aktuālu destabilizējošu stresoru (draudu, vardarbīgā klātbūtne, satikšanās ar cilvēkiem vai vietām, kas kaut kā atgādina par pārciesto) klātbūtne var radīt personības disfunkciju. Tas izpaužas kā problēmas saprast sevi, sevis un citu sociālo lomu robežu nestabilitāte un pašpietiekamības trūkums vai atkarība no citiem.

Ja cilvēku tirdzniecība bijusi saistīta ar seksuālu vardarbību fiktīvo laulību slēgšanā vai piespiežot iesaistīties prostitūcijā, cietušajam gandrīz vienmēr raksturīgs seksuāls distress un disfunkcija⁸⁶ – seksuāla neapmierinātība, negatīvas domas un jūtas par tuvību, sajukums seksuālajās sajūtās, domās un uzvedībā, seksuālas problēmas attiecībās, negaidītas seksuālas raizes un vainas vai kauna izjūta par seksuālo aktivitāti vai reakciju uz cita aktivitāti. Iespējami seksuālas dabas konflikti, fiziska vai fizioloģiska seksuālā disfunkcija un vispārēja neapmierinātība par savu seksuālo reakciju, lai kāda tā būtu. Uzvedībā cietušajam

85 Briere, 1995

86 Briere, 1995

raksturīgas galējības – pastiprināta seksuālā interese un aktivitāte vai samazināta seksuāla interese un aktivitāte līdz pilnīgam savas seksualitātes noliegumam. Konfliktējošas un negatīvas seksualitātes blakus nozīmes rada sekojošu trauksmi un bailes saistībā ar seksuālo tematiku.

Nozīmīga un bieži novērojama cilvēku tirdzniecības upuriem ir spriedzi mazināšana uzvedība⁸⁷. Tā apzīmējamās aktivitātes, kuras cietušais veic vai kurās iesaistās, lai izmainītu, pārtrauktu, izvairītos vai mazinātu negatīvu iekšējo (emocionālo, psihisko) stāvokli un novērstu atstāšanu, pamešanu vai vientulību. Tās ir netiešas metodes spriedzes vai stresa mazināšanai kā sevis apdraudēšana, niknuma uzliesmojumi, manipulatīva uzvedība, jūtu izspēle darbībā bez spējas runāt par to un pašnāvības draudi. Tā vietā, lai tieši lūgtu palīdzību vai runātu par savām grūtībām, spriedze tiek mazināta sociāli nepiemērotos veidos. Raksturīga tendence eksternalizēt (vērst uz āru) distresu ar suicidālu, pašdestruktīvu, agresīvu vai nepiemērotu seksuālu uzvedību, sevis ievainošanu vai sakropļošanu. Raksturīga problēmu, grūtību, stresa vai jebkāda negatīvā afekta „izspēle darbībā” (*acting out*), kā arī relatīvi augsts risks sevi vai citus ievainojošai uzvedībai stresa vai disforijas (izsīkums, neapmierinātība) brīdī. Spriedzes mazināšanai var tikt izmantota arī disfunkcionāla seksuālā uzvedība⁸⁸. Tā ietver nekritiskus vai neizvēlīgus seksuālos kontaktus, nepatikšanas flirtēšanas vai cita veida seksuālas uzvedības dēļ. Prasības pret savu vai citu seksuālo uzvedību ir nekritiskas. Tā ir potenciāli kaitējoša sev vai tā tiek nepiemēroti

87 Briere, 1995

88 Briere, 1995

izmantota, lai sasniegtu neseksuālus mērķus. Iespējama riskanta seksuālā uzvedība un tieksme iesaistīties seksuāli bīstamos un apdraudošos kontaktos. Šāda uzvedības mērķis nav seksuālā bauda, bet gan neseksuālu mērķu sasniegšana – izbēgšana no vientulības, iekšējā distresa mazināšana u.c. Tas izskaidrojams ar saasinātu vajadzību pēc atbalsta un drošības un vienlaikus neprasmi veidot atbalstošas un draudzīgas, neseksualizētas attiecības.

Augstās un pastāvīgās, bieži neapzinātās un no apziņas izstumtās psiholoģiskās spriedzes dēļ cietušajiem raksturīga paaugstināta uzbudināmība⁸⁹ – uz salīdzinoši nelielu stimulu vai kairinājumu nesamērīgi spēcīga reakcija. Raksturīgas dusmas kā garastāvoklis un uzbudinājuma afekts kā tā fiziska izpausme. Tas var būt saistīts ar pēctraumas stresa sindromu vai hroniskām dusmām un naidu. Iespējams ne tikai iekšējas dusmu vai uzbudinājuma izpausmes, bet arī ar dusmām saistītas domas (kā vēlme kādu ievainot vai „pateikt viņam visu...”) vai uzvedība (kā balss pacelšana, strīdēšanās, „bakstīšana ar pirkstu”). Paši cietušie apraksta savas dusmas kā uzmācīgas un negribētas, uzskata, ka nespēj kontrolēt dusmu pilnās domas un uzvedību. Ja cietušais apzinās, ka biežais uzbudinājums, īgnums un sliktais noskaņojums rodas arī no nelielām grūtībām vai frustrācijas un provocē nesamērīgi spēcīgu dusmu reakciju, tad parasti to cenšas apvaldīt. Ja šāda apzināšanās nav, iespējama agresīva uzvedība, un cilvēks kļūst bīstams citiem. Parasti tas saistīts ar paaugstinātu aizdomīgumu, ko izraisa bailes no vardarbības atkārtotāšanās, apdraudējuma izjūta un neapzinātas asociācijas starp pārciesto un tagadnē

89 Briere, 1995

notiekošo. Bieži cietušais kā apdraudošu novērtē sveša cilvēka laipnību vai draudzīgumu, speciālistu padomu vai pat tuvinieku rūpes. Savukārt tīša, ļaunprātīga manipulācija netiek pamanīta un var sākties jauns vardarbības cikls.

Literatūrā kā viena no visbiežākajām jebkuras pārciestas vardarbības pazīmēm tiek minēta depresija⁹⁰ – nomākts garastāvoklis un nomāktas domas, skumjas un nelaimes izjūta. Nomāktības izjūta pārņem visu dzīvi. Cilvēks tad runā par to, ka sevi uztver kā nevērtīgu un neadekvātu, nākotni kā bezcerīgu, rodas tendence domāt par nāvi un miršanu. Uzvedībā parādās raudāšana, nošķiršanās vai izolēšanās no citiem. Iespējamās suicidālas domas vai sevi ievainojoša darbība. Ja reizē ar depresīvu noskaņojumu novērojama arī spriedzi mazinoša uzvedība, suicīdu darbību risks (pašnāvības mēģinājumi) ir augsts.

Tomēr **visbiežākās pārciestās vardarbības, tajā skaitā, visu cilvēktirdzniecības formu sekas ir trauksme**. Upuris izjūt, ka nepietiekamas paškontroles dēļ nav iespējams pretoties situācijas radītiem apstākļiem. Pēc traumatiskā notikuma pārdzīvošanas var attīstīties pārspīlēta modrība un saasināta uzmanība pret jebkuru briesmu iespēju. Augsts trauksmes līmenis raksturīgs ar sasprindzinājuma, nemiera, paaugstinātajūtīguma, uzbudinājuma pārdzīvošanu⁹¹. Tas var būt apvienots ar drebuļu vai trīcēšanas periodiem, nervozitāti, pēkšņu satrūkšanos, sajūtu „savu iespēju robežas” un „vairs nevaru izturēt”, pārlieku raizēm un bailēm par fizisku ievainošanu. Prātā nāk domas par iespējamām konkrētām

90 Briere, 1995; SSK-10

91 Briere, 1995; Andrēziņa, R. (2013) Lekcijas psihiatrijā. Baltijas Psihoorganiskās analīzes organizēts seminārs (nepublicēts)., Turpmāk Andrēziņa, 2013; SSK-10

vai nekonkrētām nelaimēm un apdraudējumiem. Bieži ir negatīvi iespaidots garastāvoklis, kas rada pašvērtējuma pazemināšanos, pašpaļāvības zaudēšanu, skumjas, aizdomīgumu, apjukumu, izolāciju un šaubas par sevi. Šādas sajūtas vai to izpausmes ir nekontrolētas vai tiek kontrolētas ar lielu piespiešanos. Spriedze, protams, rada nogurumu, nervozitāti, sliktu pašsajūtu, apgrūtinātu koncentrēšanās spēju, muskuļu spriedzi, miega traucējumus. Bieži iespējami somatiski simptomi, kas saistīti ar simpātiskās nervu sistēmas pārlieku trauksmainību – no sausuma mutē un rīšanas grūtībām, elpošanas grūtībām un tahikardijai līdz galvassāpēm, reiboņiem, trīcēšanai, sāpēm. Šādas sajūtas vērotājam no malas var liekties situācijai nepiemērotas, neizskaidrojamas un pārspīlētas. Reizēm var palīdzēt tāda rīcības plāna izveidošana, kas paredz atvieglot spriedzi, pārstrādāt notikušo.

Trauksmes radīts vispārinājums “viss ir slikti” saglabājas tik ilgi, kamēr izmainās vai tiek izmainīti apstākļi, kas radījuši spriedzi. Ja trauksmes līmenis ir ļoti smags un tā pamatā bijis būtisks dzīvības vai dzīvi kopumā apdraudējums (piemēram, bezpalīdzības situācija, kas saistīta ar seksuālo ekspluatāciju, darba verdzību vai orgānu tirdzniecību), pārliedzīga bažas par to, ka varētu notikt kaut kas sliktas, pārņem lielāko daļu apziņas, un upurim ir sarežģīti atgūt jebkādas kontroles izjūtu par drošību pret atkārtotu traumu.

Pasaules uzskats būtiski izmainās līdz tādām līmenim, ka indivīds var uzskatīt pasauli par daudz bīstamāku nekā agrāk uzskatījis. Attīstās paranojālas tieksmes, kas kopā ar nakts murgiem paaugstina baiļu reakciju, ieskaitot vispārējas bailes par izešanu

no mājas (iracionālas bailes). Šādos gadījumos nepieciešama psihoterapeitiska un medikamentoza palīdzība. Trauksme var būt par pamatu neirastēnijai, depersonalizācijai, ēšanas traucējumiem, uzmācīgām domām vai citiem traucējumiem un neirozēm. Trauksme var būt saistīta ar panikas lēkmēm, kuru pavadošie simptomi – sirdsklauves, trīce, svīšana, elpošanas grūtības, kontroles zaudēšanas izjūta – rada papildus bailes. Šie simptomi nav saistīti ar fizisku saslimšanu, bet uz to pamata var veidoties veģetatīvā distonija. Cietušajam var būt raksturīgas arī fobijas, sevišķi, ja iepriekš ir bijusi negatīva pieredze, agrīni pārciesta vardarbība, nesaņemot palīdzību un atbalstu no vecākiem.

Viena no biežāk novērotajām ir **sociālā fobija**, kas saistās ar bailēm izjust kaunu, tikt pazemotam, noraidītam, neatbilstošam gaidām vai negatīvi novērtētam citu cilvēku klātbūtnē (sociālā situācijā, uzstājoties), bailēm nokļūt uzmanības centrā, iztēlojoties, ka apkārtējie noteikti ievēros, un negatīvi novērtēs (izsmies, kritizēs) attiecīgo rīcību. Cietušajam raksturīgi mēģinājumi izvairīties no šīm situācijām vai to paciešana ar lielu spriedzi, kas izpaužas fiziski (sarkšana, sirds klauves, nespēja parunāt, svīšana) un psiholoģiski (apmulsums, neadekvātas domas). Šādiem cilvēkiem ir grūtības runāt ar citiem, aizstāvēt savu viedokli vai lūgt palīdzību, ieskatīties tiem acīs, darboties publiski (ieskaitot publiski ēst, rakstīt u.tml.), grūti kļūt tuvam ar kādu, uzticēties vai atļaut sev pieskarties. Tas apgrūtina sociālās vai citu speciālistu palīdzības saņemšanu, kas saistīta ar attiecību veidošanu, institūciju apmeklēšanu, sevišķi, cietušajam nezināmu situāciju, ja viņam ir zems socializācijas līmenis.

7. Cilvēku tirdzniecības upura tiesības Latvijā

Šajā Metodiskā materiāla sadaļā tiek atspoguļotas tiesību aktos noteiktās cilvēku tirdzniecības upura tiesības, ja persona ir Latvijas valsts piederīgais vai citas Eiropas Savienības valsts, vai trešās valsts valstspiederīgais.

No Latvijas Republikas tiesību aktiem cilvēku tirdzniecības apkarošanas un novēršanas jomā izriet arī virkne tiesību, kuras rodas personām, kuras ir atzītas par attiecīgu noziedzīgu nodarījumu upuriem:

- Tiesības uz piekļuvi darba tirgum;
- Tiesības uz valsts nodrošināto juridisko palīdzību;
- Tiesības saņemt atbalstu bezdarbniekiem, darba meklētājiem un bezdarba riskam pakļautajām personām;
- Tiesības saņemt sociālās rehabilitācijas pakalpojumus;
- Tiesības saņemt valsts kompensāciju;
- Tiesības uz speciālo procesuālo aizsardzību un
- Tiesības uzturēties Latvijas Republikas teritorijā.

Tiesības uz piekļuvi darba tirgum

Saskaņā ar Imigrācijas likumu, tiesības uz nodarbinātību pie jebkura darba devēja Latvijas Republikā un bez ierobežojumiem piešķir ārzemniekam, kurš ir saņēmis termiņuzturēšanās atļauju kā cilvēku tirdzniecības upuris.⁹² (Skatīt arī Ministru kabineta 2014. gada 28. janvāra noteikumu Nr. 55 „Noteikumi par ārzemnieku nodarbināšanu”, kas nosaka kārtību, kādā ārzemniekam piešķir un atņem tiesības uz nodarbinātību).⁹³

⁹² Imigrācijas likuma 9.panta piektās daļas 18.punkts, 31.10.2002. Imigrācijas likums Latvijas Vēstnesis, 169 (2744), 20.11.2002. (ar grozījumiem līdz 02.09.2015).

⁹³ Ministru kabineta 28.01.2014. noteikumi Nr. 55 „Noteikumi par ārzemnieku nodarbināšanu”, Latvijas Vēstnesis, 31 (5090), 12.02.2014.

Tiesības uz valsts nodrošināto juridisko palīdzību

Kriminālprocesa laikā cilvēku tirdzniecības upurim kā cietušajam var būt tiesības saņemt valsts nodrošināto juridisko palīdzību. Kriminālprocesa likums nosaka, ka izņēmuma gadījumā, ja citādi nav iespējams nodrošināt personas tiesību un interešu aizsardzību kriminālprocesā, procesa virzītājs pieņem lēmumu par cietušā — pilngadīgas trūcīgas vai maznodrošinātas personas pārstāvja, advokāta uzaicināšanu.⁹⁴

Tiesības saņemt atbalstu bezdarbniekiem, darba meklētājiem un bezdarba riskam pakļautajām personām

Saskaņā ar Bezdarbnieku un darba meklētāju atbalsta likumu personai, kurai ir termiņuzturēšanās atļauja sakarā ar cilvēku tirdzniecības upura statusa piešķiršanu Latvijā, ir tiesības saņemt atbalstu bezdarbniekiem, darba meklētājiem un bezdarba riskam pakļautajām personām.⁹⁵ Atbalsta pasākumos ietilpst tādas darbības, kā, piemēram, profesionālā apmācība, pārkvalifikācija un kvalifikācijas paaugstināšana, algoti pagaidu sabiedriskie darbi, pasākumi konkurētspējas paaugstināšanai, darba meklēšanas atbalsta pasākumi un citi.

Tiesības saņemt sociālās rehabilitācijas pakalpojumus

Gadījumos, kad upuris nav Eiropas Savienības pilsonis

Cilvēku tirdzniecības upurim, kas nav Eiropas Savienības pilsonis, un viņa pavadībā esošam nepilngadīgam bērnam, ir tiesības saņemt sociālo rehabilitāciju likumā “Par cilvēku tirdzniecības upura uzturēšanos Latvijas Republikā” paredzētajos gadījumos.

94 21.04.2005. Kriminālprocesa likuma 104.panta ceturťā un sestā daļa, Latvijas Vēstnesis, 74 (3232), 11.05.2005. (ar grozījumiem līdz 02.09.2015.).

95 09.05.2002. Bezdarbnieku un darba meklētāju atbalsta likuma 2.panta otrās daļas 8.punkts, Latvijas Vēstnesis, 80 (2655), 29.05.2002.(ar grozījumiem līdz 02.09.2015.).

Likums "Par cilvēku tirdzniecības upura uzturēšanos Latvijas Republikā"⁹⁶ paredz, ka cilvēku tirdzniecības upurim, kā arī tā pavadībā esošam nepilngadīgam bērnam, ir tiesības saņemt virkni pakalpojumu laikā, kad tiek izskatīts iesniegums par nogaidīšanas perioda piešķiršanu, nogaidīšanas periodā un pēc termiņuzturēšanās atļaujas izsniegšanas. Sociālās rehabilitācijas pakalpojumu sniedzējiem ir jānodrošina cilvēku tirdzniecības upurim, kā arī tā pavadībā esošam nepilngadīgam bērnam, drošs patvērums un izmitināšana, pirmā palīdzība, psihologa, jurista, ārstniecības personu un citu speciālistu konsultācijas, iespējas saņemt neatliekamo medicīnisko palīdzību, kā arī iespēja iesaistīties apmācībās un izglītības programmās.

Gadījumos, kad upuris ir Eiropas Savienības pilsonis

Savukārt, gadījumos, kad cilvēku tirdzniecības upuris ir Eiropas Savienības pilsonis, sociālo rehabilitācijas nodrošināšanas jautājumu regulē Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums.⁹⁷

Gan Eiropas Savienības pilsoņu, gan trešo valstu pilsoņu tiesību uz dažāda veida pakalpojumu saņemšanu realizācijas kārtību nosaka Ministru kabinets⁹⁸.

Ja persona kriminālprocesa par cilvēku tirdzniecību ietvaros ar procesa virzītāja lēmumu ir atzīta par cietušo vai tai piešķirts

96 Likuma "Par cilvēku tirdzniecības upura uzturēšanos Latvijas Republikā" 7. un 8. pants.

97 31.10.2002. Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likuma 3.panta ceturtdā daļa, Latvijas Vēstnesis, 168 (2743), 19.11.2002. (ar grozījumiem līdz 02.09.2015).

98 Ministru kabineta 2006.gada 31.oktobra noteikumi Nr.889 „Noteikumi par kārtību, kādā cilvēku tirdzniecības upuri saņem sociālās rehabilitācijas pakalpojumus, un kritērijiem personas atzīšanai par cilvēku tirdzniecības upuri”, Latvijas Vēstnesis" 176 (3544) 03.11.2006 (ar grozījumiem līdz 05.10.2015).

liecinieka statuss, ja attiecīgā persona nevēlas, lai to atzīst par cietušo, un to apliecina tiesībaizsardzības institūcijas izsniegta izziņa, attiecīgajai personai papildus pēc pakalpojumu kursa beigām ir tiesības saņemt atbalstu saistībā ar uzsāktu kriminālprocesu. Šajā atbalstā ietilpst psihosociālā palīdzība (tai skaitā individuālas jurista, sociālā darbinieka, psihologa konsultācijas), tulka pakalpojumi, palīdzība juridisko dokumentu noformēšanā un, ja nepieciešams, pārstāvība tiesā, nepārsniedzot 150 stundu gadā. Atbalstu persona saņem pakalpojumu kursa ietvaros. Ja persona saņem valsts nodrošināto juridisko palīdzību saskaņā ar normatīvajiem aktiem, kas nosaka valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības sniegšanas gadījumus un kārtību, attiecīgajai personai kā atbalstu saskaņā ar šiem noteikumiem ir tiesības saņemt sociālā darbinieka un psihologa konsultācijas, kā arī, ja nepieciešams, tulka pakalpojumus šajās konsultācijās.

Tiesības saņemt valsts kompensāciju

Saskaņā ar likumu „Par valsts kompensāciju cietušajiem”⁹⁹, ja persona ir atzīta par cietušo no cilvēku tirdzniecības, tai ir tiesības saņemt valsts kompensāciju par tīša noziedzīga nodarījuma rezultātā radīto morālo aizskārumu, fiziskajām ciešanām vai mantisko zaudējumu. Kompensācijas apmērs ir noteikts 70 procentu apmērā no vienam noziedzīgā nodarījumā cietušajam izmaksājamās valsts kompensācijas maksimālā apmēra jeb piecām minimālajām mēneša darba algām.¹⁰⁰

Atzīstot personu par cietušo, procesa virzītājs informē cietušo par tā tiesībām, tajā skaitā par cietušā tiesībām uz

99 18.05.2006. likuma „Par valsts kompensāciju cietušajiem” 3.panta ceturtdā daļa, Latvijas Vēstnesis, 87 (3455), 06.06.2006. (ar grozījumiem līdz 02.09.2015).

100 18.05.2006. likuma „Par valsts kompensāciju cietušajiem” 5.panta ceturtdā daļa, Latvijas Vēstnesis, 87 (3455), 06.06.2006. (ar grozījumiem līdz 02.09.2015).

valsts kompensāciju. Izmaksājamās valsts kompensācijas apmēru aprēķina, ņemot vērā minimālās mēneša darba algas apmēru, kāds noteikts brīdī, kad persona atzīta par cietušo. Cietušajam ir tiesības uz valsts kompensāciju arī tad, ja noziedzīga nodarījuma izdarītājs vai viņa līdzdalībnieks nav noskaidrots, vai viņš saskaņā ar Krimināllikumu nav saucams pie kriminālatbildības. Normatīvais regulējums paredz valsts kompensācijas izmaksāšanu arī nepabeigtā kriminālprocesā un neuzliek cietušajam par pienākumu pirms valsts kompensācijas saņemšanas vērsties pret noziedzīgā nodarījuma izdarītāju, lai saņemtu noziedzīgā nodarījuma rezultātā radītā kaitējuma atlīdzību. Valsts kompensācijas pieprasīšana un izmaksāšana neierobežo cietušā tiesības pieprasīt kompensāciju no vainīgā kriminālprocesuālajā vai civilprocesuālajā kārtībā.

Tiesības uz speciālo procesuālo aizsardzību

Gadījumos, kad cilvēku tirdzniecības upuris ir atzīts par cietušo kriminālprocesā, ir iespēja nodrošināt speciālo procesuālo aizsardzību, kas paredz cietušo, liecinieku un citu personu, kuras liecina vai liecinājušas kriminālprocesā par smagiem vai sevišķi smagiem noziegumiem, kā arī nepilngadīgo un personu, kuru apdraudējums var ietekmēt minētās personas, dzīvības, veselības un citu likumisko interešu aizsardzību. Tādejādi vienlaikus tiek garantēta gan personas likumīgo interešu un tiesību, gan valsts interešu aizsardzība.

Tiesības uzturēties Latvijas Republikas teritorijā

Ka jau tika minēts iepriekš, kritēriji personas atzīšanai par cilvēku tirdzniecības upuri ir noteikti Krimināllikumā. Eiropas Savienības

pilsoņi, kuri tiek atzīti par cilvēku tirdzniecības upuriem, bauda brīvas pārvietošanās tiesības Latvijā kā ES dalībvalstī. Savukārt jautājumus, kuri ir saistīti ar ārzemnieka, kas nav Eiropas Savienības pilsonis¹⁰¹ (trešās valsts valstspiederīgais), kurš tiek atzīts par cilvēku tirdzniecības upuri, tiesībām uzturēties Latvijā un ar to saistīto palīdzību, regulē Latvijas tiesību akti imigrācijas jomā.

Speciālā kārtība, kas nosaka cilvēku tirdzniecības upura, kas ir trešās valsts pilsonis, uzturēšanos Latvijā, tika ieviesta no 2007.gada. Likums „Par cilvēku tirdzniecības upura uzturēšanos Latvijas Republikā”¹⁰² nosaka, ka gadījumā, ja ārzemnieks, kas nav ES pilsonis, „sniedz ziņas, kuras, iespējams, var palīdzēt cilvēku tirdzniecības gadījuma atklāšanā vai novēršanā, bet tās nav pietiekamas, lai izlemtu jautājumu par kriminālprocesa uzsākšanu vai lai uzsāktā kriminālprocesa ietvaros izlemtu jautājumu par šā ārzemnieka atzīšanu par cietušo noziedzīgā nodarījumā, kas saistīts ar cilvēku tirdzniecību, Valsts robežsardze, izmeklēšanas iestāde, procesa virzītājs vai sociālās rehabilitācijas pakalpojumu sniedzējs rakstveidā informē šo ārzemnieku par nogaidīšanas perioda piešķiršanas iespēju un tiesībām, kuras viņš tādējādi iegūtu.

Šāds ārzemnieks triju dienu laikā pēc cilvēku tirdzniecības upura statusa piešķiršanas izmeklēšanas iestādei vai procesa virzītājam var iesniegt iesniegumu par nogaidīšanas perioda

101 Saskaņā ar Imigrācijas likuma 1.panta pirmās daļas 12.punktu Eiropas Savienības pilsonis ir ārzemnieks, kuram ir kādas Eiropas Savienības dalībvalsts, Eiropas Ekonomikas zonas valsts vai Šveices Konfederācijas pilsonība.

102 25.01.2007. likums „Par cilvēku tirdzniecības upura uzturēšanos Latvijas Republikā”, Latvijas Vēstnesis”, 23 (3599), 08.02.2007.

piešķiršanu. Izmeklēšanas iestāde vai kriminālprocesa virzītājs lēmumu par nogaidīšanas perioda piešķiršanu vai par atteikumu piešķirt nogaidīšanas periodu pieņem piecu darbadienu laikā pēc iesnieguma saņemšanas un informē par pieņemto lēmumu cilvēku tirdzniecības upuri un Valsts robežsardzi. Pieņemtais lēmums par nogaidīšanas perioda piešķiršanu (līdz 30 dienām) dod tiesības minētajam ārzemniekam attiecīgajā laika posmā uzturēties Latvijā, bet tas pats par sevi nerada minētās tiesības saņemt termiņuzturēšanās atļauju.

Saskaņā ar Imigrācijas likumu, ārzemniekam, kas nav Eiropas Savienības pilsonis un ir atzīts par cilvēku tirdzniecības upuri, kā arī viņa pavadībā esošam nepilngadīgam bērnam, ir tiesības uzturēties Latvijā bez vīzas vai uzturēšanās atļaujas, līdz beidzies vai pārtraukts noteiktais nogaidīšanas periods, vai stājies spēkā lēmums par termiņuzturēšanās atļaujas izsniegšanu.

Nogaidīšanas periodu nevar piešķirt upurim, ja viņš ir atzīts par cietušo noziedzīgā nodarījumā, kas saistīts ar cilvēku tirdzniecību. Ja iesnieguma izskatīšana nav attiecīgās izmeklēšanas iestādes vai procesa virzītāja kompetencē, iesniegumu nekavējoties nosūta izmeklēšanas iestādei vai procesa virzītājam, kura lietvedībā atrodas attiecīgais kriminālprocess, un informē par to cilvēku tirdzniecības upuri.

Iepriekšminēto darbību rezultātā procesa virzītājs var lemt par pieprasījumu izsniegt termiņuzturēšanās atļauju ārzemniekam, kas nav ES pilsonis un ir atzīts par cilvēku tirdzniecības upuri, kā arī viņa pavadībā esošam nepilngadīgam bērnam, uz laiku, kas nav mazāks par sešiem mēnešiem.¹⁰³

103 Imigrācijas likuma 23.panta sestā daļa.

IV. Vispusīga atbalsta sniegšana cilvēku tirdzniecības upuriem Latvijā

8. Nacionālais cilvēku tirdzniecības upuru atbalsta mehānisms

Laiveicinātu praktiķu izpratni par to, kā praksē darbojas nacionālais atbalsta cilvēku tirdzniecības upuriem mehānisms, šajā sadaļā soli pa solim ir aprakstīts pasākumu kopums un atbildīgo iestāžu rīcība, lai nodrošinātu potenciālo cilvēku tirdzniecības upuru atpazīšanu, starpinstitucionālo sadarbību potenciālā cilvēku tirdzniecības upura novirzīšanai valsts apmaksātā sociālās rehabilitācijas pakalpojuma saņemšanai.

Saskaņā ar “Eiropas Savienības Stratēģiju cilvēku tirdzniecības izskaušanai 2012.-2016. gadā” dalībvalstīm būtu jānodrošina, ka tiek izveidoti oficiāli funkcionāli valstu konsultēšanas mehānismi (*National Referral Mechanism*). Šo mehānismu ietvaros būtu jāapraksta procedūras, lai labāk identificētu upurus, viņus konsultētu un viņiem sniegtu aizsardzību un palīdzību; tajos būtu jāiesaista visas attiecīgās valsts iestādes un pilsoniskā sabiedrība. Būtu jāiekļauj arī kritēriji upuru identifikācijai, ko izmantotu visas iesaistītās puses.

Latvijas atbalsta mehānisms cilvēku tirdzniecības upuriem ir izveidots kopš 2006.gada 31.oktobra, kad tika apstiprināti Ministru kabineta noteikumi Nr.889 „Noteikumi par kārtību, kādā cilvēku tirdzniecības upuri saņem sociālās rehabilitācijas

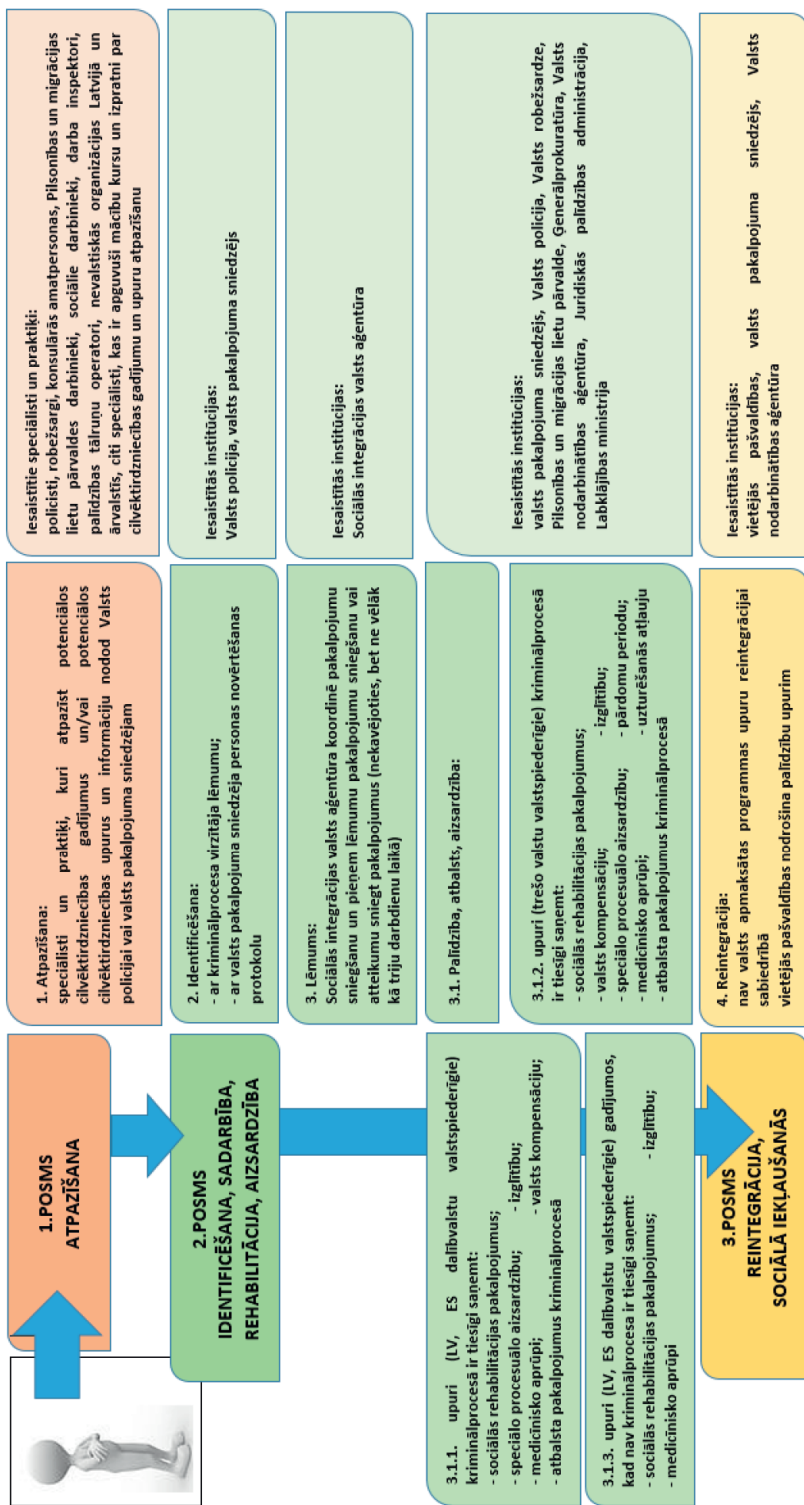
pakalpojumus, un kritērijiem personas atzīšanai par cilvēku tirdzniecības upuri”. Saskaņā ar šo normatīvo aktu persona var saņemt valsts apmaksātos sociālās rehabilitācijas pakalpojumus, ja tā ir atzīta par cietušo kriminālprocesā par cilvēku tirdzniecību, vai tiek veiktas citas darbības, kas var būt par pamatu tam, lai tiktu pieņemts lēmums, ka persona atbilst cilvēku tirdzniecības upura kritērijiem. Praksē tas nozīmē, ka persona ir tiesīga saņemt valsts apmaksātos sociālās rehabilitācijas pakalpojumus, ja to par cilvēku tirdzniecības upuri atzinusi Latvijas Valsts policija, ārvalstu tiesībsargājošās iestādes vai sociālo pakalpojuma sniedzējs. Lēmumu par valsts pakalpojuma sniegšanu upurim vai atteikumu sniegt valsts pakalpojumus pieņem Sociālās integrācijas valsts aģentūra, kuras darbību pārrauga Labklājības ministrija.

Atšķirībā no daudzu valstu prakses, kad sociālās rehabilitācijas pakalpojumus cilvēku tirdzniecības upuriem var saņemt tikai tās personas, kuras par cietušajām ir atzinusi policija, Latvijā ir izveidots modelis, kas paredz, ka sociālās rehabilitācijas pakalpojumus ir tiesīga saņemt jebkura persona, kas ir cilvēku tirdzniecības upuris – gan persona, kas par cietušo atzīta kriminālprocesa ietvaros, gan persona, kura nevēlas tikt atzīta par cietušo kriminālprocesā vai pastāv pietiekami pamatoti apstākļi ticēt, ka persona ir tikusi ekspluatēta cilvēku tirdzniecībā, bet kriminālprocess Latvijā vai ārpus Latvijas nav uzsākts.

Veidojot un pilnveidojot šo atbalsta mehānismu Latvijā, tiek ņemta vērā nepieciešamība nodrošināt visaptverošu pieeju cilvēku tirdzniecības novēršanā un apkarošanā, lai iesaistītās valsts un pašvaldības institūcijas un nevalstiskās organizācijas

ievērotu uz upuri vērstas un uz cilvēktiesībām balstītas pieejas principus. Tie pasākumi, kas vērsti uz cilvēku tirdzniecības apkarošanu – lietas apstākļu noskaidrošana, cilvēku tirdzniecības gadījumu izmeklēšana, lai vainīgās personas tiktu sauktas pie kriminālatbildības, kriminālvajāšana un kriminālprocesu iztiesāšana – nedrīkst ietekmēt cilvēku tirdzniecības upuru cilvēktiesības un personas cieņu, līdz ar to šādi pasākumi ir īstenojami, ievērojot uz dzimumu vērstu pieeju, ņemot vērā kopīgo un atšķirīgo sieviešu un vīriešu ekspluatācijas pieredzi.

Cilvēku tirdzniecības upuru atbalsta mehānisms

1.posms – ATPAZĪŠANA – jebkurš speciālists, kas ir apguvis zināšanas par cilvēku tirdzniecības jautājumiem, potenciālo cilvēku tirdzniecības gadījumu un/vai upuru atpazīšanu, informāciju par notikušā apstākļiem vai radušajām aizdomām, ka persona, iespējams, ir cilvēku tirdzniecības upuris, nodod Valsts policijai vai valsts pakalpojuma sniedzējam. Pateicoties informatīvajām kampaņām un aktivitātēm sabiedrības informēšanā par cilvēku tirdzniecību, arvien biežāk persona, kas ir cietusi no ekspluatācijas, spēj sev atzīt, ka ir cilvēku tirdzniecības upuris, un patstāvīgi vērsties pie pakalpojuma sniedzēja pēc palīdzības. Atpazīšanas posmā būtiska nozīme ir potenciālā cilvēku tirdzniecības upura tuvinieku un draugu spējai atpazīt pazīmes, kas liecina, ka viņu tuvinieks vai draugs ir cilvēku tirdzniecības upuris, un informēt par aizdomām sociālo darbinieku, kura pienākums ir informēt Valsts policiju vai valsts pakalpojuma sniedzēju.

Lai veicinātu speciālistu spējas un prasmes atpazīst potenciālo cilvēku tirdzniecības gadījumu un/vai potenciālo cilvēku tirdzniecības upuri, ir izstrādātas vadlīnijas un metodiskie materiāli policistiem, robežsargiem, konsulārajiem darbiniekiem, darba inspektoriem, sociālajiem darbiniekiem. Vadlīnijas darbā var izmantot arī citu jomu speciālisti, lai veiksmīgāk atpazītu šādus gadījumus un nodrošinātu potenciālā cilvēku tirdzniecības upura novirzīšanu pie kompetentajām institūcijām palīdzības un atbalsta saņemšanai.

2.posms – IDENTIFICĒŠANA, SADARBĪBA, REHABILITĀCIJA, AIZSARDZĪBA

1. gadījums: Valsts policija, pamatojoties uz personas iesniegumu, uzsāk kriminālprocesu par cilvēku tirdzniecības noziedzīgu nodarījumu, un ar personas piekrišanu atzīst personu par cietušo. Valsts policijas darbinieki uzsāktā kriminālprocesa ietvaros sadarbojas ar valsts pakalpojuma sniedzēju, kas piedāvā cietušai personai iesaistīties valsts sociālās rehabilitācijas programmā.

2. gadījums: Gadījumos, ja nav uzsākts kriminālprocess un persona nav atzīta par cietušo kriminālprocesā, un informācija par potenciālo cilvēku tirdzniecības upuri ir nonākusi valsts pakalpojuma sniedzēja rīcībā, pakalpojuma sniedzējs nodrošina speciālistu komisijas izveidi, kurā iekļauj sociālo darbinieku, psihologu, juristu, Valsts policijas amatpersonu, kā arī, ja nepieciešams, citus speciālistus. Komisija novērtē personas atbilstību cilvēku tirdzniecības upura kritērijiem personai esot klātienē vai pieejamai papildus informācijas iegūšanai. Gadījumā, ja persona atrodas ārvalstīs, tās novērtēšanu var veikt, pamatojoties uz elektroniski iesniegtajiem dokumentiem. Komisija pēc personas novērtēšanas sastāda protokolu un norāda, vai persona atbilst/neatbilst cilvēku tirdzniecības upura kritērijiem.

3. gadījums: Ņemot vērā, ka Latvija joprojām uzskatāma par cilvēku tirdzniecības upuru izcelsmes valsti, kuras valstspiederīgie

tiek ļaunprātīgi izmantoti ārvalstīs, cilvēku tirdzniecības gadījumi tiek identificēti ārvalstīs, kur tiek uzsākts kriminālprocess par cilvēku tirdzniecības noziedzīgu nodarījumu vai tiek veikti pasākumi, lai sniegtu palīdzību un atbalstu identificētajam upurim. Šādos gadījumos ārvalstu institūcijas sazinās ar Valsts policiju vai Latvijas diplomātisko pārstāvniecību ārvalstīs, Ārlietu ministrijas Konsulāro departamentu vai valsts pakalpojuma sniedzēju. Arī šajos gadījumos pakalpojuma sniedzējs nodrošina speciālistu komisijas izveidi, lai novērtētu personas atbilstību cilvēku tirdzniecības upura kritērijiem.

Ārvalstīs identificētie cilvēku tirdzniecības upuri sākotnēji sadarbojas un komunicē ar Latvijas diplomātisko un konsulāro pārstāvniecību konsulārajām amatpersonām, kuras ir ieguvušas speciālās zināšanas par cilvēku tirdzniecības jautājumiem, tostarp par cilvēku tirdzniecības upuru intervēšanas īpatnībām, lai maksimāli tiktu ievēroti starptautiskie cilvēktiesību standarti, uz upuri vērsta pieeja, ievērojot upura tiesības, intereses, vajadzības un personas cieņu. Konsulārās amatpersonas iesaistās **neatliekamās palīdzības** nodrošināšanā potenciālajam cilvēku tirdzniecības upurim, veic **risku novērtēšanas analīzi**, lai nodrošinātu drošu potenciālā cilvēku tirdzniecības upura, kā arī viņa nepilngadīgo bērnu (ja tie atrodas kopā ar potenciālo upuri) uzturēšanos valstī, kurā persona identificēta, un **atgriešanos Latvijā**. Šajā etapā konsulārās amatpersonas sadarbojas ar ārvalstu valsts un nevalstiskajām organizācijām, Latvijas Valsts policiju un valsts sociālo pakalpojuma sniedzēju. Daudzus gadus tika īstenota prakse, ka potenciālā cilvēku tirdzniecības upura atgriešanas izdevumu segšanai konsulārās amatpersonas vai valsts pakalpojuma sniedzējs sazinājās ar potenciālā cilvēku tirdzniecības upura tuviniekiem vai dzīvesvietas sociālo dienestu,

lai rastu risinājumus lidmašīnas, vilciena, autobusa biļešu iegādei. Kopš 2014. gada personas atgriešanās izdevumi ir iekļauti valsts apmaksātas sociālās rehabilitācijas pakalpojumā, tādējādi nodrošinot nekavējošu upura atgriešanos Latvijā.

Valsts pakalpojuma sniedzējs iesniedz izvērtēšanai un lēmuma par pakalpojumu sniegšanu vai atteikumu sniegt pakalpojumus Sociālās integrācijas valsts aģentūrai, kura ir atbildīga par valsts apmaksāto sociālās rehabilitācijas pakalpojumu sniegšanas koordinēšanu:

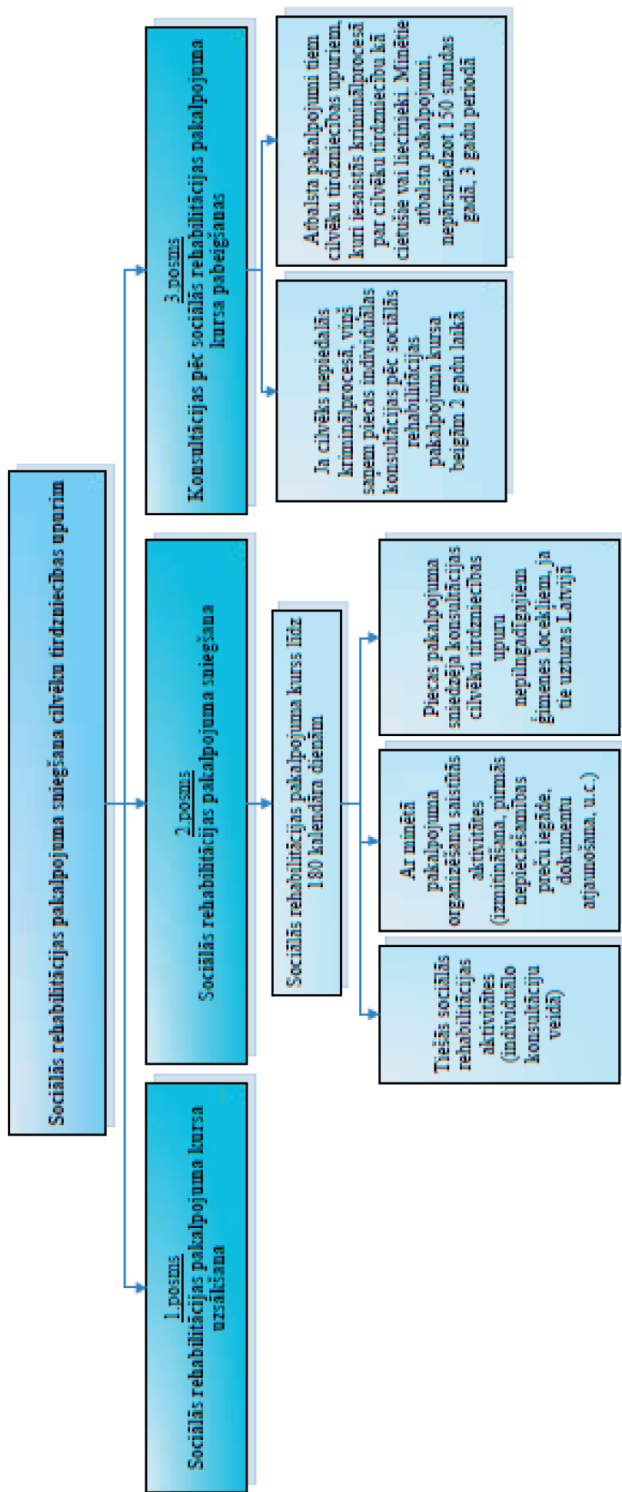
pirmajā gadījumā – personas iesniegumu par sociālās rehabilitācijas pakalpojumu saņemšanu un procesa virzītāja lēmuma kopiju vai tiesībaizsardzības institūcijas izziņu,

otrajā gadījumā – personas iesniegumu par sociālās rehabilitācijas pakalpojumu saņemšanu un pakalpojumu sniedzēja personas novērtēšanas protokolu, kurā noteikta personas atbilstība cilvēku tirdzniecības upura kritērijiem,

trešajā gadījumā – personas iesniegumu par sociālās rehabilitācijas pakalpojumu saņemšanu un latviešu valodā tulkotu ārvalsts tiesībaizsardzības institūcijas izziņu, ka uzsākts kriminālprocess, vai tiek veiktas citas darbības, kas var būt par pamatu tam, lai speciālistu komisija pieņemtu lēmumu, ka persona atbilst cilvēku tirdzniecības upura kritērijiem.

Sociālās integrācijas valsts aģentūra nekavējoties, bet ne vēlāk kā triju darbdienu laikā:

- pieņem lēmumu par pakalpojumu piešķiršanu personai vai personas uzņemšanu pakalpojumu saņēmēju rindā, ja ir ierosināts kriminālprocess un persona atzīta par cietušo,
- izvērtē pakalpojumu sniedzēja iesniegtos dokumentus un pieņem lēmumu par pakalpojumu piešķiršanu personai, personas uzņemšanu pakalpojumu saņēmēju rindā vai atteikumu piešķirt personai pakalpojumus.

(Attēls: Labklājības ministrija (Rīga, 2014) Metodiskie ieteikumi pašvaldību sociālajiem dienestiem par darbu ar cilvēku tirdzniecības upuriem)

Cilvēku tirdzniecības upuris ir tiesīgs saņemt valsts apmaksāto **sociālās rehabilitācijas pakalpojumu** līdz 180 kalendāra dienām. Valsts sociālās rehabilitācijas pakalpojumu programma paredz nepieciešamības gadījumā ārvalstī esoša potenciālā cilvēku tirdzniecības upura, kā arī viņa nepilngadīgo bērnu (ja tie atrodas kopā ar cietušo personu) nokļūšanas organizēšanu līdz pakalpojuma sniegšanas vietai. Ja persona nav spējīga patstāvīgi ceļot, tiek nodrošināta tās pavadīšana no ārvalsts līdz sociālo pakalpojumu sniegšanas vietai. Valsts apmaksātās sociālās rehabilitācijas pakalpojuma sniedzējs nodrošina klienta rehabilitācijas plāna izstrādi, nosakot nepieciešamo sociālo pakalpojumu apjomu. Šajā periodā personai tiek sniegta psihosociāla palīdzība, tai skaitā individuālās sociālā darbinieka, psihologa, jurista, ārstniecības personas un citu speciālistu konsultācijas atbilstoši klienta vajadzībām un sociālās rehabilitācijas plānam. Pēc nepieciešamības tiek nodrošināts drošs patvērums un klienta izmitināšana. Nepieciešamības gadījumā izmitināšanu nodrošina kopā ar cilvēku tirdzniecības upura nepilngadīgajiem bērniem. Cilvēku tirdzniecības upurim pakalpojuma laikā ir iespēja apgūt vai uzlabot pašaprūpes un pašapkalpošanās iemaņas un, ja nepieciešams, saņemt pirmās nepieciešamības preces un pakalpojumus (piemēram, pārtiku, saimniecības preces, medikamentus un medicīnas pakalpojumus, apģērbu, apavus vai naudas līdzekļus to iegādei). Tiek nodrošināts materiāls atbalsts sociālo prasmju attīstīšanai un pilnveidošanai, atņemto vai nozaudēto dokumentu atjaunošana. Nepieciešamības gadījumā var tikt nodrošināti tulka pakalpojumi rakstveidā un mutiski. Pakalpojuma sniedzējs motivē klientu iesaistīties apmācībās vai izglītības programmās,

ja tas sekmē personas iekļaušanos sociālajā vai profesionālajā vidē, motivē atgriezties darba tirgū. Pakalpojuma sniedzējs organizē starpprofesionāļu komandas darbu, kuras uzdevums ir cilvēku tirdzniecības upura individuālās sociālās rehabilitācijas plāna izstrādāšana un tā regulāra izvērtēšana. Ņemot vērā, ka cilvēku tirdzniecības upuriem reti ir nepieciešami izmitināšanas pakalpojumi, valsts pakalpojumu sniedzējs motivē personu sadarboties ar pašvaldību sociālo dienestu, jo pašvaldības sociālais dienests personas dzīvesvietā var nodrošināt personai atbalstu un pakalpojumus ilgtermiņā.

Sociālās rehabilitācijas pakalpojumus cilvēku tirdzniecības upuris **ir tiesīgs saņemt atkārtoti** pēc gada no dienas, kad ir beigusies iepriekšējā rehabilitācijas programma.

Valsts nodrošināto sociālās rehabilitācijas pakalpojumu cilvēku tirdzniecības upuriem mērķis ir atjaunot vai uzlabot cilvēku tirdzniecības upura sociālās funkcionēšanas spējas, lai nodrošinātu personas sociālā statusa atgūšanu un iekļaušanos sabiedrībā.

Ja persona ir atzīta par cietušo kriminālprocesā, tai papildus pēc pakalpojumu kursa beigām ir tiesības saņemt **atbalstu saistībā ar uzsāktu kriminālprocesu** – psihosociālu palīdzību (tai skaitā individuālas jurista, sociālā darbinieka, psihologa konsultācijas), tulka pakalpojumus, palīdzību juridisko dokumentu noformēšanā un, ja nepieciešams, – pārstāvību tiesā, nepārsniedzot 150 stundu gadā.

3.posms – REINTEGRĀCIJA, SOCIĀLĀ IEKĻAUŠANĀS

Praksē šis palīdzības un atbalsta mehānisma posms pārklājas ar tā 2.posmu, jo, tā kā Latvijā nav valsts apmaksātas cilvēku tirdzniecības upuru reintegrācijas programmas, vairāki cilvēku tirdzniecības upuru reintegrācijas un sociālās iekļaušanās pasākumi tiek nodrošināti sociālās rehabilitācijas pakalpojuma programmas ietvaros. Vietējo pašvaldību sociālie dienesti nodrošina atbalstu un palīdzību cilvēku tirdzniecības upuriem pēc sociālās rehabilitācijas programmas.

9. Kontakts ar cilvēktirdzniecībā cietušo

Palīdzības pamatprincipi

Palīdzība cietušajam balstāma uz skaidri identificējamām un vienotiem pieņēmumiem un teorijām par vardarbības cēloni un efektīviem tās novēršanas līdzekļiem, empīriski pārbaudītām iejaukšanās stratēģijām, lai veidotu drošu vidi un institūciju vispusīgu atbildību, novērtējot visus vardarbības elementus attiecīgajā lietā, un labi definētām starpinsticionālas sadarbības metodēm, ko nosaka cietušā aizstāvības programmas¹⁰⁴.

Palīdzība cietušajam balstās uz to, ka primārā atbildība par notikušo vardarbību jāuzņemas vardarbīgajam un par tās pārtraukšanu jāuzņemas institūcijām, nevis vardarbībā cietušajam.

Speciālista intervencei (iejaukšanās) ir jāatbilst nodarījuma raksturam un smagumam, un tā saskaņojama ar cietušo individu ekonomisko, kulturālo un personīgo pieredzi un stāvokli.

104 The Duluth Model. <http://www.theduluthmodel.org/about.html>, Turpmāk The Duluth Model

Starpdisciplinārā intervencē ieteicams ievērot sekojošos stratēģiskos principus:

- 1) situācijas maiņa realizējama infrastruktūru pamatlīmenī, nevis novēršot atsevišķu vardarbības aktu. Tas nozīmē, ka, dažādiem speciālistiem iesaistoties konkrētā gadījuma risināšanā un cietušā rehabilitācijā, ir vērts paplašināt skatījumu, aptverot ne tikai upura pārciesto noziegumu, bet arī ar to saistītos apstākļus;
- 2) sociālajiem darbiniekiem svarīgi pievērsties videi, no kuras nāk cietušais, un novērtēt atkārtotas vai esošas vardarbības riskus, kuri veicina vai provocē kādu cilvēku nonākšanu upura pozīcijā;
- 3) gadījuma vadītājam (Latvijā tā var būt NVO, pašvaldības vai valsts institūcija) jāpatur savā redzeslokā visa problēma – no cilvēku tirdzniecības riskiem un prevencijas līdz cietušā sociālajai, psiholoģiskajai un juridiskajai rehabilitācijai;
- 4) vispārējā stratēģija vienmēr jāfokusē uz cietušā drošību;
- 5) institūcijas uzskatāmas par sadarbības partneriem, kas darbojas, respektējot katras mērķus un metodes, un vienlaikus koordinējot intervenci cietušā interesēs.

Droša vide – sociāli un psiholoģiski

Droša palīdzības vide nozīmē tādu apstākļu radīšanu, kuros cietušais bez kauna un vainas sajūtas var runāt par pārciesto, izjūtot pieņemšanu un empātiju neatkarīgi no lietas apstākļiem.

Palīdzība cilvēku tirdzniecībā cietušajam bieži sākas ar nepieciešamību atklāt, apzināties un atzīt notikušo. Lai kurš speciālists arī būtu pirmā kontaktpersona, nākamais solis vienmēr ir cietušā motivēšana palīdzības saņemšanai un sadarbībai ar speciālistiem (policisti, sociālie darbinieki, bāriņtiesas, psihologi u.c.). Īpaši tad, ja cietušais vēlas saglabāt notikušo noslēpumā un uzticēties tikai vienai kontaktpersonai, tikai sadarbība ar speciālistu komandu var izmainīt viņa stigmatizāciju un “iestrēgšanu” upura lomā ar visām psihotraumatiskajām sekām.

Nākamais praktiskais solis vienmēr būs drošas sociālās vides veidošana. Tas nozīmēs gan reālistisku draudu izvērtēšanu un upura pasargāšanu no vardarbīgo personu (vervētāju, izmantotāju) iespējamiem uzbrukumiem, gan konfidencialitātes un, ja tas iespējams, tuvo cilvēku atbalsta nodrošināšanas, gan upura subjektīvi izjusto baļu un panikas mazināšanas, nepieciešamības gadījumā nodrošinot pavadonību. Tikai drošos apstākļos var sākties rehabilitācija un traumatiskās pieredzes pārstrāde.

Speciālistu sadarbība ar cietušo iespējama, ja visi saskarsmes dalībnieki – kā cietušais, tā speciālisti – jūtas droši. **Ja cietušais vai speciālists nejūtas droši** un izjūt trauksmi, bailes un, iespējams, pat naidu uz baļu radītāju, tas cenšas mazināt savu trauksmi:

- tiecoties pēc dominēšanas (emocionāli – agresīvi, intelektuāli vainojot, sociāli – piesaucot „pildspēku”),
- pakļaujoties (pielāgojot informāciju, gaidot „norādījumus”),
- izvairoties (neatklājot informāciju, atsakoties no kontakta).

Speciālistam kā saskarsmes „veselīgajai pusei” nākas uzņemties atbildību kā par savu, tā arī par klienta drošuma izjūtu.

Daži paņēmieni droša kontakta saglabāšanai ir jebkura profesionāla pamatiemaņu arsenālā:

- situācijai atbilstoša attieksme (upura spriedzes, jūtīguma un ievainojamības respektēšana),
- konkrēta saruna, nelietojot žargonu, sarkasmu,
- uzmanīgi lietot humoru, pārnesto nozīmi, abstrakcijas, vispārināšanu,
- aktīvā klausīšanās (ieskaitot spriedzes un emociju atspoguļošanu, satura atspoguļošanu) bez vērtēšanas,
- speciālista un klienta aktivitātes saskaņošana (nespiežot uz aktivitāti depresīvo vai apjukušo, ar pacietību izturot dusmīgo vai histērisko).

10. Sociālais darbs ar cilvēku tirdzniecībā cietušām personām

Veicināt pozitīvu personīgo pieredzi un sniegt pietiekami plašu informētību – tāds varētu būt speciālista ieguldījums, kas virzīts uz sadarbību un uzticēšanos valsts un pašvaldību institūcijām un starptautiskām organizācijām

Lai sociālie darbinieki varētu atjaunot no cilvēku tirdzniecības cietušās personas sociālo funkcionēšanu, ir svarīgi apzināt to personu loku, kuri visbiežāk kļūst par cilvēku tirgotāju upuriem. Sociālo riska grupu, kuras varētu ciest no cilvēku tirdzniecības, un to problēmu loka pārzināšana norādīs sociāliem darbiniekiem tās personas, kurām būtu jāpievērš papildus uzmanība un kurām sarežģītās dzīves situācijās būtu nepieciešama profesionālu palīdzība.

Eiropas Padomes Ministru komitejas rekomendācijā dalībvalstīm par tirdzniecības upuriem tiek atzītas šādas personas :

- » personas, kuras bijušas vai ir pakļautas vardarbībai, amatu pilnvaru pārsniegšanai vai iebiedēšanai, šīm parādībām esot par pamatu procesam, kurš novedis pie viņu seksuālās izmantošanas;
- » personas, ko piekrāpuši organizatori/tirgotāji un kas ticējušas, ka noslēgušas izdevīgu darba līgumu, kas nav saistīts ar seksa industriju, vai līgumu par parastu darbu;
- » personas, kas apzinājušās organizatoru/tirgotāju patiesos nodomus un iepriekš piekritušas seksuālai izmantošanai, jo atradušās neaizsargātā situācijā. Upuru neaizsargātības izmantošana tādejādi skaidri ietverta kā viens no cilvēku tirdzniecības komponentiem.

Savukārt, dažos ārvalstu ziņojumos (Zviedrija, Dānija) kā potenciālas cilvēku tirdzniecības upuru riska grupas ir minētas šādas :

1. cilvēki, kas dzīvo ļoti nabadzīgās valstīs;
2. vientuļās mātes;
3. bērni, sevišķi bāreņi, bezpajumtnieki un ielas bērni;
4. jauniņi līdz 25 gadu vecumam;
5. cilvēki, kuri dzīvo kara zonās;
6. cilvēki ar zemu izglītības līmeni;
7. etniskās minoritātes.

Pētījumi parāda, ka riska grupas var būt arī :

- “Meitenes, kuras ir tikušas izvarotas, un nodarbojās ar prostitūciju, ticot, ka tas ir tas, ko viņas ir pelnījušas.
- Sievietes un bērni, kuri cieš no vardarbības, no seksuālas uzmākšanās, un tikuši arī agrāk ļaunprātīgi izmantoti”.¹⁰⁵

¹⁰⁵ A Resource Book for Working Against Trafficking in Women and Girls: Baltic Sea Region: 3rd Edition, By Kvinnoforum, Stockholm, 2002., 83 lpp.

Ikviens iepriekšminētais cilvēku tirdzniecības upura sociālais portrets parāda, ka “ir grūti precīzi definēt potenciālos upurus. Nelegālam darbam tiek pakļauti cilvēki, jo ir ļoti liela starpība starp vēlmēm un iespējām, kas neļauj veikt legālu darbu un liek strādāt nelegāli.” ¹⁰⁶

Dažādos literatūras avotos aprakstītie cilvēku tirdzniecības upuru portreti liek domāt, ka šie cilvēki savas neaizsargātības dēļ viegli kļūst par cilvēku tirgotāju mērķi un parasti tiek pakļauti nedrošiem un nelikumīgiem dzīves vai darba apstākļiem. Jau esot tālu prom no mājām cilvēku tirgotāji vai darba devēji spiež potenciālos upurus nodarboties ar prostitūciju, strādāt pārmērīgi smagu darbu vai iesaistīties citās nelikumīgās darbībās.

10.1. No cilvēku tirdzniecības cietušas personas sociālās problēmas

“Tirdzniecības iespaids uz upuriem ir postošs. Arī tie, kuri paši ir piekrituši iesaistīties, visbiežāk negaida tik lielu ļaunumu un vardarbību. Šīs ietekmes lielums ir atkarīgs no izmantošanas galamērķiem. Liela un postoša ietekme tiek atstāta uz sievietes reproduktīvo un seksuālo veselību, sociālo un ekonomisko dzīvi. Šis „bizness” raksturojas ar vardarbību, izvarošanu, sišanu, piespiedu narkotiku lietošanu, ēdiena un miega trūkumu, slēpšanu un pat slepkavošanu. Sievietēm visbiežāk nav arī pieejama veselības aprūpe – viņas visbiežāk ir ieslēgtas vai arī ir atkarīgas no sutenera, vai atrodas nepārtrauktās bailēs, ka varētu tikt pārvestas no vienas vietas uz otru. Upuri tiek aizvesti tālu no pazīstamās vides. Visbiežāk cilvēku tirdzniecības upuri

¹⁰⁶ A Resource Book for Working Against Trafficking in Women and Girls: Baltic Sea Region: 3rd Edition, By Kvinnoforum, Stockholm, 2002., 83 lpp.

tiek pārvesti uz tām valstīm, kuru valodu tie neprot. Daudzi no upuriem tiek tik ļoti apkaunoti, ka tiem nerodas vēlēšanās atgriezties, ja arī viņi to varētu izdarīt.

Bērni, kuri piedzimst cilvēku tirdzniecībā nonākušajām sievietēm, tiek adoptēti, nodoti bāreņu namā vai arī tiek izmantoti cilvēku tirdzniecības nolūkiem”.¹⁰⁷

Ir svarīgi apzināties, ka cilvēku tirdzniecībai piemīt graužošs efekts uz sabiedrību un tās attīstību kopumā, tāpēc ir jāprot identificēt personas problēmas, un palīdzība cietušai personai jāsniedz profesionāli un tik ilgi, cik tā ir nepieciešama.

Jāpiezīmē, ka no cilvēku tirdzniecības cietušās personas multiplās problēmas netiks atrisinātas vienas vai dažu sesiju laikā, jo iegūtā psiholoģiskā trauma personai var likt notikušo pārdzīvot atkal un atkal, tāpēc šos klientus var saukt par **ilgtermiņa sociālā darbinieka klientiem**.

Lai cietušai personai varētu sniegt nepieciešamo palīdzību, būtu jāzina, kādas problēmas ir raksturīgas konkrētai mērķa grupai un kādas sekas cilvēku tirdzniecība atstāj ne tikai uz klienta garīgo, bet arī uz fizisko stāvokli, uz viņa sociālo situāciju un turpmāko dzīvi, tāpēc turpmāk apskatīsim praksē biežāk identificētās cietušās personas problēmas.

107 A Resource Book for Working Against Trafficking in Women and Girls: Baltic Sea Region: 3rd Edition, By Kvinnoforum, Stockholm, 2002., 83 lpp.

10.2. Cilvēku tirdzniecības ietekme uz upura fizisko veselību

Visacīmredzamākās fiziskās sekas ir lielais risks saslimt ar **seksuāli transmisīvajām slimībām (STS) un HIV/AIDS**. Bailes no AIDS klientu vidū ir veicinājušas seksa industrijai piedāvāt jaunas meitenes, kuras visticamāk vēl ir neskartas un nav inficētas ar HIV. Šīs jaunās meitenes tiek pakļautas sevišķam riskam. “Medicīniskie pētījumi apstiprina, ka, jo jaunāka ir meitene, jo uzņēmīgāka viņa var būt pret HIV infekciju.”¹⁰⁸

Laika periodā, kamēr cilvēku tirdzniecībā pakļautās personas tiek izmantotas seksuālo pakalpojumu sniegšanai vai piespiedu darbam, viņām **netiek nodrošināta pilnvērtīga veselības aprūpe**. Sekas ir nopietnas **hroniskas slimības**, kas bieži vien paliek neārstētas. **Negribētas grūtniecības un ļoti riskanti aborti** arī ir ļoti plaši izplatīti, un tam visam var būt letālas sekas.

“Fiziskais un emocionālais stress parasti rada nopietnas un ilgstošas veselības problēmas. To nosaka augstā mobilitāte, nepilnvērtīgs uzturs, laika apstākļiem nepiemērots apģērbs, **alkohols, narkotikas**.”¹⁰⁹

¹⁰⁸ Trafficking in Women and Prostitution in the Baltic States: Social and Legal Aspects; Helsinki: IOM, 2001., 351.

¹⁰⁹ Vilks A. Deviantoloģija (mācība par uzvedības sociālajām novirzēm); Mācību līdzeklis juridiskajām augstskolām un fakultātēm, izziņas avots plašam lasītāju lokam; Tiesu namu aģentūra, 2001., 341. lpp.

Apkopojot vairākos avotos minēto informāciju, zemāk izdalītas galvenās problēmas, kas ir aktuālas personai, kura tiek izmantota cilvēku tirdzniecības nolūkā vai ir tikko atbrīvota no gūsta:

1. psiholoģiskā trauma;
2. depresija;
3. pašnāvības mēģinājums;
4. seksuāli transmisīvās slimības un/vai HIV/AIDS;
5. neārstētas hroniskas saslimšanas;
6. negribēta grūtniecība;
7. nekvalitatīvi veikts aborts;
8. atkarība no alkohola un narkotikām;
9. materiālo līdzekļu trūkums (apģērbam, personīgo vajadzību apmierināšanai u.c.);
10. drošas dzīvesvietas trūkums;
11. atņemto vai pazudušo dokumentu atjaunosana u.c.

Ja sociālā darbinieka redzeslokā nonāk cilvēku tirdzniecības upuris ar iepriekšminētajām problēmām, profesionāļa pienākums ir palīdzības procesā iesaistīt arī citus profesionāļus, piemēram, medicīnas darbiniekus, psihologus un psihoterapeitus.

10.3. Sabiedrības attieksme pret cilvēku tirdzniecībā cietušo personu

Cilvēku tirdzniecība seksa industrijā atstāj kauna traipus uz upuri un viņa ģimeni. Tas upurim atgriešanos pie ģimenes padara sarežģītu, jo **ģimene, iespējams, vairs nevēlas to redzēt.**

Tā kā cilvēku tirdzniecība kā problēma Latvijā ir atpazīta nesen un speciālistu izglītošanās notiek tikai dažādu projektu ietvaros,

joprojām ir **nepietiekošs skaits speciālistu**, kuri būtu gatavi cietušai personai sniegt profesionālu palīdzību. Jo īpaši nozīmīga ir regulāra speciālistu izglītošana, jo katru gadu tiek identificētas jaunas cilvēku tirdzniecības formas.

Bieži vien **sabiedrības locekļu attieksme** pret upuri ir **nosodoša un atraidoša**, kas apgrūtina upura reintegrāciju. To varētu skaidrot ar nepietiekamu informāciju par cilvēku tirdzniecību un izglītības trūkumu sabiedrībā kopumā, kā arī zemo sabiedrības apziņas līmeni attiecībā uz šo problēmu.

Vēl sarežģītāk ir tad, ja tiek atklāts, ka upuris ir inficējies ar HIV. No cilvēku tirdzniecības cietusī persona šinī gadījumā cieš vismaz divas reizes smagāk, jo sabiedrības attieksme gan pret HIV/AIDS slimniekiem, gan pret cilvēku tirdzniecībā cietušām personām ir aizspriedumaina un nosodoša. Daļa sabiedrības uzskata, ka persona pati ir vainojama situācijā, kādā tā ir nonākusi, tāpēc tai pašai būtu savas problēmas arī jāatrisina, neiesaistot citus sabiedrības locekļus.

Iegūtā pieredze ar darbā iekārtošanos ārzemēs, kuras laikā cilvēks kļuvis par cilvēku tirdzniecības upuri, var atstāt **nelabvēlīgu ietekmi uz darba meklējumiem** savā zemē, tādējādi daudzi upuri, kuri ir atgriezušies mājās, var atkal kļūt par atkārtotas cilvēku tirdzniecības mērķiem.

Zemāk ir identificētas problēmas, ar kurām sastopas cietusī persona, kad tā atgriežas vai tiek atgriezta savā valstī:

1. sabiedrības negatīvā, nosodošā attieksme;
2. speciālistu, kuri varētu sniegt profesionālu palīdzību, trūkums;
3. ģimenes nespēja pieņemt un pārdzīvot smago notikumu;
4. neveiksmīgā darba pieredze, kas apgrūtina veidot jaunas darba attiecības.

Sekas, kas izriet no iepriekšminētajām problēmām, skar ne tikai cietušo indivīdu, bet arī sabiedrību kopumā, jo šajā situācijā klients nesaņem atbalstu ne no savas ģimenes, ne speciālistiem, ne no citiem sabiedrības locekļiem un institūcijām.

10.4. Cilvēku tirdzniecības ietekme uz sabiedrību

Neapšaubāmi cilvēku tirdzniecība ietekmē visu sabiedrību, jo tā ir ne tikai rupjš cilvēktiesību pārkāpums, bet arī nopietns organizētās noziedzības veids, kuram ir tendences pieaugt arvien iespaidīgākos apmēros.

Tomēr, mēģinot apkarot cilvēku tirdzniecību, bieži tiek piemirsta cilvēciskā dimensija. Galvenā nozīme drīzāk tiek piešķirta cīņai pret organizēto noziedzību un nelegālo iecelošanu, taču, lai novērstu cilvēku tirdzniecību, būtu jāaizsargā cietušās personas un tiesiskā ceļā jāvēršas pret tirgoņiem.

Cilvēku tirdzniecības sekas uz sabiedrību pagaidām nav pietiekami analizētas. Lai gan daudzas valstis cilvēku tirdzniecību ir atzinušas kā globālu problēmu, kas būtu risināma uz starpvalstu sadarbības pamata, tās tomēr neizmanto pietiekami iedarbīgus un regulārus līdzekļus, lai mazinātu kaitējumu, ko nodara cilvēku tirdzniecība valstu iedzīvotājiem. Arī cilvēku tirdzniecību

ierobežojošā likumdošana katrā valstī ir atšķirīga. Atšķirīga ir arī palīdzības sniegšana cilvēku tirdzniecības upuriem, tāpēc bieži vien, nesaņēmuši pietiekamu un kvalitatīvu palīdzību, upuri nespēj uzsākt normālu dzīvi un nevar pilnvērtīgi integrēties sabiedrībā. Tāpat cilvēku tirdzniecība ir cieši savīta kopā ar citām noziedzīgajām darbībām, kā narkotiku tirdzniecība, nelegālās azartspēles, ieroču tirdzniecība un nelikumīgi iegūtās naudas atmazgāšana.

Turklāt HIV/AIDS, seksuāli transmisīvās slimības un infekciozā hepatīta izplatība apdraud sabiedrības veselību visās valstīs - gan tajās, cauri kurām ved upurus, gan tranzītvalstīs, gan mērķvalstīs.

Lai novērstu cilvēku tirdzniecību, visām pasaules valstīm būtu nepieciešams apvienoties kopējā sadarbības tīklā, kā arī izstrādāt vienotu stratēģiju šī smagā cilvēktiesību pārkāpuma ierobežošanai.

V. Sociālais darbinieks kā atbalsta resurss cilvēku tirdzniecības situācijās

11. Sociālajam darbiniekam nepieciešamās zināšanas, prasmes un vērtības, risinot cilvēku tirdzniecības upuru sociālās problēmas

Darbs ar cilvēku tirdzniecības upuriem praksē devis profesionālu skatījumu uz sociālā darbinieka personības un vērtību sistēmas nozīmi, tāpēc turpinājumā tiks izdalītas sociālam darbiniekam nepieciešamās zināšanas, prasmes un vērtības, kā arī pamatota to nepieciešamību darbā ar cilvēku tirdzniecības upuriem.

Lai sociālais darbinieks veiksmīgi varētu strādāt ar cilvēku tirdzniecības upuriem, viņam būtu nepieciešamas sekojošas **zināšanas** (izdalītas svarīgākās zināšanas):

- 1. zināšanas par cilvēku tirdzniecības problemātiku** – piemēram, izpratne par jēdzienu “cilvēku tirdzniecība”; likumdošanas pārzināšana, kas saistīta ar cilvēku tirdzniecības ierobežošanu Latvijā; spēja atpazīt potenciālo upuru riska grupas; cilvēku tirdzniecības tendences un veidi;
- 2. zināšanas par prostitūciju** – prostitūcijas veidi, iemesli; prostitūciju ierobežojošā likumdošana, iespējamās riska grupas;
- 3. zināšanas par veselības aprūpes sistēmu un pieejamiem pakalpojumiem Latvijā** - STS un HIV/AIDS ārstēšanas iespējas; ārstniecības iestāžu adreses un tālruni;

- 4. zināšanas par valsts un nevalstiskām organizācijām, kas veic preventīvo darbu par cilvēku tirdzniecības jautājumiem, kā arī sniedz pakalpojumus cilvēku tirdzniecības upuriem** – organizāciju atrašanās vieta, tālruni, sniegto pakalpojumu apraksts;
- 5. zināšanas par citu valstu likumdošanu** – bieži vien citu valstu pieņemtā likumdošana var saasināt konkrēto problēmu pārējās valstīs, piemēram, vēl joprojām izpratne par fiktīvām laulībām ir atšķirīga Eiropas valstīs;
- 6. zināšanas par citu valstu sociālo darbinieku profesionālo darbību darbā ar šiem klientiem** – pieredzes apmaiņa ar tām institūcijām, kurās notiek reāls darbs ar upuriem;
- 7. zināšanas par sociālo pakalpojumu veidiem, to nodrošināšanas procesu un vidē pieejamiem resursiem** – informācija par sociālās palīdzības iespējām;
- 8. zināšanas sociālajā likumdošanā** – palīdzība upurim būtu sniedzama atbilstoši pastāvošajai sociālai likumdošanai (MK Noteikumi Nr.889);
- 9. zināšanas par starpprofesionāļu komandas izveidošanu un attīstību** – cilvēku tirdzniecības problēmas sarežģītība parāda arī citu profesionāļu nepieciešamību iesaistīties problēmas risināšanā;
- 10. zināšanas par intervēšanas pamatprincipiem un intervijas gaitu** – prasmīgi vadīta intervija veicina sadarbību starp sociālo darbinieku un klientu;
- 11. svešvalodu zināšanas** – ārzemju pieredze rāda, ka cilvēku tirdzniecībai ir starptautisks raksturs, kas neizslēdz citu tautību cilvēku tirdzniecības upuru ierašanos arī Latvijā;

12. zināšanas par brīvprātīgo kustību Latvijā – brīvprātīgie ir neatsverams sociālo darbinieku resurss. Veicot uzticētos pienākumus, brīvprātīgie var iesaistīties personas rehabilitācijas programmas īstenošanā;

13. zināšanas par darbu ar vardarbības upuriem – Ja persona ir cietusi no vardarbīgas rīcības, tā ne vienmēr būs gatava par šo faktu runāt, tāpēc sociālajam darbiniekam būtu nepieciešams zināt pazīmes, pēc kurām var atpazīt vardarbībā cietušu personu.

Turpinājumā tiek izdalītas tās **prasmes**, kuras būtu svarīgākās darbā ar konkrēto mērķa grupu:

1. Identificēt šķēršļus, kas varētu traucēt risināt šo problēmu – Ja sociālais darbinieks spēj saskatīt šķēršļus, kas varētu traucēt risināt sociālo gadījumu, viņam ir iespēja samazināt to ietekmi uz gadījuma risināšanu. Risinot sociālo gadījumu ar cilvēku tirdzniecības upuriem, varētu minēt sekojošus šķēršļus:

- ❖ pieredzes trūkums darbā ar šiem klientiem;
- ❖ profesionāļu un starpprofesionāļu komandas trūkums, kas varētu iesaistīties darbā ar konkrēto klientu;
- ❖ medicīnas darbinieku paviršā attieksmē pret klientu;
- ❖ attieksmes maiņa pret klientu, uzzinot, ka klients ir sniedzis seksuālus pakalpojumus;
- ❖ stereotipi par prostitūcijā iesaistītām personām, to dzīves modeli;
- ❖ konfidencialitātes neievērošana no citu speciālistu puses;
- ❖ anonīmā dzīvokļa trūkums;
- ❖ materiālo resursu trūkums (iztikai, medicīnas pakalpojumiem u.c.).

- 2. Izmantot jaunas, radošas pieejas cilvēku tirdzniecības problēmu risināšanai** – Par cilvēku tirdzniecību kā problēmu Latvijā sākts runāt ir pavisam nesen, tāpēc reālā situācija liek sociālam darbiniekam izvēlēties problēmas risināšanai vidē pieejamos resursus, kā arī radoši tos pārveidot un pielāgot tieši konkrētajam klientam, jo īpaši, ja resursu pieejamība ir limitēta.
- 3. Vērot un interpretēt klienta verbālo un neverbālo informāciju** – Bieži neverbālā informācija ir pretrunā ar to, ko pasaka klients un otrādi. Interpretēt iegūto informāciju speciālistam ir jāmācās visu mūžu. Novērojumi praksē – Klients bieži izvēlas slēgto pozu, adaptācijas (pielāgošanās) žestus, balss intonācija ir bikla un nedroša. Klienti mēdz stāstīt to, ko sociālais darbinieks vēlētos dzirdēt, nevis to, kā patiesībā ir.
- 4. Atspoguļot jūtas un pārfrāzēt klienta teikto** – Novērojumi praksē – Klients uzsver, ka neviens nespēj saprast, kādas situācijas viņam ir nācies pārdzīvot, un tādēļ neviens nevar “ielīst viņa ādā”. Šīs prasmes īstenošanā ļoti liela nozīme ir sociālā darbinieka empātijas spējai. Iejusties otra cilvēka situācijā un tajā pašā brīdī it kā no malas paskatīties uz problēmu. Ja sociālam darbiniekam piemīt empātija, viņš spēs precīzi un saprotami pārfrāzēt klienta teikto, palīdzot viņam savādāk paskatīties uz savu situāciju.

5. Atbalstīt un iedrošināt klientu līdzdarboties savas situācijas mainīšanās - Novērojumi praksē - Tā kā bieži cilvēku, kurš ir cietis no nelegālās tirdzniecības, ir maldinājuši draugi vai citi cilvēki, kam viņš bija uzticējies, cilvēku tirdzniecības upuris var neuzticēties nevienam, kas piedāvā palīdzību. Lai šo prasmi varētu pielietot praksē, sociālam darbiniekam ir jāiegūst klienta uzticība. Tam reizēm ir nepieciešams ilgs laiks, tomēr bez iegūtās klienta uzticēšanās sociālam darbiniekam būs grūti sniegt nepieciešamo atbalstu. Klienti vēlas sevi pasargāt un baidās runāt patiesību. **Ir augstu jānovērtē klienta uzticēšanās sociālajam darbiniekam.**

6. Savākt, apstrādāt, sistematizēt iegūto informāciju, lai veiktu sociālā gadījuma novērtējumu – Tā kā sociālie gadījumi ar cilvēku tirdzniecības upuriem tiek risināti ilgstošā laika periodā (6 mēneši – 2 gadi, reizēm pat vēl ilgāk), ir regulāri jāizmanto minētā prasme. Tas mobilizē un kontrolē pašu sociālo darbinieku, lai mērķtiecīgi izmantotu gan savus, gan klienta resursus situācijas uzlabošanai. Novērojumi praksē – Klienti ir samulsuši par izveidojušos situāciju, tāpēc sociālās informācijas vākšana ir ilgstoša.

7. Attīstīt klienta resursus – Svarīgi apzināt esošos un klientam nepieciešamos resursus un motivēt viņu tos attīstīt. Novērojumi praksē - Radītā krīze ir līdz minimumam samazinājusi klienta spēju saskatīt savus resursus, kas viņam varētu noderēt, praktiski risinot pat visparastākās dzīves situācijas. Piedzīvotās krīzes rezultātā var veidoties personības regresija - nepietiekams personības briedums, kas raksturojās ar daudzu sociālo pamatprasmju trūkumu. Jāiegulda darbs šo sociālo prasmju atjaunošanai.

- 8. Izveidot starpprofesionāļu komandu** – Gadījumu risināšana parāda, ka sociālajam darbiniekam nebūtu vienam jāuzņemas problēmas, kas saistītas ar cilvēku tirdzniecības ierobežošanu un upuru rehabilitāciju, risināšana, tāpēc mērķtiecīgi būtu piesaistāmi citu profesiju pārstāvji. Novērojumi praksē - Tā kā šie gadījumi viens no otra ļoti atšķiras un katram gadījumam ir nepieciešams piesaistīt individuālus resursus, tad katra gadījuma risināšanai varētu tikt pieaicināti dažādi profesionāļi, tomēr ir nepieciešams viens koordinators, kas būtu atbildīgs par vidē esošo resursu piedāvājumu un izmantošanas iespējām. Šāda loma visbiežāk tiek uzticēta sociālajam darbiniekam.
- 9. Izmantot konfrontāciju darbā ar klientu** – Konfrontēt klientu ir iespējams tikai tad, ja viņš uzticas sociālam darbiniekam, ja klients jūt empātisku attieksmi pret sevi. Novērojumi praksē - No konfrontēšanas būtu jāizvairās klienta emocionālo pārdzīvojumu laikā. Pēc konfrontācijas negaidīt tūlītējas izmaiņas, jo tā veido klienta izpratni par situāciju.
- 10. Attīstīt intervēšanas prasmes, prasmes mērķtiecīgi un ar izpratni klausīties klientā** – Uzmanības pievēršana, aktīvā klausīšanās, izpratne, empātija, veicināšana un informācijas apkopošana būtu svarīgākās intervēšanas procesā pielietojamās prasmes, kuras attīstāmas, pieaugot darba pieredzei. Novērojumi praksē – Arī tad, ja klients ir tikšanās iniciators, viņam ir grūti uzsākt sarunu par nepatīkamām tēmām. Ja klients nespēj pats sarunu vadīt, viņam rodas sajūta, ka ļaunprātīgi izmanto sociālā darbinieka laiku. Šajā gadījumā ir ļoti svarīgi uzņemties iniciatīvu intervijas vadīšanā tieši sociālajam darbiniekam, jo sarunas veiksmīga turpināšana var iedrošināt klientu pateikt tikšanās galveno iemeslu.

11. Respektēt klienta vērtību sistēmu, lai pilnīgāk izprastu viņa pasaules uztveri – Svarīgi ievērot principu “sākt no tās vietas, kur atrodas klients”. Sociālā darbinieka ekspektācijas par klientu var neatbilst paša klienta cerībām attiecībā uz sevi un savu problēmu. Ja sociālais darbinieks neizprot klienta vērtību sistēmu, ir iespējama vilšanās kā no sociālā darbinieka, tā klienta puses.

12. Prast aizstāvēt klienta tiesības, intereses – Klienta sociālo prasmju un zināšanu trūkumu dažādās sfērās var izmantot negodīgi cilvēki un pat amatpersonas, tāpēc šī sociālā darbinieka prasme varētu palīdzēt klientam atrisināt sarežģītās situācijas. Novērojumi praksē apstiprina, ka krīzes situācijā esošam cilvēkam ir likti parakstīt svarīgi dokumenti, tādējādi atņemot tiesības, piemēram, uz apdzīvojamo platību. Sociālajam darbiniekam šinī situācijā jābūt gatavam aizstāvēt klienta intereses valsts institūcijās.

13. Noteikt palīdzības procesa nobeiguma fāzi – Ikvienas novērtējuma fāzes beigu posmā ir iespējams runāt ar klientu par visa procesa nobeigumu, tomēr jāparedz, ka šķiršanās var izraisīt klienta regresiju, tāpēc būtu lietderīgi ar cilvēku tirdzniecības upuriem pēc akūtas palīdzības sniegšanas uzturēt regulārus kontaktus un nepieciešamības gadījumā tikties ar klientu, lai viņu stiprinātu.

14. Veidot specifiskas sabiedrības izglītošanas programmas, organizēt un vadīt diskusijas par cilvēku tirdzniecības tēmu – Ja mēs vēlamies, lai speciālisti un sabiedrība būtu informēta par cilvēku tirdzniecības jautājumiem, tad tieši tām personām, kurām ir dažāda veida pieredze šinī jautājumā, būtu jāpiedalās izglītojošo programmu izstrādāšanā, diskusiju un kampaņu

organizēšanā. Tikai paceļot šo problēmu valstiskā līmenī, varam cerēt uz cilvēku tirdzniecības ierobežošanu un upuru profesionālu rehabilitāciju. Kā viens no speciālistiem, kurš varētu veikt izglītojošo darbu gan klientu, gan savu kolēģu – sociālo darbinieku vidū, ir sociālais darbinieks, kuram ir pieredze darbā ar cilvēku tirdzniecības upuriem.

15. Iepazīties ar starpkultūru komunikācijas jautājumiem, lai izprastu cilvēku tirdzniecības upura situāciju, ja tā ir bijusi piespiesta noslēgt fiktīvo laulību ar trešo valstu valstspiederīgo. Novērojumi praksē parāda, ka darbā ar trešo valstu pilsoņiem ir jābūt kultūrkompetencei, jāpārzina citas kultūras pasaules uztvere, izpratne par pienākumiem, savu un citu tiesību traktējumos, sieviešu tiesībām citā kultūrā.

Lai arī, apskatot sociālajam darbiniekam nepieciešamās zināšanas un prasmes, jau nedaudz tika atklāta sociālā darbinieka personīgo īpašību nozīme, tomēr turpmāk tekstā tiek uzsvērtas **vērtības**, kuras būtu svarīgas sociālajam darbiniekam, ja viņš vēlētos strādāt ar cilvēku tirdzniecības upuriem:

- » **Cieņa pret savu klientu** – Sava klienta cienīšana un “mīlēšana” palīdzēs veidot attiecības, kuru rezultātā būs iespēja celt klienta pašapziņu, kas ir ļoti būtiska tieši cilvēku tirdzniecības upuriem.
- » **Nenosodoša attieksme** – sociālais darbinieks bieži vien ir vienīgais, kurš pieņem cilvēku tādu, kāds viņš ir, nenosoda, nevaino klientu par viņa darbību vai bezdarbību esošajā situācijā.

- » **Morāla izturība un pacietība** – šīs īpašības ir svarīgas, lai sociālais darbinieks varētu ar cilvēku tirdzniecības upuri veidot prasmīgas attiecības, jo sociālā problēma – cilvēku tirdzniecība – un tās radītās sekas būs risināmas ilgā laika periodā.
- » **Empātija** – otra cilvēka jūtu pasaules izpratne, lai varētu izprast ne tikai to, ko klients pasaka, bet arī to, ko viņš nevar vai nevēlās teikt. Ja klients jutīs šo empātisko attieksmi pret sevi, viņš brīvi ļausies dažādo emociju izpausmei. Klientam ir būtiski šīs emocijas izrādīt un iemācīties tikt ar tām galā.
- » **Spēja glabāt klienta noslēpumus** – Klienta noslēpums jāglabā tik ilgi, cik ilgi to vēlas klients, tomēr noslēpuma glabāšana nedrīkst traucēt citiem speciālistiem veikt izmeklēšanas un palīdzības procesu.
- » **Mērķtiecība un organizētība** – sociālais darbinieks pēc tikšanās ar cilvēku tirdzniecības upuri veido rehabilitācijas programmu, kura ietver konkrētus īstermiņa un ilgtermiņa mērķus, kas vērsti uz klienta situācijas uzlabošanu. Tas mobilizē un organizē gan sociālo darbinieku, gan klientu. Sociālais darbinieks, pielietojot šīs īpašības, ir kā piemērs savam klientam, kuram bieži vien ir grūtības mērķtiecīgi organizēt savu dzīvi pēc traumatiskā gadījuma.
- » **Godīgums un atklātība** – Sociālajam darbiniekam vienmēr ir jābūt godīgam pret savu klientu, jo tas vairo klienta uzticību, īpaši tāpēc, ka klientu bieži vien ir maldinājuši apkārtējie cilvēki, un viņam ir zudusi ticība jebkuram cilvēkam.

- » **Optimisms, pozitīva attieksme pret dzīvi** – Atbalstīt savu klientu sociālais darbinieks varēs tikai tad, ja nākotni pats spēs saskatīt gaišu un cerīgu, tomēr jāatceras, ka pārlietu liels optimisms attiecībā uz klientu un klienta situāciju var radīt nepamatotas ilūzijas par visu problēmu atrisināšanu.
- » **Drosme** – Cilvēku tirdzniecība ir krimināla darbība ar visām no tā izrietošām sekām, tāpēc sociālam darbiniekam ir jāapzinās iespējamais risks, uzsākot darbu ar upuri.
- » **Prasme distancēties no klienta problēmām** – Lai sociālais darbinieks varētu sniegt kvalitatīvu palīdzību, viņam uz klienta problēmām būtu jāskatās “it kā no malas”, tomēr tajā pašā laikā empātiski izjust klienta reakcijas uz piedāvāto alternatīvu. Tas nepieciešams arī tādēļ, lai sociālais darbinieks “nedzīvotu” klienta dzīvi, bet būtu blakus brīdī tad, kad klients risina savu problēmsituāciju.
- » **Gatavība uz dažādām neplānotām, neordinārām klienta darbībām** – Kamēr klients “pārbauda” sociālā darbinieka patiesos mērķus un patieso vēlmi viņam palīdzēt, klients bieži vien rīkojās neatbilstoši situācijai. Sociālā darbinieka darbībai jābūt vērstai uz klienta rīcības izpratni, spēju izanalizēt, kāpēc klients tā rīkojās. Pēc šādām rīcībām ļaut klientam tās “izspēlēt” savādāk.

12. Speciālista loma un vajadzības

Speciālista loma rehabilitācijas procesā nosacīti sadalāma trijos aspektos:

- 1) tiešā palīdzība atbilstoši speciālista profilam;
- 2) klātbūtne un atbalsts;
- 3) cietušā resursu aktivizēšana un stiprināšana.

Tiešajai palīdzībai vienmēr jābilst speciālista profilam un jābūt speciālista kompetenču ietvaros. Policijas darbinieka veiktā izmeklēšana saistīta ar vardarbīgā noteikšanu, pierādījumu apkopošanu, tiesiskuma un drošības uzturēšanu. Jurista pienākumi saistīti ar palīdzību cietušajam izmantot viņa tiesības. Psihologa vai psihoterapeita kompetencē būs traumatiskās pieredzes pārstrāde, personības resursu aktivizēšana un nostiprināšana. Sakarā ar to, ka pārciestā vardarbība rada somatiskas un psihosomatiskas sekas, speciālistu komandā vienmēr būs vajadzīgi mediķi. Sociālais darbinieks gandrīz vienmēr kā gadījuma vadītājs uzņemsies visu cietušā vajadzību izpēti, to apmierināšanas koordinēšanu un palīdzību cietušajam no jauna iesaistīties sabiedrībā.

Ne mazāk svarīgs aspekts ir **klātbūtne un atbalsts**. Visbiežāk cietušais pie speciālista ir vērsies, izjūtot krīzi un nespēju sakārtot savu dzīvi. Krīzes apzinātā daļa var saistīties ar materiālu zaudējumu, juridiskām problēmām, drošības zuduma, fiziskās veselības traucējumiem vai psiholoģiskām problēmām. Cietušais krīzi var saistīt ar savu upura lomu cilvēku tirdzniecībā vai arī censties to noliegt vai noslēpt.

Nereti cietušais izgāž dusmas uz palīdzības sniedzēju, kuram nākas saprast, ka dusmu pamatā ir frustrācija un cietušā nespēja tikt galā ar savām problēmām. Ir labi, ja speciālists var sev pateikt: „Neuztver to personīgi! Patiesais dusmu mērķis ir ciešanu avots.”

Krīzes intervence¹¹⁰ neparedz visu problēmu atrisināšanu. Tās mērķis ir ar iejūtīgu sapratni un emocionālu, nomierinošu atbalstu iespējami ātri palīdzēt sasniegt emocionālu atvieglojumu un atjaunot līdzsvaru, kāds bija pirms krīzes. Pēc kontakta izveidošanas ar cietušo, kas ietver iepazīšanos, līdzjūtības izrādīšanu, procesa izskaidrošanu un drošības garantēšanu, vispirms noskaidrojams, kas notika. Tas nozīmē cietušā stāstījuma uzklaušāšanu – pirmajā reizē bez pārtraukšanas, pēc tam jautājot detalizēti un noskaidrojot notikušā hronoloģiju, dalībniekus, darbības.

Tā kā krīze bieži saistās ar sajūtu par kontroles vai pat sevis zaudēšanu, tad cietušajam ir svarīgi atjaunot kā kontaktu ar realitāti, izstāstot un sakārtojot savā atmiņā pārciesto, tā arī ar sevi, apzinoties savas domas, sajūtas, emocijas, reakcijas, izmaiņas. Tādēļ ir vērts jautāt par to, kādas bija pirmās domas pēc notikušā, kas ietekmēja visvairāk, ko visgrūtāk pieņemt, kas mainījies pēc notikuma – emocijas, uzvedība, attieksme. Tikai pēc tā vērts runāt par to, ko darīt tagad, ieskaitot to, kā parūpēties par sevi. Tad krīzes intervences loģisks noslēgums ir speciālista sniegtā informācija par palīdzības iespējām un, ja cietušais to pieņem, noruna par palīdzības saņemšanu un cietušā paša līdzdalību rehabilitācijas procesā.

¹¹⁰ Bite. I. (2003) Krīzes intervence. Lekcijas LU PPMF klīniskās psiholoģijas studentiem (nepublicēts) Turpmāk Bite, 2003

Cietušā resursu aktivizēšana un stiprināšana speciālista un klienta (resp., cietušā) sadarbībā ir nozīmīgs speciālista darbības fokuss. Lai aptvertu visas iespējamās resursu sfēras, speciālists var izmantot drošumspējas jēdzienu¹¹¹. Drošumspēja tiek definēta kā indivīda spēja nenonākt nedrošā situācijā un nezaudēt drošības sajūtu, bet, ja tas noticis, drošību un drošības sajūtu atgūt. Svarīgi ir apzināties divu konceptu atšķirību – fiziskā drošība un subjektīvā drošības izjūta. Cilvēki ar zemu drošumspēju riskus un iespējas uztvers kā apdraudošus, potenciāli traumatiskus, tie radīs trauksmi, izsīkumu, depresiju. Cilvēkiem ar augstu drošumspēju līdzīgi apstākļi ļaus aktīvi darboties, lai sevi pasargātu, mainītu apkārtējo vidi, gūtu mācību no piedzīvotā vai atvērtu jaunas iespējas.

Speciālista rūpes par efektivitāti jeb supervīzija

Supervīzija ir konsultatīvs atbalsts jautājumos, kas saistīti ar darbu un profesionālo darbību. Profesionālās efektivitātes paaugstināšana ir supervīzijas galvenais rezultāts, kas var ietvert profesionālo robežu apzināšanos, rīcības alternatīvu atrašanu konkrētās darba situācijās, attiecību veidošanu ar kolēģiem, padotajiem, klientiem, sadarbību komandā, darba stratēģijas, stresa faktoru un izdegšanas mazināšanu un citus jautājumus, kas aktualizējas ikdienas darbā.

Pastāvīga un ilgstoša saskarsme ar cilvēku tirdzniecībā cietušajiem ir saistīta ar profesionālu un psiholoģisku spriedzi speciālistiem. Izvēloties palīdzējo profesiju, speciālistam nākas

¹¹¹ Kalniņa, A., Meņšikovs, V., Sebre, S., Bite, I., Zīverte, L., Austers, I., Zilinska, Dz., Ozoliņa, Z., Dukāts, I., (2003) Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2002/2003. Cilvēkdrošība. www.un.lv, Turpmāk Kalniņa un citi, 2003

fokusēties uz sava klienta vajadzībām, veidojot attiecības, kas atšķiras no ikdienišķajām¹¹². Speciālistam var rasties šaubas par savu izvēli palīdzības stratēģijā vai metodēs. Gadījuma risināšanā var rasties ētiskie konflikti. Klients var nepieņemt palīdzību, attiecībās ar speciālistu paužot pretestību vai pat noraidījumu. Speciālista un klienta socializācija, sociālkulturālā vide, mērķi, vajadzības vai vērtības var būtiski atšķirties. Šādu attiecību spriedze var veicināt speciālista izdegšanu. Turklāt klienta problēma var „uzrunāt” speciālista paša dzīves pieredzi vai neatrisinātos konfliktus. Tādēļ speciālistam un speciālistu komandai nepieciešama regulāra **supervīzija**¹¹³. Pat darbā ar visgrūtākajiem klientiem supervīzija ir veids, kā meklēt un atrast jaunas iespējas, atklāt nepieciešamās zināšanas un saņemt atbalstu. Supervīzija palīdz izprast klientu, sevi un attiecības ar klientu, uzstādīt reālistiskus rehabilitācijas mērķus un realizēt tos, apzināties savas kļūdas un mācīties no tām. Supervīzija palīdz profesionālajā izaugsmē, tas ir, palīdz būt efektīvākam savā darbā.

112 Hawkins, P., Sholet, R. (2000) Supervision in the Helping Professions. Buckingham, Philadelphia: Open University press. Turpmāk Hawkins, Sholet, 2000

113 <http://www.supervizija.lv/lv/par-superviziju/>

13. Institūciju kontakti

Lai uzlabotu savu sociālo situāciju, persona nereti pieņem piedāvājumu doties darbā uz ārzemēm. Savukārt, uzmanības pievēršana klienta nejaušam izteikumam par darbu ārzemēs, ļaus sociālam darbiniekam sniegt preventīvo informāciju, kas varētu pasargāt personu no nokļūšanas sarežģītās situācijās ārvalstīs.

Institūcijas Latvijā:

Valsts policija – vēršoties personīgi jebkurā Valsts policijas iecirknī ar iesniegumu, norādot datus par sevi, pārkāpuma būtību vai nosūtot iesniegumu Valsts policijai pa pastu (Rīgā, Čiekurkalna 1.līnijā 1, k-4, LV – 1026), vai e-pastu kanc@vp.gov.lv, izmantojot elektronisko parakstu. Valsts policijas Galvenās Kriminālpolicijas pārvaldes Organizētās noziedzības apkarošanas pārvaldes

3. nodaļa cīņai pret cilvēktirdzniecību un sutenerismu tālrunis 67075344. Zvanīt uz **112 vai 110**, ja nepieciešama tūlītēja policijas palīdzība.

Valsts darba inspekcija – vēršoties personīgi ar iesniegumu Valsts darba inspekcijā Rīgā (Kr.Valdemāra ielā 38 k-1, Rīgā) vai jebkurā reģionālajā Valsts darba inspekcijā), norādot datus par sevi, darba devēju un pārkāpuma būtību vai nosūtot iesniegumu pa pastu (Kr. Valdemāra ielā 38 k-1, Rīgā, LV-1010), vai e-pastu vdi@vdi.gov.lv, izmantojot elektronisko parakstu. (Iespēja ziņot arī anonīmi Valsts darba inspekcijas mājaslapā www.vdi.gov.lv).

Valsts darba inspekcijas anonīmais uzticības tālr. 67312176 Valsts darba inspekcijas konsultatīvais tālrunis 67186 522 vai 67186523

Sociālās integrācijas valsts aģentūra

Dubultu prospekts 71, Jūrmala, LV-2015

+371 6776890, siva@siva.gov.lv

Biedrība „Patvērums „Drošā māja””

(Lāčplēša ielā 75, Rīgā) – nodrošina sociālās rehabilitācijas pakalpojuma sniegšanu.

Tālrunis: +371 67898343

E-pasts: drosa.maja@gmail.com.

Mājaslapa: www.patverums-dm.lv

24/7 Uzticības tālrunis cilvēku tirdzniecības mazināšanai:

+371 28612120

Zvanot uz diennakts tālruni (+371) 28612120, ikviens var saņemt informāciju par nepieciešamo rīcību konkrētajā situācijā un izmantot to, kā vienu no resursiem, ja ir nepieciešama palīdzība cilvēku tirdzniecības gadījumos Latvijā vai ārvalstīs.

Biedrība “Resursu centrs sievietēm “Marta””

(Matīsa iela 49-3, Rīgā) – nodrošina valsts sociālās rehabilitācijas pakalpojuma sniegšanu . Tālrunis: 67378539 (elektroniskā pasta adrese centrs@marta.lv). Karstais informatīvais tālrunis: 8000 2012, darba dienās 10:00 - 18:00, bez maksas

Biedrība “Par brīvu Vidzemi no cilvēku tirdzniecības” (“Divupes”, Bērzaunes pagasts, Madonas novads). Tālrunis: 29640078 (elektroniskā pasta adrese pbvnct@tvnet.lv)

Institūcijas ārvalstīs:

Latvijas diplomātiskās un konsulārās pārstāvniecības ārvalstīs-

<http://www.mfa.gov.lv/lv/Ministrija/mission/> vai jebkuras citas Eiropas Savienības dalībvalsts pārstāvniecībā, ja atrodaties trešajā valstī. Informāciju, kur vērsties, var iegūt arī zvanot uz Ārlietu ministrijas palīdzības tālruni +371 26 33 77 11 (ārkārtas situācijās 24 h diennaktī zvaniem no jebkuras valsts).

Attiecīgās valsts policija

(Eiropas Savienībā vienotais ārkārtējo notikumu tālruņa numurs – **112**).

Ārvalsts nodarbinātības noteikumu kontrolējošā un uzraugošā

iestāde (Eiropas Savienības dalībvalstu valstu iestādes –

<http://www.vdi.gov.lv/lv/kontakti/eiropas-savienibas-darbainspekcijas/>).

Kopsavilkums ✿

Cilvēku tirdzniecība ir aktuāla problēma visā pasaulē, un tās apmēri nav precīzi nosakāmi. Katru gadu simtiem un tūkstošiem cilvēku tiek iesaistīti dažādās cilvēku tirdzniecības formās. Latvijas iedzīvotāji visbiežāk tiek izmantoti piespiedu darbā, fiktīvās laulībās un seksuālajā ekspluatācijā.

Izstrādātā Metodiskā materiāla **galvenais mērķis** ir veicināt profesionālu sociālā darba attīstību Latvijā darbam ar cilvēku tirdzniecības upuriem. Tas veido informācijas pamata bāzi, kas veicinās **multidisciplināru** un **starpinstitucionālu sadarbības modeli** palīdzības un atbalsta nodrošināšanai cilvēku tirdzniecības upuriem.

Metodiskā materiāla **teorētiskajā daļā** ir ietverta informācija par cilvēku tirdzniecības apkarošanas un novēršanas tiesisko regulējumu, sniedzot starptautisko tiesību instrumentu attīstības pārskatu, starptautisko reģionālo instrumentu apkopojumu cilvēku tirdzniecības apkarošanas jomā, kā arī apskata Latvijas Republikas tiesisko regulējumu cilvēku tirdzniecības apkarošanai un novēršanai, ieskaitot ar iepriekšminēto starptautisko instrumentu saistītos ieviešanas un piemērošanas jautājumus.

Nodaļā „Cilvēku tirdzniecības mazināšanas aktivitātes Latvijā” apkopota informācija par cilvēku tirdzniecības situāciju Latvijā, sniedzot ieskatu valsts politikas plānošanā cilvēku tirdzniecības novēršanas jomā, 2014.gadā Ministru kabineta apstiprinātā vidēja termiņa politikas plānošanas dokumenta “Cilvēku tirdzniecības

novēršanas pamatnostādnes 2014.–2020.gadam” īstenošanas koordinēšanas nodrošināšanā, nacionālā koordinēšanas mehānisma darbībā.

Lai veicinātu speciālistu izpratni par to, kā praksē darbojas nacionālais atbalsta mehānisms cilvēku tirdzniecības upuriem, Metodiskajā materiālā ir aprakstīts pasākumu kopums un atbildīgo iestāžu rīcība, lai nodrošinātu potenciālo cilvēku tirdzniecības upuru atpazīšanu, starpinstitucionālo sadarbību potenciālā cilvēku tirdzniecības upura novirzīšanai valsts apmaksātā sociālās rehabilitācijas pakalpojuma saņemšanai.

Latvijāizveidotaispraktiskaisstarpinstitūcijuunstarpprofesionāļu sadarbības modelis ir uzskatāms par veiksmīgu, taču, mainoties cilvēku tirdzniecības tendencēm un kopējai situācijai cilvēku tirdzniecības novēršanas un apkarošanas jomā, ir nepieciešams noteikt cilvēku tirdzniecības upuru identificēšanu kā prioritāti, tāpēc Metodiskā materiāla **praktiskajā daļā** tiek iezīmēts šī brīža cilvēku tirdzniecības upura profils un upura tiesības, kas sociālā darba speciālistam ļaus daudz efektīvāk nodrošināt atbalsta sniegšanu. Gadījuma vadītājam, kas visbiežāk ir sociālā darba speciālists, nākas ievērot holistiskās pieejas principu, pieņemot upura personību laikā un sociālajā vidē kā veselumu un starpdisciplināro speciālistu komandu un cietušo kā vienotu sistēmu. Palīdzība cietušajam balstāma uz skaidri identificējamiem un vienotiem pieņēmumiem un teorijām par vardarbības cēloni un efektīviem tās novēršanas līdzekļiem, empīriski pārbaudītām iejaukšanās stratēģijām, lai veidotu drošu vidi un institūciju vispusīgu atbildību, novērtējot visus vardarbības elementus attiecīgajā lietā, un labi definētām starpinstitucionālas sadarbības metodēm.

Lai palīdzētu sociālajiem darbiniekiem izvēlēties atbilstošu pieeju darbā ar cilvēku tirdzniecības upuri, sociālajam darbiniekam tiek sniegts ieskats nepieciešamajās zināšanās, prasmēs un vērtībās, kā arī iezīmēta sociālā darbinieka kā atbalsta resursa nozīme gadījuma risināšanā.

Pastāvīga un ilgstoša saskarsme ar cilvēku tirdzniecībā cietušajiem ir saistīta ar profesionālu un psiholoģisku spriedzi pašam speciālistam, tādēļ, strādājot ar cilvēku tirdzniecības upuri, speciālistam un speciālistu komandai nepieciešama regulāra supervīzija savas profesionālās efektivitātes saglabāšanai.

Metodiskā materiāla noslēgumā tiek sniegta informācija par institūcijām, ar kurām būtu jāsazinās, ja tiek konstatēti cilvēku tirdzniecības gadījumi, vai ir nepieciešams nodibināt starpinstitucionālus kontaktus konkrētu situāciju ietvarā.

Autoru kolektīvs

Summary ✿

Human trafficking is an acute problem throughout the world, and it is impossible to assess the scale of it precisely. Every year hundreds of thousands of people are involved in various forms of human trafficking. The residents of Latvia are most often used for forced labour, marriages of convenience and exploitation of sexual nature.

The main objective of the developed Methodic Aid is to facilitate professional development of social services in Latvia for working with the victims of human trafficking. This forms the information base that will facilitate a **multi-disciplinary** and **inter-institutional cooperation model** for providing the victims of human trafficking with assistance and support.

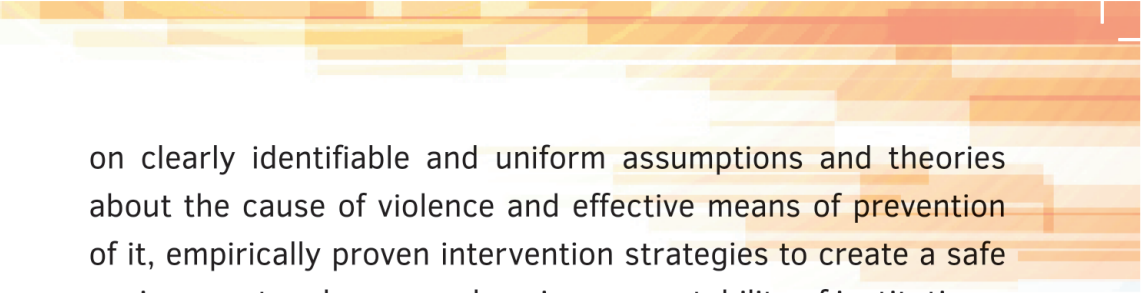
Theoretical part of the Methodic Aid contains information about the legal framework for combating and preventing human trafficking, providing a review of the development of international legal instruments and a summary of the international regional instruments on fighting human trafficking, as well as examines the legal framework of the Republic of Latvia for combating and preventing human trafficking, including the issues related to the implementation and enforcement of the above-mentioned international instruments.

Chapter “Activities for Combating Human Trafficking in Latvia” summarizes information on the human trafficking situation in Latvia, providing insight into public policy planning in the

field of prevention of human trafficking, the coordination of implementation of the medium-term policy planning document “Guidelines for the Prevention of Human Trafficking for 2014–2020” approved by the Cabinet of Ministers in 2014, as well as the operation of the national coordination mechanism.

In order to promote professional understanding of how the national support mechanism for the victims of human trafficking works in practice, the Methodic Aid describes a set of measures and actions of responsible institutions to ensure the recognition of potential victims of human trafficking, inter-institutional cooperation for directing the potential victims of human trafficking towards the receipt of the state funded social rehabilitation services.

The practical inter-institutional and inter-professional cooperation model developed in Latvia is considered a success, however, due to the changes in human trafficking trends and the overall situation in the field of prevention and combating of human trafficking, it is necessary to establish the identification of the victims of human trafficking as a priority, therefore the **practical part** of the Methodic Aid described the current profile of a victim of human trafficking and the victim’s rights that will allow the social work specialist to provide assistance more efficiently. Case manager, who most often is a social work specialist, has to follow a holistic approach principle, adopting the victim’s personality at the time and in the social environment as a whole and the multi-disciplinary team of specialists and the victim as a single system. Help to the victim shall be based

on clearly identifiable and uniform assumptions and theories about the cause of violence and effective means of prevention of it, empirically proven intervention strategies to create a safe environment and a comprehensive accountability of institutions, assessing all elements of violence in the particular case, and well-defined inter-institutional cooperation methods.

To help the social worker in choosing the appropriate approach in dealing with victims of human trafficking, the social worker is given an insight into the necessary knowledge, skills and values, and the role of the social worker as a support resource in dealing with the particular case is described.

Constant and prolonged contact with the victims of human trafficking is linked to professional and psychological stress of the specialist, therefore, when working with a victim of human trafficking, the specialist and the team of specialists require regular supervision to maintain their professional efficiency.

Final part of the Methodic Aid provides information on institutions, which would have to be contacted in case of established cases of human trafficking, and whether it is necessary to establish inter-institutional contacts within the framework of a specific situation.

Author collective

Краткое содержание ✨

Торговля людьми является актуальной проблемой для всего мира и ее размеры невозможно определить точно. Каждый год сотни и тысячи людей вовлекаются в различные формы торговли людьми. Жители Латвии чаще всего используются в принудительных работах, фиктивных браках и сексуальной эксплуатации.

Главная цель разработанного Методического материала - способствовать развитию профессиональной социальной работы в Латвии для работы с жертвами торговли людьми. Он образует основную базу информации, которая будет содействовать **модели мультидисциплинарного и межинституционального сотрудничества** для обеспечения помощи и поддержки жертвам торговли людьми.

В теоретическую часть методического материала включена информация о правовом регулировании борьбы и предотвращения торговли людьми, предоставляя обзор развития международных правовых инструментов, собрание международных региональных инструментов в сфере борьбы с торговлей людьми, а также рассматривается правовое регулирование Латвийской Республики по борьбе и предотвращению торговли людьми, включая вопросы, связанные с введением и применением ранее упомянутых международных инструментов.

В разделе «Мероприятия по уменьшению торговли людьми в Латвии» собрана информация о связанной с торговлей людьми ситуации в Латвии, предоставляя обзор планирования государственной политики в сфере предотвращения торговли людьми, обеспечения координирования выполнения утвержденного в 2014 году Кабинетом министров документа среднесрочного политического планирования «Принципы предотвращения торговли людьми на 2014–2020 год»,

работы национального механизма координирования.

Чтобы способствовать пониманию специалистов о том, как на практике работает механизм национальной поддержки жертв торговли людьми, в Методическом материале описывается комплекс мероприятий и действие ответственных учреждений, чтобы обеспечить выявление потенциальных жертв торговли людьми, межинституциональное сотрудничество по направлению потенциальной жертвы торговли людьми на получение оплачиваемой государством услуги социальной реабилитации.

Созданная в Латвии модель межинституционального и межпрофессионального сотрудничества считается успешной, но, при меняющихся тенденциях торговли людьми и общей ситуации в сфере предотвращения и борьбы с торговлей людьми, необходимо установить идентифицирование жертв торговли людьми в качестве приоритета, поэтому в **практической части** методического материала обозначен существующий на данный момент профиль жертвы торговли людьми и права жертвы, что поможет специалисту по социальной работе гораздо эффективнее обеспечить оказание помощи. Руководителю происшествия, который чаще всего является специалистом по социальной работе, приходится соблюдать принцип холистического подхода, воспринимая личность жертвы во времени и социальной среде как единое целое и команду междисциплинарных специалистов и потерпевшего как единую систему. Помощь пострадавшему основывается на четко идентифицируемых и единых предположениях и теориях о причине насилия и эффективных средствах его предотвращения, эмпирически проверенных стратегиях вмешательства, чтобы создать надежную среду и всестороннюю ответственность учреждений, оценивая все элементы насилия в соответствующем деле, и на четко определенных методах межинституционального сотрудничества.

Чтобы помочь социальному работнику выбрать соответствующий подход в работе с жертвой торговли людьми, социальному работнику предоставляется информация о необходимых знаниях, навыках и ценностях, а также выделяется значение социального работника как ресурса поддержки в решении случая.

Непрерывное и длительное общение с пострадавшими от торговли людьми связано с профессиональным и психологическим напряжением для самого специалиста, поэтому, работая с жертвой торговли людьми, специалисту и команде специалистов требуется регулярное наблюдение для сохранения своей профессиональной эффективности.

В заключении методического материала приводится информация об учреждениях, с которыми следует связаться, если обнаруживаются случаи торговли людьми, или же необходимо установить межинституциональные контакты в рамках конкретных ситуаций.

Авторский коллектив

Biedrība "Patvērums "Droša māja""

Biedrība "Patvērums "Droša māja""